

Kernavės miestas XIII–XIV amžiuje

Manvydas Vitkūnas

Vilniaus universitetas

Gyventojų buitis ir verslai

Kernavės archeologijos ir istorijos paminklų kompleksas savo moksline verte unikalus ne tik Lietuvos, bet ir visos Rytų Europos mastu. Palyginti nedidelėje teritorijoje yra kelios dešimtys įvairialaikų objektų, kurių tyrimai leidžia atsekti apgyvendinimo raidą ir kultūrų kaitą Neriės vidurupio baseine nuo mezolito laikotarpio pradžios iki šių dienų bei ženkliai papildo archeologijos ir kitų mokslų (paleogeografijos, paleodemografijos, antropologijos) žinias apie Lietuvos praeitį.

Legendomis ir padavimais apipinta Kernavė pirmųjų tyrinėtojų sulaukė XIX a. Čia lankėsi, žvalgė bei bandė tyrinėti vietos archeologijos paminklus Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai, Liudvikas Kondratovičius-Sirokomlė, Adomas Pliateris¹. XX a. pirmojoje pusėje Kernavės archeologijos paminklus žvalgė Petras Tarasenko, Nikodemas Švogžlys-Milžinas. 1934 m. atidarytas vietos mokytojo Juozo Šiaučiūno iniciatyva įkurtas Kernavės istorijos muziejus (nuo 1989 m. – Kernavės archeologijos ir istorijos rezervatinis muziejus, nuo 2002 m. – Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas). Kernavėje atliktiems archeologiniams tyrinėjimams vadovavo Pranas Kulikauskas, Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Vytautas Ušinskas, Adolfas Jankauskas, Gintautas Karnatka, Algis Kuzmickas. Nuo 1979 m. iki šiol Kernavės archeologijos paminklus tyrinėja Aleksas Luchtanas, įnešęs didžiausią indėlį į Kernavės praeities pažinimą. Pastaraisiais metais didelius darbus nuveikė Gintautas Vėlius ir Dalia Vaičiūnienė. Remiantis paminėtų archeologų atliktų tyrinėjimų duomenimis ir parengtas šis straipsnis (už pagalbą autorius dėkoja A. Luchtanui, G. Vėliui, D. Vaičiūnienei, Linui Girlevičiui).

Kernavė labiausiai žinoma kaip vienas reikšmingiausių viduramžių Lietuvos politinių centrų, ankstyvasis Rytų Lietuvos miestas. Didesnė radinių dalis aptikta XIII–XIV a. datuojamuose archeologijos paminkluose. Šie amžiai – didžiausio Kernavės iškilimo laikotarpis. Tai liudija archeologijos duomenys ir istorijos šaltiniai.

Istorinė raida yra istorijos kūrėjų – kadaise gyvenusių žmonių – gyvenimų ir darbų visuma. Šio straipsnio tikslas – remiantis XIII–XIV a. Kernavės archeologine medžiaga atsekti kai kuriuos kasdienio gyvenimo šiame ankstyvajame Rytų Lietuvos mieste bruožus, aptarti viduramžių kernaviškių gyvenimo sąlygas (gamtinę aplinką, pilies ir miesto struktūrą, pastatus), mitybos bruožus, žmones supusius daiktus (drabužius, papuošalus, buities reikmenis) ir kernaviškių verslus. Pradžioje apžvelgsime XIII–XIV a. rašytinius šaltinius.

Straipsnyje daugiausia remiamasi neskelbta archeologinių tyrinėjimų, atliktų iki 2001 m., medžiaga – ataskaitomis, taip pat publikacijomis spaudoje.

Šio straipsnio tikslas bei apimtis neleidžia plačiai nagrinėti atskirų Kernavėje egzistavusių amatų technologijų bei kai kurių itin gausiai aptinkamų radinių (visų pirma papuošalų) tipologijos,

¹ Tautavičius A. Archeologiniai radiniai ir paminklai, *Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 26–44.

aptarti daugelio viduramžių kernaviškių gyvenimosios aspektų – visuomeninio gyvenimo atspindžių (turtinės diferenciacijos, etnokultūrinių procesų, nusikalstamumo požymių, pramogų), Kernavėje aptinkamų ginklų. Tai – būsimų publikacijų temos. Nenagrinėjama laidosena XIII–XIV a. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne, nes šiai temai yra skirtos išsamios studijos².

Kernavė XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose

Žinių apie XIII–XIV a. Kernavę pateikia to meto rašytiniai šaltiniai – kaimyninių kraštų metraščiai ir kronikos. Juose minimi istoriniai įvykiai, dalį kurių tiesiogiai atspindi archeologiniai radiniai ir mokslinė jų analizė. Kernavės istoriją atspindinčius rašytinių šaltinių duomenis yra apibendrinusi J. Adomaitytė³.

Pirmą kartą Kernavės vardas minimas XIII a. eiluiotoje Livonijos kronikoje⁴. Kronikininkas, aprašydamas 1279 m. įvykusį Livonijos ordino žygį į Lietuvą, mini, jog buvo nusiaubta ir sudeginta Kernavė, kunigaikščio Traidenio žemė. Livonijos riterius atžygiavus iki pat Kernavės mini ir Hermanas Vartbergė, tik nurodo kitą datą – 1278 metus⁵. Tai, kad Kernavės pirkliai prekiaavo su kaimyniniais kraštais, patvirtina 1290 m. „Rygos skolų knyga“⁶, kurią 1286–1352 m. tvarkė Rygos magistratas. Knygoje minimi Kernavės pirkliai Rameizė ir Studilė. Rameizė skolingas Liudvikui iš Mykovo 6 akmenis bei 4 svarus vaško, o Studilė smulkiam prekyautojui Jonui – 3 svarus vaško.

Kernavė, būdama stambus lietuvių gynybinis centras kovoje su Kryžiuočių ordinu, pateko į 1384–1402 m. Ordino žvalgų sudarytus Lietuvos kelių aprašymus (vegeberichtus), 1863 m. istoriko Teodoro Hiršo paskelbtus Leipcige išleistame Prūsijos istorijos šaltinių rinkinyje⁷.

Į lietuvių kalbą šią publikaciją išvertė Juozas Jurginis. Per Kernavę ėjo penki kryžiuočių maršrutai į pietrytinę Lietuvos dalį: 1) iš Kulvos į Māišiagalą; 2) nuo Nevėžio upės į Vilnių; 3) iš Vilkijos palei Nerį į Vilnių; 4) iš Romainių į Trakus ir Vilnių; 5) iš Labūnavos į Vilnių. Kelių aprašymuose minimos kai kurios ir dabar egzistuojančios netolimų apylinkių gyvenvietės (Gélvonai, Labūnavà, Papatčiai). Teigiama, kad krašte „yra gerų kelių ir pastovai visko užtenka“. Didelis dėmesys skiriamas brastų per upes aprašymui. Minimoms net trys brastos per Nerį prie Kernavės.

„Pirmoji brasta per Nerį aukščiau Kernavės tokiu atstumu, kad galima girdėti šauksmą, netoli nuo karaliaus būstinės“.

Kita brasta nuo šitos brastos buvo per du šauksmus, prie Sidaro kiemo. Dar viena brasta buvo Neryjė „netoli Kernavės už pusės mylios prie vieno kalno, vadinamo Atažvalga“⁸. Veikiausiai Atažval-

² Vėlius G. Kernavė. Pirmieji Lietuvos miestelėnų kapai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1995, nr. 4, p. 24–26; Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir Rytų Lietuvos senkapiai, *Baltų archeologija*, 1997, nr. 1(10), p. 26–34; 1998, nr. 1(11–12), p. 38–46 (toliau – Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir...); Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje. Daktaro disertacija, *Humanitariniai mokslai, istorija (05H)*, Vilnius, 2001 (toliau – Vėlius G. Kernavės miesto... (Daktaro disertacija).

³ Adomaitytė J. Kernavės istorija rašytinių šaltinių duomenimis. Diplominis darbas, *Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos ir etnologijos katedra* (toliau – Adomaitytė J. Kernavės istorija...), Vilnius, 1992.

⁴ *Livländische Reimchronik*, Paderborn, 1876, p. 191.

⁵ *Livonijos kronikos*, Vilnius, 1991, p. 173.

⁶ *Das Rigische Schuldbuch (1286–1352)*, St. Peterburg, 1872, p. 84–85.

⁷ *Scriptores rerum Prussicarum* (toliau – SRP), Leipzig, 1861, t. 1; 1863, t. 2; 1866, t. 3.

⁸ *Kraštas ir žmonės*, Vilnius, 1983, p. 8–41.

ga pavadintas aukštas skardis, dabar žinomas *Baltojo kalno* vardu. Čia Neris gana sekli ir dabar, vasarą, netgi iškyla salelės. Paminėtas brastas tektų sieti su seklumomis ties Semeniškių kaimu, kur šiuo metu Neryje yra didelė sala.

Kruvinos lietuvių kovos su Kryžiuočių ordinu neaplenkė ir Kernavės. 1365 m. kryžiuočiai surengė žygį į Lietuvą, kurio pagrindine priežastimi tapo Kęstučio sūnaus Butauto, norėjusio užimti Vilnių ir tapti aukščiausiuoju Lietuvos valdovu, perbėgimas pas kryžiuočius⁹.

„1365 m. šv. Jokūbo – liepos 25 d. – Kęstučio, lietuvių karaliaus, sūnus pagonis su 15 raitelių atvyko į Karaliaučiaus pili, kur buvo pakrikštytas Henriku. Imperatorius jį paskelbė kunigaikščiu, o svečiai iš Vokietijos padovanojo jam daug dovanų. Tapęs krikščionimi jis Marijos Dangun Ėmimo dieną (rugpjūčio 15 d.) nuvedė didįjį magistrą į visą niokojantį žygį lietuvių žemėn, maždaug ties Vilniaus ir Ukmergės pilimis, jis sudegino Kernavės ir Maišiagalos pilis. Ten užtruko dvylika dienų, išsivedė daug belaisvių, daug lietuvių išžudė“¹⁰.

1390 m. pradžioje prie Kernavės vėl prisiartinio didžiulė Kryžiuočių ordino ir jo sąjungininkų kariuomenė, vedama maršalo Engelharto Rabės. Šį kartą Ordino pusėje kariavo ir Vytautas. Sąjungininkai užėmė Maišiagalą. Kernavės gynėjai patys padegė pili, priešpilius ir pasitraukė. Šio žygio metu žuvo daug Ordino riterių, daug lietuvių buvo paimta į nelaisvę. Dietmaro ir Jono iš Posilgės kronikose bei Torūnės analuose teigiama, kad šiame kryžiuočių žygyje dalyvavo net 40 tūkstančių žmonių¹¹.

XIV a. Kernavės miesto ir pilių kultūriniame sluoksnyje akivaizdūs dviejų didelių gaisrų pėdsakai. Ypač ryškūs su 1365 m. kryžiuočių antpuoliu siejami gaisrų padariniai¹².

Po 1390 m. gaisro pilis daugiau nebuvo atstatyta. Žemutinis miestas tada nesudegė, tačiau buvo apleistas. Vėliau jis buvo užklotas didelio pavasarinio Neries potvynio nešmenimis ir nuo piliakalnių šlaitų nuplautos žemės sluoksniu. Po samanomis, esant aukštam gruntinio vandens lygiui, puikiai užsikonservavo organinės medžiagos¹³.

Kernavė minima ir Rusios metraščiuose. XIV a. pab. tarp kitų Lietuvos miestų (Vilniaus, Kauno, Senųjų ir Naujųjų Trakų, Ukmergės, Maišiagalos, Perlojos, Puniōs, Krėvos) Kernavė minima „Rusų miestų sąrašė“¹⁴.

Ipatijaus metraštyje, rašytame XIV a. pab. – XV a. pr., išliko trumpa žinutė apie tai, kad Gediminas pradėjo valdyti Naugardukę ir Kernavėje¹⁵.

Rašytiniai šaltiniai pateikia duomenų ir apie paskutinįjį dalinės Kerna-

⁹ Kučinskas A. *Kęstutis*, Vilnius, 1998, p. 77–78.

¹⁰ SRP, Leipzig, 1863, t. 2, p. 554; 1866, t. 3, p. 594–595; *Livonijos kronikos*, Vilnius, 1991, p. 188.

¹¹ SRP, Leipzig, 1863, t. 2, p. 641; 1866, t. 3, p. 162.

¹² Luchtanas A. Atkastas miestas Kernavė, *Kultūros barai*, 1987, nr. 4, p. 59–60; Luchtanas A. „Aukuro kalno“ piliakalnis Kernavėje (toliau – Luchtanas A. „Aukuro kalno“...), *Baltų archeologija ir etnologija, Naujausių tyrimų rezultatai*, Vilnius, 1994, p. 12–13.

¹³ Luchtanas A. Kernavė. Naujausi archeologiniai tyrinėjimai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, nr. 1, p. 14.

¹⁴ *Новгородская полная летопись старшего и младшего изводов*, Москва–Ленинград, 1950, с. 474.

¹⁵ *Полное собрание русских летописей*, Санкт-Петербург, 1843, т. 2, с. 227.

vės kunigaikštystės valdovą. 1386 m. Jogaila savo privilegija skyrė savo brolių Vygan-
dą Kernavės kunigaikščiu¹⁶, kuris 1388 m. prisiekė karaliui ir jo žmonai Jadvygai¹⁷.

Po 1390 m. žygio Kernavės pilis kronikose daugiau neminima. XIV–XV a. sandūroje ketvirtojoje Neriės terasoje pradėjo plėstis dabartinėje vietoje esantis mies-
telis. Tačiau ir atsikūrusi Kernavė ankstesnės svarbos jau niekada nebeatgavo.

Slėnyje buvusį senąjį miestą mini 1522 m. Žygimanto Senojo privilegija Ker-
navės bažnyčiai, 1644 m. patvirtinta Vladislavo IV, bei 1633 m. Kernavės klebono
Jokūbo Pucelevičiaus bylos su Kernavės dvaro valdytoju Mykalojumi Rymskiu do-
kumentai. Dokumentuose Kernavė, buvusi Pajautos slėnyje, vadinama *dideliu miestu*,
o po sudeginimo atsikūrusi IV antsalpinėje Neries terasoje – tik *miesteliu*¹⁸. Prabėgus
ir keliems šimtams metų, kadaise egzistavęs senasis miestas vis dar buvo gyvas
žmonių atmintyje.

Rašytiniai šaltiniai patvirtina svarbų Kernavės vaidmenį ankstyvosios Lietu-
vos valstybės istorijoje, patvirtina kernaviškių pirklių dalyvavimą regioninėje pre-
kyboje, taip pat paaiškina ir leidžia tiksliai datuoti archeologinių tyrinėjimų metu
atsekamus didelių priešo antpuolių ir sugriovimo pėdsakus.

Gyvenvietės ir įtvirtinimai

Gamtinės sąlygos

Kernavės archeologijos paminklų kompleksas įsikūręs dešiniajame Neries upės
krante. Plačiame (apie 0,5 km pločio) upės slėnyje, vadinamame *Pajautos slėniu*, pir-
mojoje antsalpinėje terasoje buvo įvairialaikės gyvenvietės ir XIII–XIV a. Kernavės
miesto žemutinė dalis. Antrosios ir trečiosios terasų telikę pėdsakai. Ketvirtosios ter-
sasos pakraštyje, išraižytame raguvų, gamtos ir žmogaus suformuotuose piliakalniuo-
se buvo įvairialaikės įtvirtintos ir neįtvirtintos gyvenvietės, pilaitės-slėptuvės, o vė-
liau – Kernavės pilis su priešpiliais ir aukštutinė miesto dalis Pilies kalno piliakalnyje
bei į šiaurę ir rytus nuo Lizdeikos kalno piliakalnio (1 pav.). Dar toliau į rytus buvo
XIII–XIV a. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir Žvalgakalnio piliakalnis.

Piliakalnių komplekso teritorijoje gausu šaltinių. Ypač šaltiniuoti Pilies kalno
piliakalnio šlaitai. Čia vietomis netgi susidariusios mažytės pelkutės. Tarp Lizdeikos
kalno piliakalnio bei kitų piliakalnių Neries link teka Pajautos upelis, davęs vardą
visai dešiniakrantei Neries slėnio atkarpai ties Kernave.

Gamtinės sąlygos atskirose Pajautos slėnio dalyse nuo seno skiriasi. Intensy-
viausiai nuo mezolito laikotarpio iki mūsų dienų gyvenama Neries pakrantėje, sau-
soje aukštumėlėje, kuri yra neaukšta poledyniniu laikotarpiu upės tėkmės sunešta
smėlio ir žvyro sala tarp dabartinės Neries upės vagos ir buvusios senvagės vidu-
rinėje Pajautos slėnio dalyje¹⁹.

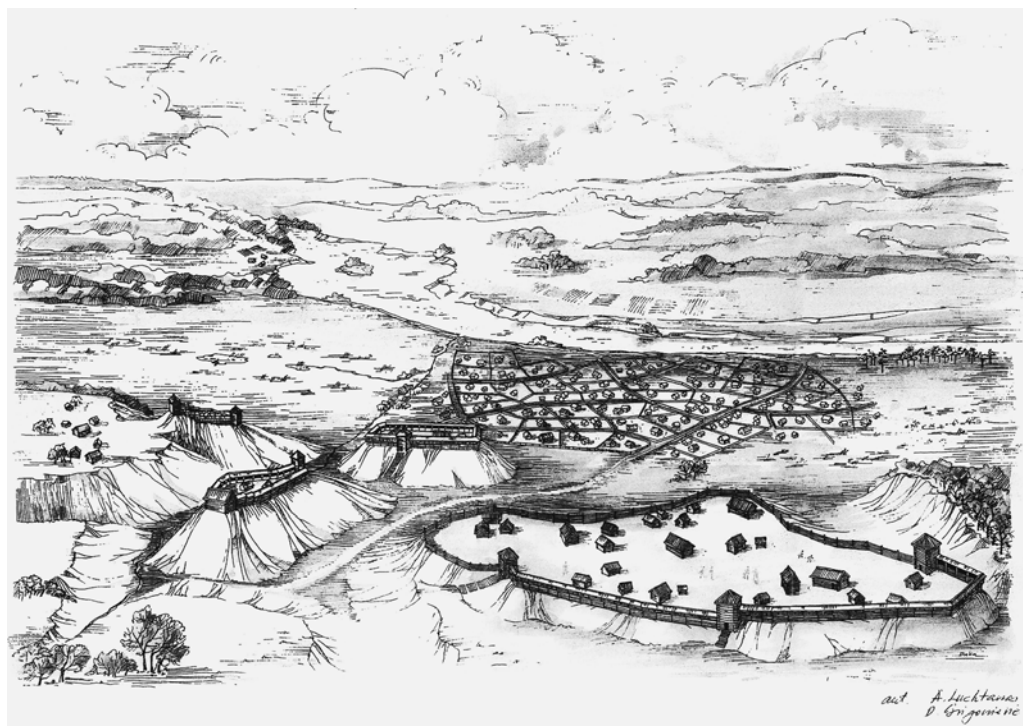
Viena iš didžiausių gamtos su-
keliamų problemų viduramžių Žemuti-
nio miesto Pajautos slėnyje gyventojams
buvo Neries potvyniai. Aiškūs viduram-
žiais vykusių potvynių pėdsakai atse-
kami iš liekanų, esančių šalia tvorų Že-
mutiniame mieste. Čia aptinkami nema-

¹⁶Danilowicz I. *Skarbiec diplomatow*, Wilno, 1860, t. 1, p. 262.

¹⁷*Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae (1376–1430)*, Cracoviae, 1882, p. 14–15.

¹⁸Adomaitytė J. Kernavės istorija..., p. 22.

¹⁹Luchtanas A. Gyvenvietės Neries krante, Širvin-
tų r., 1984 m. tyrinėjimų ataskaita, *Lietuvos isto-
rijos instituto rankraštynas* (toliau – LIIR), b. 1202,
p. 2.

ži suplauto smėlio ir šiaudų sluoksniai. Potvynių vandenys palenkavo, lauždavo tvoras, kas ir pastebima archeologinių tyrimų metu²⁰. Neabejotina, kad potvyniai nuplovė dalį kultūrinio sluoksnio iš Neries pakrančių. Pavyzdžiui, žinoma, kad 1931 m. pavasario potvynis nuplovė apie 0,5 m storio sluoksnį Pajautos slėnio pietvakarinėje dalyje.

Didesnė miesto dalis įsikūrė durpingoje senvagės vietoje. Iki šiol Pajautos slėnyje ryškūs užpelkėjusių plotų pėdsakai. Tad viduramžiais Žemutiniame mieste buvo gana drėgna, juolab kad slėnį pavasarij periodiškai užliedavo patvinusios Neries vandenys. Tarp atskirų kultūrinio sluoksnio horizontų pastebimi suplautinės žemės ir sąnašų sluoksniai.

Apie gamtines sąlygas Pajautos slėnyje XIII–XIV a. dar daugiau sužinome iš palinologinių (žiedadulkių tyrimų) duomenų. Gausiai randamos gysločių žiedadulkės liudija, kad slėnyje buvo suplūktos žemės plotų, daug takų. Būta ir visai sausų aikštelių, kuriose augo dobilai. Užpelkėjusiuose plotuose (galbūt ir iš senvagės likusiuose ežerėliuose) gausiai vešėjo nendrės. Tikėtina, kad nendrynų būta ir Neries vagos įlankose. Labai nedaug medžių žiedadulkių, visiškai nėra miškams būdingų žolinių augalų, tačiau pasitaike kultūrinių augalų žiedadulkių. Tai liudija, kad Pajautos slėnyje būta dirbamų laukų. Laukai buvo prižiūrimi, nepiktžolėti. Nebuvo ir didesnių daržų bei piktžolėmis apaugusių dykrų, nes piktžolių žiedadulkių beveik neaptikta²¹.

1 pav. XIII–XIV a. Kernavės pilies ir miesto rekonstrukcinis piešinys. Autorius – A. Luchtanas, dailininkė – D. Grigonienė

²⁰ Luchtanas A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų r., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita, LIIR, b. 1280, p. 22–23.

²¹ Kondratienė O. Dviejų Kernavės pavyzdžių sporų ir žiedadulkių analizės išvados. 1997 m. [saugomos Valstybinio Kernavės kultūrinio muziejaus rezervato archyve] (toliau – Kondratienė O. Dviejų Kernavės...), p. 1.

Žemutinio miesto pakraščiuose augo juodalksniai. Prie pirties (pastato Nr. 2) liekanų aptikti jų kelmiai²².

Ketvirtosios antsalpinės terasos šlaituose į vakarus nuo piliakalnių iki šiol auga šimtamečiai ažuolai, dalis kurių tikriausiai mena ir viduramžius. Toliau į šiaurę smėlėtose žemėse vyrauja pušynai ir mišrieji miškai, kuriuose pasitaiko pelkių, ežerėlių. Be abejo, labai panašus gamtovaizdis čia buvo ir praeityje.

Šią tą galime pasakyti ir apie XI–XIV a. klimatą. Laikotarpis tarp 1060 ir 1150 m. Lietuvoje buvo sausringas, sumažėjo pelkių plotai. XII a. antroje pusėje klimatas tapo drėgnesnis. Pasibaigė nuo VIII a. trukęs šilto klimato laikotarpis, kurio metu, kaip teigiama, Lietuvoje buvo auginamos netgi vynuogės. XIII a. pradžioje buvo šaltos žiemos. Amžiaus viduryje vyravo vėsios, lietingos vasaros. Tai tęsėsi iki XIV a. vidurio. Vėliau didėjo žiemų ekstremumas – pasitaikė itin šaltos ir itin šiltos žiemos²³. Kernaviškiams ypač daug nemalonumų pridarydavo staigūs pavasariniai atlydžiai, kurie sukeldavo jau minėtus potvynius.

Taigi Kernavės gyventojus supo vaizdinga ir įvairių kraštovaizdžio elementų gausi gamta. Kernavės ir jos apylinkių išteklių buvo intensyviai naudojami kasdieniame kernaviškių gyvenime.

Piliakalnių pastatai ir įtvirtinimai

Kernavės piliakalnių kompleksas pradėtas apgyvendinti gana anksti. Jau II tūkst. pr. Kr. pabaigoje žmonės gyveno Pilies kalno piliakalnyje²⁴. Kristaus gimimo laikotarpiu buvo apgyvendintas Aukuro kalno piliakalnis²⁵, IV–V a. – Mindaugo sosto piliakalnis²⁶. Tikriausiai tada buvo apgyvendintas ir ligi šiol netyrinėtas Lizdeikos kalno piliakalnis. Intensyviausiai piliakalniai naudoti XIII–XIV a.

Piliakalniai buvo po truputį tvirtinami, o po didžiausių antpuolių ir visiško sugriovimo būdavo atliekami didelės apimties rekonstrukciniai darbai. Didžiausius atstatymo darbus teko atlikti po 1365 m. kryžiuočių ir jų sąjungininkų antpuolio.

Panaudodami turimus archeologinių tyrimų duomenis, trumpai aptarsime visus Kernavės piliakalnius (juose buvusius įtvirtinimus bei statinius, jų vietą Kernavės archeologijos paminklų komplekse ir reikšmę praeities kernaviškių gyvenime).

Aukuro kalno piliakalnis yra Kernavės piliakalnių komplekso centre. Jo šlaitai statūs, nuo 13 m (š. pusėje) iki 18 m (p. pusėje) aukščio. Aikštelės ilgis – 53 m, plotis – 20 m²⁷.

Labai nedaug tegalima pasakyti apie piliakalnio pastatus ir įtvirtinimus, egzistavusius iki 1365 m. gaisro. Su XIII a. – XIV a. pirmosios pusės kultūrinio sluoksnio horizontu siejama tik dalis radinių ir molinės krosnies pado liekanos²⁸. Tikriausiai Aukuro kalno piliakalnyje stovėjusi pilis daugeliu aspektų buvo panaši į Mindaugo sosto piliakalnyje iki 1365 m. stovėjusią priešpilį.

²²Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 22.

²³Bukantis A. *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose*, Vilnius, 1996, p. 14–24.

²⁴Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė ir gyvenvietės, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva I* (toliau – Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė...), Vilnius, 1996, t. 1, p. 274.

²⁵Luchtanas A. „Aukuro kalno“..., p. 12.

²⁶Kulikauskas P., Luchtanas A. „Mindaugo sosto“ piliakalnio tyrinėjimas 1979 m. Dienoraštis, *LIIR* (toliau – Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*), b. 700, p. 41.

²⁷Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė..., p. 279.

²⁸Luchtanas A. Aukuro kalno piliakalnio Kernavėje 1992 m. archeologinių tyrimų ataskaita, *LIIR*, b. 2032, p. 7–10.

Po gaisro Aukuro kalno piliakalnyje nebuvo atliekami tokie dideli rekonstrukciniai darbai kaip Mindaugo sosto piliakalnyje. Degėsiai buvo sustumti į aikštelės pakraščius, galbūt nužerti nuo šlaitų. Piliakalnyje pastatyta nauja galinga pilis. Jos sienų pagrindą aikštelės pakraščiuose, kaip ir Mindaugo sosto piliakalnyje, sudarė 50–60 cm pločio vidutinio dydžio akmenų juosta. Masyvūs, akmenimis sutvirtinti vertikalūs stulpai laikė iš horizontalių rąstų suklotą gynybinę sieną-galeriją, turėjusią pastogę su šaudymo angomis. Galerijos plotis – 3–3,5 m. Iš lauko pusės siena buvo aptinkuota, tai didino jos atsparumą padegamosioms strėlėms bei padėjo išlaikyti šilumą kiemo pusėje buvusiose patalpose. Sienos apatinės dalies išorinėje pusėje buvo eilė nusmailintų kuolų, įtvirtintų horizontaliai arba nulenktų į šlaito apačią. Ši papildoma gynybos priemonė labai apsunkino priešui priėti prie pilies sienų²⁹.

Aukuro kalno r. šlaito apatinėje dalyje, toje pusėje, kur tekėjo Pajautos upelis, rasta labai daug sutvirtinančių šlaitų akmenų. Atsekti net trys grindinių sluoksniai³⁰.

Matyt, siekiant apsaugoti piliakalnį nuo pavasarį ištvinančio upelio griau-namojo poveikio, apsauginiai grindiniai buvo prižiūrėti ir taisomi.

Griovys tarp Mindaugo sosto ir Aukuro kalno piliakalnių buvo 2–2,2 m gilesnis nei dabar. Vienoje vietoje per jį buvo supiltas apie 2 m aukščio pylimas iš žvyro ir molio. Jo paskirtis nėra visiškai aiški. Galbūt šis pylimas supiltas siekiant reguliuoti vandens lygį griovyje tarp Mindaugo sosto, Aukuro kalno bei Pilies kalno piliakalnių³¹. Galima spėti, kad Kernavės piliakalnių kompleksas turėjo ištisą griovių ir pylimų sistemą, reguliavusią vandens srautus ir leidusią panaudoti Pajautos upelio bei gausių šaltinių vandenį papildomoms vandens užtvaroms įrengti Aukuro kalno prieigose iš š. pusės.

Strateginė Aukuro kalno piliakalnio padėtis, stiprių įtvirtinimų pėdsakai ir itin gausiai piliakalnyje randami prabangą liudijantys dirbiniai patvirtina prielaidą, jog šiame piliakalnyje viduramžiais buvo pagrindinė Kernavės pilis ir kunigaikščio dvaras³².

Mindaugo sosto piliakalnis yra piliakalnių komplekso š. dalyje. Šlaitai statūs, 20–23 m aukščio. Aikštelės ilgis 57 m, plotis – iki 17 m. Jos š. gale yra nupjauto kūgio pavidalo 5 m aukščio pylimas. Š. šlaito aukštis su pylimu – 15 m³³.

Iki XIV a. antrosios pusės egzistavusio priešpilio liekanos buvo beveik sunaikintos, atliekant rekonstrukciją po priešų antpuolio 1365 m. Galima pasakyti, kad iki 1365 m. piliakalnio aikštelę juo-

sė medinė tinkuota gynybinė siena, turėjusi 1,40–1,55 m pločio akmeninį pamatą, vietomis sutvirtintą molio skiediniu. Pamato aukščio nustatyti nepavyko, nes didelė jo dalis nuardyta, panaudojant akmenis naujo priešpilio konstrukcijoms sutvirtinti³⁴. Piliakalnio aikštelėje stovėjo pastatai, rėsti iš horizontalių rąstų, taip pat stulpinį karkasą turėję pastatai. Pavyko rasti tik rąstų pėdsakus, stulpavietes bei krosnies pado lie-

²⁹ *Ten pat*, p. 5–6.

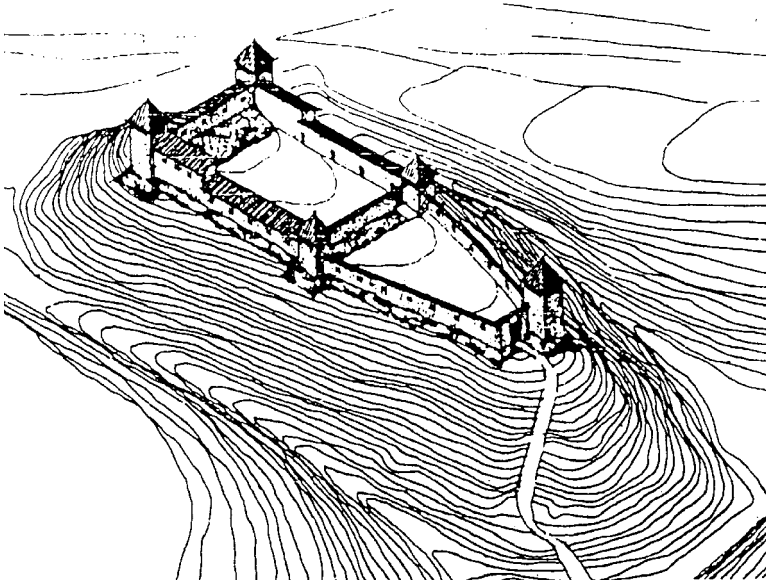
³⁰ Luchtanas A. Kernavės, Širvintų r., „Mindaugo sosto“ piliakalnio šlaitų atstatymo ir vandens sutekėjimo trasos mechanizuotų žemės darbų, vykdytų 1985 metais, archeologinės priežiūros ataskaita, *LIIR*, b. 1232, p. 6–8.

³¹ *Ten pat*, p. 8, 15–16.

³² Luchtanas A. „Aukuro kalno“..., p. 13.

³³ Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė..., p. 278.

³⁴ Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Kernavės piliakalnio (vadinamo „Mindaugo sostu“) ir Kernavės pilkapių tyrinėjimai 1981 m. Ataskaita, *LIIR*, (toliau – Kulikauskienė R., Kulikauskas P. *LIIR*), b. 975, p. 5–8, 19–22.

2 pav. Priešpilio Mindaugo sosto piliakalnyje XIV a. antrojoje pusėje rekonstrukcinis piešinys. Autorė – R. Volkaitė-Kulikauskienė, dailininkas – J. Sazonovas

kanas. Pastatų sienos iš išorės buvo aptinkuotos moliu³⁵. Piliakalnio pastatuose ir aikštelėje vietomis buvo lentų grindys, plūkto molio aslos ir akmenų grindinėliai³⁶. Kieme būta įvairaus dydžio ūkinių duobių. Vienas įdomiausių šio sluoksnio objektų – didžiulė ūkinė duobė (spėjama pusrūsio vieta), kurios matmenys – 4 × 5 m, gylis – iki 0,5 m, plotas – apie 20 m². Duobėje rasta daug gyvulių kaulų, cilindrinų spynų dalių, indų ir papuošalų fragmentų³⁷. Galbūt iš pradžių čia buvo įrengtas pusrūsis, kuris ilgainiui buvo paverstas ūkine duobe.

1365 m. gaisrui visiškai sunaikinus piliakalnyje stovėjusius pastatus, netrukus čia buvo įrengtas naujas įtvirtintas priešpilis (2 pav.). Tačiau prieš tai buvo atlikti dideli rekonstrukciniai darbai. Pirmiausia atgabenta daug smėlio, visame aikštelės paviršiuje supiltas 0,5–1,5 m storio sluoksnis, užklojęs degėsius ir griuvenas. Virš jo suplūktas 0,3–0,8 m storio molio sluoksnis, kuriuo buvo siekiama sustiprinti išlygintą aikštelę. Atrodo, kad molio sluoksnis buvo storesnis po statiniais³⁸. Paskutiniame piliakalnio gyvavimo etape aikštelę juosė ilgas pastatas, turėjęs ke-leriopą paskirtį. Pastato karkasą sudarė tašyti 11 × 25–11 × 26 cm skersmens rąstai, kurie tam tikru atstumu buvo įkasami į žemę ir sustiprinami akmenimis. Tarpai tarp vertikaliai įtvirtintų karkaso rąstų buvo užpildomi horizontaliai padėtais rąstais ir akmenimis. Sienos aptinkuotos moliu. Pastato plotis buvo apie 3,4 m, stogas veikiausiai vienslaidis³⁹. Aikštelės pakraščiu, kur buvo išorinės pastato sienos (taip pat ir gynybinės priešpilio sienos), sudėtas akmenų pamatas, sustiprintas moliu⁴⁰. Pastatas buvo suskirstytas į atskiras patalpas. Jokių patalpų šildymo įrenginių pėdsakų nepastebėta⁴¹. Dviejose vietose rasta suanglėjusių grūdų⁴².

³⁵Kulikauskienė R. Ką slepia Kernavės piliakalniai (toliau – Kulikauskienė R. Ką slepia...), *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 3, p. 14.

³⁶Kulikauskienė R. Kernavės piliakalnio, vad. „Mindaugo sostu“, 1982 m. tyrinėjimai. Ataskaita, *LIIR* (toliau – Kulikauskienė R. *LIIR*), b. 992, p. 15–17.

³⁷*Ten pat*, p. 17–20.

³⁸*Ten pat*, p. 29–30.

³⁹Kulikauskienė R. Ką slepia..., p. 14.

⁴⁰Kulikauskienė R., Kulikauskas P. *LIIR*, b. 975, p. 5–8.

⁴¹*Ten pat*, p. 10.

⁴²Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 42.

Šalia vienos iš patalpų, kurioje aptikta grūdų liekanų, rasta cilindrinė spyna⁴³. Turbūt šia spyna buvo rakinamos grūdų saugyklos durys.

XIII ir XIV a. sluoksniuose rasti analogiški dirbiniai (geležiniai peiliai, skustuvai, įvairūs apkalai, keramikos šukės), tačiau XIV a. antrosios pusės sluoksnyje nerasta verpstukų ir kitų moterų darbą liudijančių dirbinių, didesnių ūkinių duobių, židinių ir kitų pastovų ir intensyvų gyvenimą piliakalnyje liudijančių objektų. Mindaugo sosto piliakalnio funkcijos iki 1365 m. gaisro ir po jo skyrėsi. Iki sugriovimo piliakalnyje buvo gynybinis-gyvenamasis priešpilis, kuriame virė įprastas kasdienis gyvenimas. Po rekonstrukcijos piliakalnis tikriausiai tapo vien tik gynybinis, kuriame buvo laikomos maisto (turbūt ir ginklų) atsargos.

Priešpilyje, iš š. pusės dengusiam pilies Aukuro kalno piliakalnio prieigas, tikriausiai budėjo negausi karių įgula.

Lizdeikos kalno piliakalnyje XIII–XIV a. buvo rytinis Kernavės pilies priešpilis, o prieš tai galbūt piliakalnis-slėptuvė, kuriuo naudojosi šalia piliakalnio buvusios viduriniuuoju geležies amžiumi datuojamos neįtvirtintos gyvenvietės bendruomenė. Didelę dalį piliakalnio nuplovė Pajautos upelis. Iš š. ir v. piliakalnį juosia gilios daubos, p. šlaitais leidžiasi į Neries (Pajautos) slėnį. Šlaitai statūs, 25–30 m aukščio. R., kur piliakalnis siekia aukštumą, supiltas 4,5 m aukščio kūgio pavidalo pylimas (išorinėje pusėje jo aukštis 6 m), už jo buvo du grioviai (plotis viršutinėje dalyje – 2–3 m, gylis – 1–1,5 m, tarpas tarp griovių – 20 m)⁴⁴. Piliakalnis archeologų netyrinėtas.

Pilies kalno piliakalnis. Į Neries (Pajautos) slėnį besileidžiantys piliakalnio šlaitai statūs, iki 30 m aukščio. Š. ir š. v. nuo gretimų aukštumų piliakalnį skiria 150 m ilgio pylimas, kurio aukštis aikštelės pusėje – 3,5–4 m, išorinėje pusėje – 5,5–6 m. Už jo yra griovys, kurio viršutinės dalies plotis – 20–25 m, gylis – 2,7–3,5 m. Piliakalnio aikštelė yra 180 m ilgio ir 100 m pločio⁴⁵.

Piliakalnyje buvo viduramžių Kernavės miesto aukštutinė įtvirtinta dalis, užėmusi apie 2 ha plotą. Šiame piliakalnyje atsekti du XIII–XIV a. kultūrinio sluoksnio horizontai, sietini su 1365 ir 1390 m. priešų antpuoliais. Pylimas piltas dviem etapais. Pirmas neaukštas (iki 0,8 m aukščio) pylimėlis supiltas iki 1365 m. Atrodo, kad ant to pylimėlio būta kažkokių statinių, galbūt stačių rąstų tvoros. Po 1365 m. pylimas gerokai paaukštintas ir paplatintas, tačiau jokių karkaso pėdsakų nepastebėta⁴⁶.

Ištyrus dalį piliakalnio aikštelės, rastos trijų pastatų liekanos. Plote Nr. 1 stovėjusio sudegusio pastato matmenų nepavyko nustatyti.

Rasti grindų, klotų iš 20–25 cm pločio ir 2–3 cm storio lentų, likučiai, taip pat nemažai degto molio, kuriame gausu šiaudų liekanų, gabalų. Tyrinėjimų autorė mano, kad molis, maišytas su šiaudais, galėjo būti naudojamas statybose. Pastato vietoje ir aplink jį rasta daug rago, kaulo dirbinių ir ruošinių, kaulo drožlių, odos atraižėlių. Plotuose Nr. 5 ir 6 rastos 7 × 4 m dydžio, kampais į pasaulio šalis orientuoto pastato liekanos. Jo sienos buvo surestos iš apie 20 cm storio tašytų rąstų. Pastatas buvo be pamatų,

⁴³Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 4–5.

⁴⁴Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė..., p. 278–279.

⁴⁵*Ten pat*, p. 279.

⁴⁶Kulikauskienė R. Kernavės (Širvintų r.) „Pilies kalno“ piliakalnio tyrinėjimai 1983 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1097, p. 12–14.

du apatiniai vainikai įleisti tiesiog į žemę. Viduje aptikta plūktos molinės aslos fragmentų. Tikriausiai nešildomas pastatas buvo ūkinės paskirties⁴⁷.

Plote Nr. 7 aptiktas 5,2 × 3,8 m dydžio pastatas. Prie v. sienos pastebėtas apdegusio molio plotelis, galbūt židinio ar krosnies vieta. Molinės aslos nerasta, tad veikiausiai pastate buvo be pėdsakų sunykusios medinės grindys⁴⁸.

Menki pastato likučiai aptikti plote Nr. 4. Čia rasti akmenų grindinėliai, kalvio žaizdro liekanos, daug gargažių. Pastate būta kalvės. Šalia šio pastato aptiktas lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinio lobis⁴⁹.

Pilies kalno piliakalnyje gyventa įvairių specializacijų amatininkų ir tikriausiai pirklių. Jų kasdienio gyvenimo sąlygos buvo panašios kaip ir Žemutinio miesto Pajautos slėnyje gyventojų, tik pavasariais sodybų neužliedavo patvinusios Neries vandenys, o gresiant priešų antpuoliui, daugiau vilčių išsaugoti savo turtą teikė piliakalnio įtvirtinimai.

Žvalgakalnis (Kriveikiškių piliakalnis) yra atokiau nuo pagrindinio Kernavės piliakalnių komplekso, 0,4 km į p. r. nuo Lizdeikos kalno piliakalnio. V. ir p. šlaitai leidžiasi į Neries ir Kernavės slėnį, yra statūs, 20–22 m aukščio. Š. nuo gretimos aukštumos piliakalnį skiria 4 m aukščio kūgio pavidalo pylimas, r. – griovys. Aikštelė mažytė – 11 m ilgio ir 5 m pločio. Pylimo viršuje rasta įtvirtinimų liekanų, supiltiniame sluoksnyje – viena grublėtosios keramikos ir keletas žiestų puodų šukių⁵⁰.

Žvalgakalnio piliakalnis galėjo būti skirtas brastoms per Nerį aukščiau Mitkiškių vienkiemio stebėti ir jas kontroliuoti. Nuo piliakalnio buvo gerai matomos brastų prieigos, nuo kurių palei Žvalgakalnį link pagrindinių piliakalnių ėjęs kelias. Viduramžiais, kai didumą Pajautos slėnio rytinės dalies užėmė pelkės, ši trasa galėjo būti patogiausia susisiekti su brastomis. O gal šis piliakalnis buvo ir kernaviškių slėptuvė, priešams užpuolus Kernavę.

XIII–XIV a. piliakalnių kompleksas buvo ankstyvojo Kernavės miesto administracinis ir gynybinis branduolys. Jame galima išskirti keturias pagrindines funkcines zonas: rezidencinę-gynybinę (Aukuro kalno piliakalnis), gynybinę (Mindaugo sosto ir tikriausiai Lizdeikos kalno piliakalniai po 1365 m.), gynybinę-gyvenamąją (du anksčiau minėti piliakalniai iki 1365 m. ir Pilies kalno piliakalnis visą laikotarpį) ir gynybinę-žvalgybinę (Žvalgakalnis). Aišku, labiausiai diskutuotinas yra Mindaugo sosto piliakalnio funkcijų kitimas XIV a.

Miestas XIII–XIV amžiuje

Viduramžių Kernavės miestą sudarė trys pagrindinės dalys. Kaip jau minėta, Pilies kalno piliakalnyje buvo įtvirtinta Aukštutinio miesto dalis. Tai patogiausia ir saugiausia miesto dalis.

Taip pat ketvirtojoje antsalpinėje Neries terasoje, 140 m į r. nuo Mindaugo sosto piliakalnio bei apie 200 m į šiaurę nuo Lizdeikos kalno piliakalnio, buvo antroji, veikiausiai neįtvirtinta Aukš-

⁴⁷Luchtanas A. Kernavės (Širvintų r.) „Pilies kalno“ piliakalnio tyrinėjimai 1985 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1230, p. 17.

⁴⁸*Ten pat*, p. 22–23.

⁴⁹*Ten pat*, p. 3–6.

⁵⁰Luchtanas A., Merkytė I., Abaravičius G. Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavės valstybinio archeologijos ir istorijos muziejaus-rezervato teritorijoje 1989 m. Ataskaita, *LIIR* (toliau – Luchtanas A., Merkytė I., Abaravičius G. *LIIR*), b. 1659, p. 69–72; Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė..., p. 280.

tutinio miesto dalis, kurios tyrimai pradėti 1998 m.⁵¹ Ši miesto dalis išikūrusi griovos, iš kurios išteka bevardis Pajautos upelio intakas-šaltinis, pakraštyje. Kol kas nėra aiški šios miesto dalies teritorija ir planinė struktūra.

Piliakalnių komplekso pietinėje papėdėje, Pajautos slėnyje, buvo žemutinis papilys, vadinamas *Žemutiniu miestu* arba *Miestu Pajautos slėnyje*. Jis užėmė apie 12 ha plotą⁵². Turimais duomenimis, Žemutinis miestas buvo išsidėstęs tarp piliakalnių ir Neries upės. Rytinė jo riba tikriausiai ėjo melioracijos metu sunaikintu Pajautos upeliu, kurio kitame krante archeologinių žvalgymų metu XIII–XIV a. kultūrinio sluoksnio pėdsakų nepastebėta⁵³. Vakarinės Žemutinio miesto ribos nėra visiškai aiškios. Atrodo, vakarinis pakraštys siekė pelkes, kurių likučiai šiuo metu yra tarp pušyno Neries pakrantėje ir ažuolyno IV antsalpinės Neries terasos pakraštyje, į pietvakarius nuo Pilies kalno piliakalnio.

Siekdami išvengti painiavos, Kernavės miesto dalį Pajautos slėnyje toliau vadinsime Žemutiniu miestu, o miesto dalį IV antsalpinėje Neries terasoje šalia Pajautos upelio bevardžio intako – Aukštutiniu miestu. Pilies kalno piliakalnyje buvusią įtvirtinto miesto dalį vadinsime Aukštutinio miesto dalimi Pilies kalno piliakalnyje.

Miesto raidos etapai iš esmės sutampa su piliakalnių komplekso raidos etapais. Žemutiniame mieste atsekami trys XII a. pab. – XIV a. kultūrinio sluoksnio horizontai. Menkiausiai išliko seniausio, pačia XII a. pab. – XIII a. pr. datuojamo horizonto likučiai. Didesnė dalis kultūrinio sluoksnio nuplauta potvynių metu, likę plotai stipriai suardyti dar viduramžiais. Šis sluoksnis labai plonas, jam priklauso medinio gatvės grindinio ir pintų tvorų likučiai, dalis žiestos keramikos. Atrodo, XIII a. pr. didelis Neries potvynis sugriovė čia stovėjusią neįtvirtintą gyvenvietę. Netrukus ji buvo atstatyta ir išaugo. Šiam horizontui priskiriami įvairūs labai gausūs radiniai, gatvių, tvorų ir pastatų liekanos. Horizontas datuojamas XIII a. pr. – XIV a. antrąja puse⁵⁴. Šiuo laikotarpiu Žemutiniame mieste buvo intensyviausiai gyvenama.

1365 m. antpuolio metu sudegė Kernavės pilis ir priešpiliai, Aukštutinio miesto dalis Pilies kalno piliakalnyje, bet Žemutinio miesto gaisras, atrodo, nesiekė. Vis dėlto Žemutinis miestas buvo keliems ar net keliolikai metų apleistas (tikriausiai žuvo arba pasitraukė didžioji dalis jo gyventojų), per tą laiką susidarė net kelių potvynių apie 40 cm storio sąnašų sluoksnis⁵⁵. Vėl atstatytas Žemutinis miestas gyvenamas buvo ne taip intensyviai, pastatų skaičius sumažėjo, tačiau nepakito gatvių tinklas, sodybų ribos, daug pastatų buvo atstatyta tose pačiose vietose⁵⁶. Tai liudija, kad sugrįžo bent dalis senųjų gyventojų, ir jau XIV a. Kernavės mieste egzistavo kažkokia forma fiksuota žemės sklypų nuosavybė.

1390 m. miestas buvo apleistas, žemutinė jo dalis greitai užklota pavasarinio Neries potvynio nešmenų ir nuo piliakalnių pusės išplautos erozinės žemės sluoksnio, kuris ilgainiui pasiekė 1–1,5 m storį⁵⁷. Sunyko ir Aukštutinis miestas. Daugiau miestas, kaip ir pilis bei priešpiliai, nebuvo atstatytas. Galbūt dalis likusių sienojų panaudota nau-

⁵¹Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai (toliau – Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio...), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais* (toliau – ATL), Vilnius, 2000, p. 131–134.

⁵²Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė..., p. 280.

⁵³Kuzmickas A. Miesto Pajautos slėnyje, Mitkiškių kapinyno, Semeniškių kaimo žvalgomieji tyrinėjimai 1992 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1985.

⁵⁴Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 46–47.

⁵⁵Luchtanas A. Tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje 1989 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1644, p. 6.

⁵⁶Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 56.

⁵⁷*Ten pat*, p. 49.

jų pastatų dabartinėje miestelio vietoje statybai. Kadangi mieste vyko didžiosios dalies kernaviškių kasdienis gyvenimas, tad išsamiau apžvelgsime visas miesto sudedamąsias dalis.

Gatvės ir tvoros formavo miesto planinę struktūrą. Gatvių tinklas beveik nekito per du miesto egzistavimo amžius. Pagrindinė Žemutinio miesto planinės struktūros ašis ėjo iš p. v. į š. r., t. y. nuo Neries upės į praėjimą tarp Aukuro kalno ir Pilies kalno piliakalnių.

Senesniųjų horizontų (iki XIV a. antrosios pusės) gatvės vietomis buvo grįstos lentomis, kurių didelė dalis nuplauta potvynių metu. Gatvių plotis – 3–4 m. Abipus gatvių buvo tvoros iš vertikaliai sukaltų į žemę kas 0,5–1 m 8–10 cm skersmens pušinių kuolų, tarpai tarp kurių buvo supinti jaunų beržų bei juodalksnių kamienais (3–7 cm storio). Sutankinant tvoras, naudotos ir plonesnės beržų bei juodalksnių šakos⁵⁸. Taip pat rasta tvora, skyrusi amatininko kauladirbio sodybą nuo kaimyninio amatininko juvelyro sklypo. Tvora pastatyta iš vertikaliai įkaltų vienas greta kito į žemę nusmailintų pušinių ir beržinių kuolų, kurių storis 8–11 cm. Vietomis panaudotos pušinės skeltinės lentos arba jų fragmentai⁵⁹. Panaši tvora juosė Aukštutiniame mieste stovėjusią sodybą. Čia tvora buvo padaryta iš smarkiai nusmailintų 8–10 cm skersmens kuolų, sukaltų į žemę kas 10–20 cm. Išlikę du jos kuolai yra 31 ir 61 cm aukščio. Tvora buvo ne kartą išgriuvusi ir vėl atstatyta. Vėliau šią tvorą, kaip ir daugelį tvorų Žemutiniame mieste, pakeitė skeltlenčių tvora⁶⁰.

XIV a. antrojoje pusėje (po 1365 m.) gatvių ir tvorų įrengimas pakito. Gatvių grindiniui pradėti naudoti akmenys, tarp kurių pasitaiko ir gana stambių (iki 40 cm skersmens) lauko riedulių. Vyravo 10–15 cm skersmens akmenys. Vis dėlto akmenų grindiniai dažniausiai buvo gana padriki, vietomis buvo nemažų natūralios žemės plotelių, kuriuose gulėjo pavieniai akmenys. Kruopščiausiai grįsti plotai buvo prie įėjimų į sodybas.

Vietomis gatvėse buvo paklotos lentos. Iki šiol tyrinėtų gatvių plotis dažniausiai siekė 2,75–3 m⁶¹. Be to, būta ir visiškai siaurų gatvelių (skersgatvių?). Vienos iš jų likučiai rasti Žemutiniame mieste, plote Nr. 3. Atidengtas 14 m ilgio gatvelės fragmentas. Beveik visa gatvelė, kurios plotis 1,2–1,4 m, tvarkingai grįsta akmenimis⁶².

Gatvių danga (akmenys, lentos) klota tiesiai ant sąnašinio smėlio, dengusio ankstyvesnius kultūrinius sluoksnius bei natūralų dirvožemį.

Šaligatviai buvo įrengiami platesnėse gatvėse. Palijus Žemutinio miesto drėgname Pajautos slėnyje gatvėse ilgokai telkšodavo balos, tad šaligatviais būdavo patogiau vaikščioti.

XIV a. antrosios pusės sluoksnyje Žemutinio miesto gatvės, ėjusios nuo Neries link piliakalnių, rytinėje pusėje palei tvorą rastas 60–65 cm pločio šaligatvis, suklotas iš lentų (plotis – iki 36 cm, storis – iki 11 cm) ir nelabai tvarkingai sudėtų pagalių. Šaligatviui buvo panaudotos nugriautos tvoros lentos, taip pat naujos pušinės ir iš lapuočių medžių pagamintos skeltinės lentos.

XIV a. antrojoje pusėje tvoros buvo tveriamos beveik tose pačiose vieto-

⁵⁸Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 22; Luchtanas A. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje, Širvintų r., tyrinėjimai 1987 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1318, p. 7.

⁵⁹Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 7.

⁶⁰Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio..., *LIIR*, b. 3147, p. 5; b. 3304, p. 6.

⁶¹Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 11.

⁶²*Ten pat*, p. 29.

se, kaip ir anksčiau, bet jų statybos technologija buvo visiškai kitokia. Pradžioje buvo iškasamas 30–35 cm gylio griovelis, į kurį vertikaliai įkasamos skeltinės pušinės lentos (plotis 20–25 cm, storis 6–8 cm). Lentų apatinė dalis buvo truputį pasmailinama kirviu, o viršutinė – dažniausiai nupjaunama pjūklų. Lentos kiek užleidžiamos viena už kitos, taip sustiprinant tvorą. Gražesnioji lentų pusė visada buvo atsukama į gatvės pusę. Sprendžiant pagal likusias sveikas, potvynio metu iš tvorų išplautas lentas, tvoros buvo 1,5–1,8 m aukščio. Be to, vietomis rasta iš vertikalių pušinių kuolų sudarytų tvorų liekanų. Tvoros gana greitai sunykdo dėl drėgmės, potvynių, tad jas tekdavo dažnai atstatyti, taisyti. Vinys tvorų statybai naudotos tik įtvėriant vartelius⁶³.

Žemutiniame mieste pavyko rasti gerai išlikusių vienu vartų liekanų XIV a. antrąją pusę datuojamame sluoksnyje. Vartai buvo tvoroje iš skeltinių lentų prie įėjimo iš gatvės į sodybos kiemą. Vartų plotis – 1,5–1,6 m. Jie buvo padaryti tarsi dvigubi lentiniai skydai iš gatvės ir iš kiemo pusės. Skydus prilaikė vertikalūs, kas 20–40 cm sukalti kuolai. Tarp tų kuolų ir tvoros buvo stumdami vartelių skydai. Įeinant į kiemą, jie buvo stumiami į dešinę palei tvorą. Visa konstrukcija primena traukinio kupė duris, tik Žemutiniame mieste varteliai dvigubi iš gatvės ir iš kiemo pusės. Kairėje pusėje šalia vartų buvo 0,8 m pločio varstomos durelės žmonėms įeiti. Nuo gatvės pusės šalia durelių padarytas slenkstis iš nedidelių akmenų. Kiemo pusėje taip pat buvo slenkstis – 70 cm ilgio ir 30 cm pločio rasto gabalas, per vidurį nuo vaikščiojimo gerokai ištrintas⁶⁴. Kai kur rastos vartų į sodybas vietas, tačiau jokių konstrukcinių elementų neišlikę.

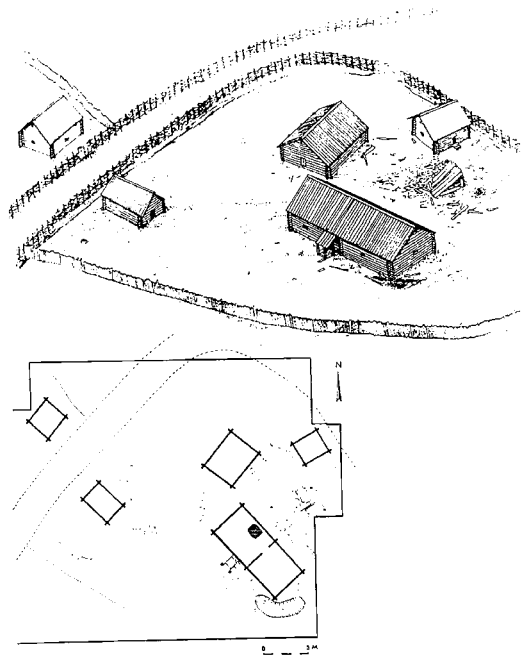
Sodybų sklypai buvo užstatomi pastatais be aiškesnio plano. Vienintelė nekintanti taisyklė – visi pastatai kampais orientuoti į pasaulio šalis. Bene daugiausia duomenų apie vienos sodybos struktūrą, pastatus ir jos gyventojų kasdienį gyvenimą gauta ištyrus amatininko kauladirbio sodybą (3 pav.), dviem etapais egzistavusią Žemutiniame mieste visą XIII–XIV a. laikotarpį.

Pirmasis sodybos egzistavimo periodas – XIII a. – XIV a. pirmoji pusė. Nuo gretimų gatvių iš š. r. ir š. v. sodybą skyrė pinta tvora, o nuo gretimų sodybų – baslių tvoros. Įvažiuojamieji vartai buvo š. sklypo dalyje. Sodybos plotas – apie 900 m² ⁶⁵.

Sodyboje stovėjo keturi rentiniai pastatai ir spėjamoji stulpinės konstruk-

3 pav. XIII–XIV a. amatininko kauladirbio sodybos Žemutiniame mieste rekonstrukcinis piešinys ir planas.

Autorius –
A. Luchtanas,
dailininkė –
N. Juodeikienė

⁶³Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 11–13; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 5–8.

⁶⁴Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 12–13.

⁶⁵Luchtanas A. Kernavė. Pajautos slėnio paslaptys (toliau – Luchtanas A. Kernavė. Pajautos slėnio...), *Kultūros barai*, 1990, nr. 4 p. 58.

cijos pašiūrė gyvuliams laikyti. Atstumas tarp pastatų – 2–10 m. Didžiausias sodybos pastatas – gyvenamasis-gamybinis (pastatas Nr. 10), kiti mažesni pastatai gamybinės-ūkinės paskirties (pastatai Nr. 4, 8, 9). Tarp pastatų Nr. 8 ir 9 bei spėjamos pašiūrės buvo gardas, kuriame laikyti gyvuliai⁶⁶.

Kiemą dengė 20–40 cm storio kultūrinis sluoksnis, kurį sudarė įvairios statybos bei kuro atsargų ruošimo atliekos – medžių žievės, skiedros, šakos, lentgaliai, taip pat amatininko darbo pėdsakai – kaulo ir rago drožlės, dirbiniai bei jų nuolaužos, odos, ornamentuotos beržo tošies fragmentai. Prie atskirų dirbtuvių labiau koncentravosi dirbinių iš skirtingų medžiagų gamybos atliekos. Keramikos šukių ir gyvulių kaulų daugiau rasta prie gyvenamojo namo ir patvoriuose. Kieme gulėjo numestas odinis keturjuostis botagas mediniu kotu, patvoryje – visiškai sveika šuns kaukolė. Vietomis tarp pastatų buvo paklotos lentos, kuriomis buvo lengviau vaikščioti, kai kieme telkšodavo balos⁶⁷. Daugiausia radinių koncentravosi didelėje, apie 15 m² ploto, netaisyklingos formos ūkinėje duobėje, buvusioje prie pat gyvenamojo namo (pastato Nr. 10) p. r. kampo. Duobė apie 0,5 m gylis, įkasta iki durpių sluoksnio ir net įgilinta. Į ją buvo metami sulūžę buities daiktai bei gamybos atliekos. Taigi sodybos kieme, vos per metrą nuo gyvenamojo namo, buvo įrengtas nemažas šiukšlynas⁶⁸.

Apie 2 m nuo pastato Nr. 4 (dirbtuvės) buvo laužavietė, netoli jos stovėjo statinė. Tai kaulo apdirbimo proceso pėdsakai⁶⁹.

XIV a. antroje pusėje sodybos pastatai beveik sudegė. Labiausiai nukentėjo gyvenamasis namas (pastatas Nr. 10) ir kaulo-rago apdirbimo bei beržo tošies ornamentavimo dirbtuvė (pastatas Nr. 8). Gaisras buvo gesinamas, išliko bent jau apatiniai pastatų vainikai. Atrodo, šis gaisras nesusijęs su 1365 m. antpuoliu, tačiau įvyko labai panašiu laiku, nes sodyba, kaip ir visas Žemutinis miestas, buvo užklota potvynio sąnašomis ir kuriam laikui apleista. Sugrižus gyventojams, sklype buvo atstatytas ir egzistavo tik vienas pastatas. Tai gyvenamasis-ūkinis vienos patalpos pastatas Nr. 11, pastatytas ant pastato Nr. 10 likučių, panaudojant dalį išlikusių seno namo rąstų naujojo pastato statybai. Dalis išlikusių sienų tapo pamatu naujojo namo apatiniam vainikui. Naujajame (kiek mažesniame) pastate vėl gyveno amatininkas kauladirbis. Dabar jis jau neturėjo atskirų dirbtuvių, tad visas kasdienis gyvenimas bei darbas vyko vienoje patalpoje⁷⁰. Žinoma, gali būti, kad sodybos šeimininkas dirbo dar ir kitoje vietoje.

Kieme vėl susidarė nestoras skiedrų, lentgalių, kaulo ir rago drožlių sluoksnis. Kiemą supo iš lentų sustatyta tvora. Panašiai atrodė ir kitos sodybos. Daugiau pastatų būta iki 1365 m. Priklausomai nuo šeimininko užsiėmimo, kultūriniame sluoksnyje susikaupdavo specifinės gamybos atliekos: auksakalio sodyboje – spalvotų metalų skardelės, vielutės, papuošalų dalys, tigliai⁷¹, kalvio sodyboje – geležiniai dirbiniai, gargažės, pavieniai geležies gabalėliai⁷². Šalia tvartų buvusiuose aptvaruose gausiai randama gyvulių mėšlo. Nė viena iki šiol tirta sodyba neatrodė buvusi švari.

Sodybų kiemuose augusių medžių pėdsakų aptikta nedaug. Dviejų viduti-

⁶⁶Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 10–15; Luchtanas A. Kernavė. Pajautos slėnio tyrinėjimų 1988 m. ataskaita, *LIIR*, b. 1536, p. 14–29.

⁶⁷Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 29–30.

⁶⁸Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 10–11.

⁶⁹Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 11–13.

⁷⁰Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 7–9.

⁷¹Luchtanas A. Kapinyno ir gyvenviečių Pajautos slėnyje Kernavėje 1993 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2226, p. 11.

⁷²Luchtanas A. *LIIR*, b. 2498, p. 16.

nio dydžio medžių (rūšis nenustatyta) likučiai rasti Aukštutinio miesto sodybos kieme⁷³. Žemutinio miesto vakariniame pakraštyje, prie takelio tarp pirties ir kūdros, augo juodalksniai⁷⁴.

Sodybos Aukštutiniame mieste paviršius, kuriame pradėtas formuoti sodybos kiemas, nuklotas išvirtusiais medžiais, kuriuos ilgainiui uždengė storas šiukšlių ir šašų sluoksnis⁷⁵.

Drenažo grioviai aptikti Žemutiniame mieste XIV a. antrosios pusės sluoksnyje auksakalio sodybos teritorijoje. 1–1,5 m pločio ir 0,5–0,6 m gylio griovys buvo iškastas sodybos kieme palei tvorą, skiriančią sodybą nuo gatvės. Ties vartais per griovį buvo permesti ažuoliniai rąsteliai. Analogiškas griovys aptiktas prie tvoros kitoje sodybos pusėje. Grioviuose buvo prisikaupę gyvulių mėšlo, riešutų kevalų, primesta įvairių buities daiktų nuolaužų, skardelių⁷⁶. Grioviai nesudaro aiškesnės sistemos, buvo gana neilgi. Tikriausiai jie buvo skirti surinkti vandens perteklių iš sodybos kiemo.

Pastatų statybos technologija nepakito per visą XIII–XIV a. Statybai daugiausia naudota pušies mediena. Kernavės apylinkių smėlėtose žemėse nuo seno vyrauja pušynai. Į statybos vietą būdavo atgabenami rąstai, nuskutama žievė. Auksakalio sodyboje šiaurinėje Žemutinio miesto dalyje, datuojamoje XIV a. antrąja puse, aptikta rąstų žievės nuskutimo vieta. Prieš pradėdant statybą, kieme buvo iškasta 2,3 m ilgio, 1 m pločio ir 0,7 m gylio duobė, išilgai kurios padėti du 3–4 m ilgio pušiniai rąstai. Ant jų, lyg ant „ožio“, virš duobės buvo dedami statybai skirti rąstai. Nuskutus žievę, jie buvo tašomi. Duobėje ir aplink ją daugybė žievių, skiedrų ir šakų. Vienintelis joje rastas dirbinys – veikiausiai poilsio metu kažkurio iš čia dirbusių vyrų išdrožta ir čia pat išmesta niekada nenaudota plūdė iš pušies žievės. Baigus statybą, duobė tapo paprasčiausiu šiukšlynu, į ją buvo metamos įvairios buitinės atliekos⁷⁷. Labai sulankstyto geležinio įrankio, skirto medžio žievei skusti, dalis rasta Mindaugo sosto piliakalnyje⁷⁸. Geležinis 10,4 cm ilgio skobtas aptiktas Aukuro kalno piliakalnyje⁷⁹, trys geležiniai kaltai – mieste⁸⁰. Pagrindinis darbo įrankis statybose, be abejo, buvo kirvis. Žemutiniame mieste rastas kirvis laikomas ginklu arba dailidės įrankiu⁸¹. Taip pat Žemutiniame mieste ir Aukuro kalno piliakalnyje rasta kirvių ašmenų nuolaužų. Nepavyko aptikti pjūklų arba bent jų fragmentų, nors sienojų galai ir tvorų lentos neretai pastebimos su pjovimo žymėmis⁸². G. Zabiela nurodo, kad IX–XIII a. Baltarusijoje (tai patvirtinta archeologine medžiaga) jau buvo žinomi ne mažiau kaip trys geležinių pjūklų tipai, tad tikriausiai XIV a. pjūklai buvo naudoti ir Lietuvoje⁸³. Taip pat nerasta medinių kastuvų liekanų, nors jais viduramžių kernaviškiai, be abejo, turėjo naudotis. Dar vienas retas aptariamojo laikotarpio Lietuvos archeologinis radinys, aptiktas Žemutiniame mieste, – geležinis aukštos

⁷³Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio..., p. 134; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 6.

⁷⁴Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 34–35.

⁷⁵Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio..., p. 134; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 10.

⁷⁶Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 17–18.

⁷⁷*Ten pat*, p. 15–16.

⁷⁸Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 35.

⁷⁹Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 29.

⁸⁰Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 31; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2498, p. 20–21; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 19.

⁸¹Karnatka G. Miesto Pajautos slėnyje, Širvintų r., tyrinėjimai 1992 m. Ataskaita, *LIIR* (toliau – Karnatka G. *LIIR*), b. 2219, p. 26.

⁸²Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 12.

⁸³Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys* (toliau – Zabiela G. *Lietuvos medinės...*), Vilnius, 1995 p. 117.

trapecijos formos, viršutinėje dalyje užlenktas obliaus peilis. Jo matmenys – $61 \times 11,5 \times 5$ mm⁸⁴.

Sienoms rėsti naudoti daugiau ar mažiau aptašyti, dažniausiai apvalūs 20–30 cm skersmens rąstai. Kruopščiausiai buvo statomi gyvenamieji namai, o tvartų statybai naudoti net rąstai su žieve⁸⁵. Statant pastatą, apatinis vainikas iš nuskustų arba nenuskustų rąstų buvo klojamas tiesiai ant žemės. Kartais po apatiniu vainiku (ypač ten, kur žemės paviršius buvo nelabai lygus) buvo padedamos kaladėlės⁸⁶ arba plačios pušinės lentos⁸⁷. Taip pat šiam tikslui buvo panaudojami supjaustyti išardyto seno pastato sienojai. Tokios kaladėlės idealiai tiko padėti po apatiniu vainiku⁸⁸.

Sienojams skirtų rąstų viršuje dažniausiai buvo išskaptuojamas 3–4 cm pločio ir 2–3 cm gylio griovelis, kad glaudžiau susileistų rąstai. Tyrinėjimų metu grioveliuose kartais randama termoizoliacijai skirtų samanų, kuriomis buvo užsandarinami plyšiai tarp rąstų, likučių⁸⁹.

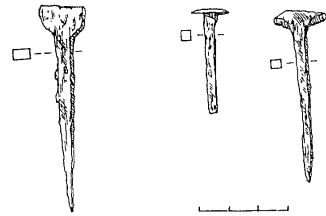
Rąstams suleisti jų galuose buvo iškertami plokščiadugniai, įgilinti daugmaž per 1/2 rąsto storio, grioveliai. Buvo paliekami 10–15 cm ilgio išsikišimai – *antai*. Jų galai buvo dailiai nutašomi kirviu arba nupjaunami pjūkle⁹⁰. Kartais viršutiniai vainikų rąstai arba stogo konstrukcijos buvo sukabinamos specialiais kabliais – *skabėmis*. Viena skabė rasta Aukuro kalno piliakalnyje⁹¹. Kaltinės 5–17 cm ilgio viny apskritomis arba T formos galvutėmis (4 pav.), negausiai randamos piliakalniuose ir Žemutiniame mieste, tikriausiai naudotos sudėtingesnėms konstrukcijoms – durims, stogams tvirtinti⁹². Gyvenamųjų ir ūkinių pastatų sienos tikriausiai buvo ne aukštesnės kaip 2,5 m.

Lubos ir stogas. Mažai tegalima pasakyti apie lubų ir stogų konstrukcijas. Lubas tikriausiai turėjo tik gyvenamieji namai. Žemutiniame mieste tyrinėjant gyvenamąjį-gamybinį pastatą Nr. 10, šalia krosnies griuvėsių aptiktos suvirtusios lentos ir gegnės. Tikriausiai gyvenamoji patalpa turėjo lubas, o dvišlaitis stogas taip pat buvo dengtas lentomis⁹³. Daug kur Žemutiniame mieste randami suplautų šiaudų sluoksneliai, tačiau tikriausiai tai ne stogų dangos, bet gyvuliams skirto kraiko likučiai.

Durys buvo įrengiamos pastato p. r. arba p. v. sienoje. Prie durų iš lauko pusės dažnai buvo įrengiamas grindinėlis iš akmenų, o prie pat durų padedamas viršutinėje dalyje išskaptuotas rąsto gabalas – slenkstis⁹⁴.

Gyvenamieji namai kartais turėdavo prieangį (jį aptarsime vėliau) arba bent laiptelius. Prie Žemutiniame mieste stovėjusio gyvenamojo pastato Nr. 12 įėjimo buvo laipteliai, padaryti iš trijų aptašytų rąstų, sutvirtintų kuoliukais⁹⁵. Durys turėjo staktas. Vienos jų likučių

4 pav. Geležinės viny, rastos Aukuro kalno piliakalnyje

⁸⁴Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 19.

⁸⁵Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 11.

⁸⁶*Ten pat*, p. 8, 11; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 15, 21.

⁸⁷Luchtanas A., *ten pat*, p. 21.

⁸⁸*Ten pat*, p. 15.

⁸⁹Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 10.

⁹⁰Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 11; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 14.

⁹¹Luchtanas A. Aukuro kalno piliakalnio Kernavėje 1993 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2230, p. 32.

⁹²Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 24; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 26–34; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 76; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 19–20; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 25–40.

⁹³Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 25.

⁹⁴*Ten pat*, p. 16–17.

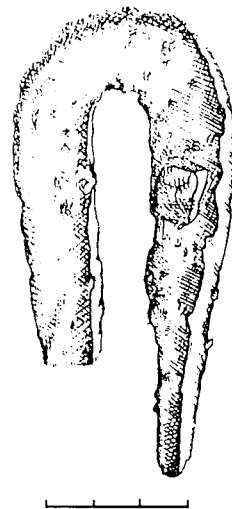
⁹⁵Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 9.

aptikta prie įėjimo į tvartelį⁹⁶. Durys buvo varstomos „bėgūnais“, įleistais į slenkstį ir staktą⁹⁷, arba naudoti primityvūs vyriai. Vieno jų fragmentas su skylute rastas Pilies kalno piliakalnyje⁹⁸. Geležinis durų vyro lizdas rastas Žemutiniame mieste⁹⁹. Durys buvo uždaromos sklendėmis su kaištukais, kabliais, rakinamos spynomis. Labai dažnas radinys – geležinės kilpos, įkalamos į staktas, sienojus, duris ir skirtos sklendėms, kabliams tvirtinti arba spynomis pakabinti. Dažniausiai šios kilpos būna sulenktos iš geležinio keturkampio apie 1 cm storio strypo, tačiau pasitaiko ir kiek kitokių formų kilpų (5 pav.). Taip pat dažnas radinys mieste ir piliakalniuose – cilindrinės spynos ir jų raktai.

Langai. Beveik nieko nežinome apie langų dydį ir išdėstymą. Tikriausiai į langus dėdavo ištemptas gyvulių pūsles. Langams uždengti galbūt naudoti dirželiais pritvirtinami mediniai skydeliai, fiksuojami kaištukais. Vienas toks įrenginys rastas Žemutiniame mieste šalia pastato Nr. 13 (tvartelio)¹⁰⁰. Tiesa, jis buvo naudojamas kaip durelės gyvuliams išleisti į diendaržį, tačiau ir langams uždengti tokie skydeliai tiko.

Grindys. Gyvenamieji pastatai ir daugelis dirbtuvių turėjo medines grindis. Tiesiog ant žemės paviršiaus buvo dedami balkiai, ant kurių dažniausiai statmenai įėjimui klotos iki 7 cm storio, gana plačios (20–40 cm) lentos, dažniausiai pušinės. Vienu atveju kaip grindų balkiai buvo panaudotos nugriauto seno pastato stogo gegnės¹⁰¹. Kartais tarp žemės paviršiaus ir grindų termoizoliacijos sumetimais buvo paliekamas ir dar pastorinamas skiedrų ir žievės sluoksnis¹⁰². Įrengti plūkto molio grindis Žemutiniame mieste, drėgnoje vidurinėje Pajautos slėnio dalyje, buvo sudėtinga. Galbūt tokias grindis turėjo pastatai, stovėję sausiausioje Žemutinio miesto dalyje, aukštumėlėje šalia Neries, bei Aukštutiniame mieste.

Krosnys buvo įrengtos gyvenamuosiuose pastatuose bei kai kuriose dirbtuvėse. Žemutinio miesto pastate Nr. 12 (gyvenamajame name), datuojamame XIV a. antrąja puse, rasti bene geriausiai išlikusios krosnies griuvėsiai. Krosnies pamatas – padas – nebuvo labai tvirtas. Jį sudaro 2,2 × 2,2 m dydžio plūkto molio platforma, kurioje rasti pavieniai akmenys. Kupolas buvo pastatytas iš akmenų ir molio skiedinio. Ties pakura, buvusia apie 30 cm aukštyje nuo grindų, buvo tvirtesnis akmenų ir molio skliautas. Viršutinėje kupolo dalyje naudoti smulkesni akmenukai. Krosnies kurenamosios kameros aukštis, kaip spėjama, buvo apie 0,6 m. Kupolo skersmuo ties pamatu – apie 1 m, į viršų siaurėjantis¹⁰³. Ši krosnis savo konstrukcija beveik niekuo nesiskyrė nuo kitų Žemutiniame mieste randamų krosnių, tik kitose krosnyse daugiau akmenų pade, o kupolas lipdytas vien iš molio arba naudojant medinį karkasą. Medinės lentos buvo naudojamos formuojant krosnies padą, o kartais, papildomai dar apdrėbus moliu, čia ir paliekamos¹⁰⁴. Prie krosnies, buvusios

5 pav. Stambi geležinė kilpa (prabajus), rasta Mindaugo sosto piliakalnyje

⁹⁶ Ten pat, p. 12.

⁹⁷ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 41.

⁹⁸ Kulikauskienė R. LIIR, b. 1097, p. 31.

⁹⁹ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 31.

¹⁰⁰ Karnatka G. LIIR, b. 2219, p. 12.

¹⁰¹ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 18.

¹⁰² Luchtanas A. LIIR, b. 1318, p. 10.

¹⁰³ Luchtanas A. LIIR, b. 2498, p. 13.

¹⁰⁴ Luchtanas A. LIIR, b. 1318, p. 29–30.

auksakalio dirbtuvėje, rasta molinių tiglių fragmentų¹⁰⁵. Tai liudija, kad krosnys naudotos ne tik patalpoms šildyti, bet ir gamybos reikalams.

Gyvenamieji namai dažniausiai atlikdavo ir dirbtuvės funkciją (ypač žiemos metu). Iki šiol Žemutiniame mieste aptikti keturių iki 1365 m. egzistavusių ir dviejų vėliau pastatytų gyvenamųjų namų likučiai. Pastatai buvo vienos ar dviejų patalpų. Pagrindinis gyvenamojo namo atributas – krosnis.

Didžiausias iki šiol tirtas gyvenamasis namas – pastatas Nr. 10, stovėjęs kauladirbio sodyboje iki 1365 m. Pastato ilgis – 10,4 m, plotis – 4,4 m, vidinis plotas – 38,4 m². Prie namo laukųjų durų buvo primityvus, stogeliu dengtas prieangis (2 × 1,4 m dydžio). Šalia prieangio rasta apversta gelda, irklas (?).

Name buvo dvi patalpos. Iš lauko patenkama į pirmąją, šildomą, patalpą (plotas – 21 m²), kurioje vyko intensyviausias gyvenimas – buvo gaminami dirbiniai iš kaulo ir rago, ornamentuojama beržo tošis, gaminamas valgis. Daugiausia puodų šukių rasta šalia krosnies. Krosnis stovėjo beveik tiesiai priešais duris. Taip buvo lengviau išvėdinti patalpą nuo dūmų. Patalpos rytiniame kampe netoli krosnies stovėjo medinis kibiras, šalia jo – molinis 200 ml talpos puodelis. Čia pat po lenta rasti gaisro metu sudegusio paršelio griaučiai. Prie krosnies aptikta pabertų grūdų ir pelų.

Į dešinę nuo pagrindinio įėjimo buvo durys į antrąją, nešildomą, 18 m² ploto patalpą. Joje radinių kur kas mažiau. Tikriausiai čia buvo gultai, ant kurių bent jau vasarą miegojo namo gyventojai¹⁰⁶.

Vienos patalpos gyvenamasis pastatas Nr. 12 buvo kvadratinio plano, 6,4x6,4 m dydžio. Vidinis patalpos plotas – 36 m². Šio pastato krosnies pade lentomis buvo suformuota lentynėlė, kurioje rastas sudužęs puodas. Patalpoje prie sienos, beveik tiesiai priešais įėjimą, 1 m aukštyje buvo pritvirtintas apie 3 m ilgio ir 1,2 m pločio lentinis gultas. Prie gulto buvo pristumtas 3 m ilgio, 0,5 m pločio ir 1 m aukščio suolas¹⁰⁷. Tokiame 1,7 m pločio gulte patogiai galėjo miegoti du žmonės. Panašūs gultai ir prie jų pastatomi suolai iki šiol naudojami kai kuriuose pietryčių Lietuvos kaimuose.

Panašaus dydžio gyvenamajame pastate Nr. 15 buvo ne tik gyvenama ir dirbama, bet žiemą laikomi ir gyvulių jaunikliai. Tikriausiai paršeliams skirtas gardelis rastas patalpos kampe. Lentinis gardelis įrengtas žemiau grindų lygio, sutvirtintas kuoliukais. Gardelyje rastas mėšlo, buitinių atliekų, riešutų kevalų sluoksnis¹⁰⁸. Gyvulių jaunikliai buvo laikomi ir kituose gyvenamuosiuose namuose. Tai liudija jau minėti paršelio griaučiai, rasti pastate Nr. 10.

Kiti Žemutiniame mieste tirti gyvenamieji namai buvo vienos patalpos (4,8 × 4,8, 4,2 × 5,8, 8,4 × 4,5 m dydžio). Visuose pastatuose rasta buities daiktų ir jų nuolaužų (peilių, cilindrinų spynų, verpstukų ir pan.), keramikos šukių, gyvulių kaulų. Daugelyje pastatų rasta gamybos atliekų (kaulo, rago drožlių, spalvotųjų metalų atraiželių ir pan.). Tikriausiai amatininkai dirbdavo gyvenamuosiuose pastatuose tik žiemą, kai nešildomose dirbtuvėse buvo šalta arba kai sodyboje stovėjo tik vienas daugiafunkcinis pastatas (gyvenamasis-gamybinis pastatas Nr. 11 kauladirbio sodyboje, XIV a. antroji pusė). Patalpos buvo apšviečiamos balanomis, kurių nuodėgulių gausu visuose gyvenamuosiuose namuose bei sodybų kiemuose¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Ten pat*, p. 30.

¹⁰⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 21–29.

¹⁰⁷ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 9–10.

¹⁰⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2498, p. 15.

¹⁰⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 13–15; b. 1318, p. 35–36; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 6.

Gamybinės paskirties pastatai. Sodybose, be gyvenamojo namo, stovėjo iki 3 dirbtuvių (kauladirbio sodyba Žemutiniame mieste iki XIV a. 7-ojo dešimtmečio). Didžiausia dirbtuvė rasta auksakalio sodyboje Žemutinio miesto šiaurinėje dalyje (pastatas Nr. 5). Jos dydis – 6,2 × 5,8 m. Tai vienintelis iki šiol rastas negyvenamosios paskirties pastatas, kuriame buvo krosnis, skirta ne tik patalpai šildyti, bet ir spalvotiesiems metalams lydyti. Daugiausia įvairių metalų atraižėlių rasta vakariniame pastato kampe, kur, kaip spėjama, buvo varstotas. Pastatas turėjo grindis, o prie įėjimo iš lauko pusės buvo prieklėtį primenanti dengta apie 1 m pločio galerija¹¹⁰. Nors ši galerija kiek siauroka, joje buvo galima dirbti – stogas saugojo nuo saulės kaitros ir lietaus, o kruopščiam auksakalio darbui reikalingos šviesos čia pakako.

Žemutinio miesto pastate Nr. 8, stovėjusiame kauladirbio sodybos teritorijoje, koncentravosi su beržo tošies ornamentavimu susiję dirbiniai. Pastato dydis – 4,7 × 4,1 m. Šalia stovėjusiame pastate Nr. 9 (dydis 3,3 × 3,4 m) buvo apdirbamas kaulas ir ragas¹¹¹. Toje pačioje sodyboje kiek atokiau stovėjo dar viena kaulo ir rago apdirbimo dirbtuvė (pastatas Nr. 4). Jos dydis 3,8 × 2,5 m¹¹². Visos dirbtuvės turėjo medines grindis.

Tikriausiai kai kuriose dirbtuvėse, kaip ir etnografinėse klėtyse, vasarą miego-davo dalis amatininkų šeimos narių.

Tvartai. Didžiausias tvartas rastas auksakalio sodyboje Žemutiniame mieste XIV a. antrosios pusės sluoksnyje. Pastatas Nr. 7 buvo 5,2 × 2,5 m dydžio, suręstas iš pušinių rąstų. Plona vidinė sienelė skyrė jį į dvi (8 m² ir 5 m² dydžio) patalpas. Iš mėšlo sudėties spėjama, kad mažesniojoje patalpoje buvo laikomi paukščiai, o didesniojoje – galvijai arba kiaulės. Apie 1,5 m nuo pastato buvo didelė ūkinė duobė, į kurią iš tvarto subėgdavo srutos. Smėlyje liko apie 10 cm pločio latakas¹¹³.

Spėjamojoje kalvio sodyboje Žemutiniame mieste XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje rastas mažytis tvartelis (pastatas Nr. 13), kurio dydis 2 × 2 m. Jame taip pat nebuvo grindų, tačiau visa patalpa išklota nenužievintais pušiniais rąstais, paklotos kelios lentos. Šalia tvartelio buvo diendaržis, aptvertas vertikalių kuolų tvora. Visas diendaržio plotas prikreiktas šiaudų, vietomis padėtos lentos¹¹⁴. Visas diendaržio plotas dar nėra ištirtas.

Kartais vietoj tvartų buvo įrengiamos pašiūrės iš vertikalių kuolų ir tarp jų horizontaliai sudėtų lentų. Viena tokia pašiūrė aptikta Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje šalia dirbtuvės (pastato Nr. 9). Pašiūrės teritorijoje, užėmusioje apie 6 m², rasta daug gyvulių mėšlo¹¹⁵.

Pirtis (pastatas Nr. 2) rasta Žemutiniame mieste XIV a. antrosios pusės sluoksnyje. Pastatas suręstas iš pušinių rąstų ir užima 4,8 × 4,82 m² dydžio plotą. Medinės grindys buvo suklotos iš plačių pušinių lentų. Į kairę nuo įėjimo, kampe, stovėjo 1,6 × 1,3 m dydžio krosnis, sukrauta iš akmenų be jokio molio skiedinio. Kruopščiai sukrauti įvairaus dydžio akmenys sudarė krosnies skliautą. Iš trijų pusių krosnies konstrukcija sustiprinta papildomomis lentų sienelėmis. Ties pakura vietoj medinių grindų buvo plūkto molio ir akmenų grindinėlis. Šalia krosnies rasta masyvaus vertikalaus stulpo liekanų. Šis rąstas prilaikė atraminę sienelę ir tik-

¹¹⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 28–30.

¹¹¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 14–16.

¹¹² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 10–11.

¹¹³ *Ten pat*, p. 37–38.

¹¹⁴ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 11–13.

¹¹⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 20.

riausiai plautus. Vienintelis pirties viduje rastas daiktas – medinis kaušelis su ranena-kabliu, skirtas vandeniui iš kubilos semti¹¹⁶.

Pirtis stovėjo atokiau nuo kitų pastatų miesto pakraštyje. Aplink pirtį buvo degėsių ir nuodėgulių sluoksnis, susidaręs valant iš krosnies degimo produktus. Aplink pirtį rasta daugiau nei dešimt beržinių vantų (ilgis – apie 50 cm), kurių dalis surišta liepos karnomis.

Nuo pirties link Žemutinio miesto vakariniame pakraštyje buvusios užpelkėjusios pievos vedė akmenimis grįstas takelis. Tikriausiai ten buvo iškasta kūdra, kurioje maudėsi pirtyje pasikaitinę žmonės. Šalia takelio rasti čia augusių juodalksnių kelmai. Vienas juodalksnis buvo gražus, dvikamienis¹¹⁷.

Tualetas. Spėjama, kad tualetu liekanomis laikytina apie 4 m nuo pirties rasta duobė (skersmuo – 1,2 m, gylis – 0,5 m), kurios pakraštyje rastos dvi apie 25 cm pločio lentos. Duobės užpildas – ruda žemė be jokių radinių. Pasitaikė tik vaisių kauliukų¹¹⁸.

Šulinys taip pat buvo netoli pirties. Šulinio rentinys (1 × 0,9 m dydžio) buvo sudėtas iš trijų pušinių ir vieno juodalksninio rąsto. Rentinys viso labo vieno vainiko, tačiau jau siekė gruntinio vandens lygį¹¹⁹. Tikriausiai šio seklaus šulinėlio vanduo buvo naudojamas tik pirties reikmėms, nes netoli pelkės, pirties ir spėjamos išvietės buvusio šulinio vandens kokybė negalėjo būti gera. Taigi klausimas, iš kur buvo gaunamas geriamasis vanduo viduramžių Kernavės mieste, lieka atviras. Tikriausiai naudotas Pajautos upelio ir Pilies kalno šlaituose bei gretimose raguvose trykštančių šaltinių vanduo. Galbūt naudotas ir Neries upės vanduo, nes žinoma, kad dar prieš Antrąją pasaulinį karą vandenį tiesiai iš upės sėmė ir naudojo maistui gaminti kai kurių šalia Kernavės esančių kaimų gyventojai.

Buities atspindžiai

Šioje straipsnio dalyje apžvelgsime gana gausiai Kernavėje randamus papuošalus, buities daiktus bei pavienius drabužių fragmentus, taip pat pasistengsime, remdamiesi turimais duomenimis, atsekti to laiko kernaviškių mitybos bruožus.

Buities daiktai

Buityje naudoti daiktai ir jų nuolaužos yra gausiausia (po keramikos šukių) Kernavėje aptiktų dirbinių grupė. Dalis jų sunkiai atsiejami nuo amatininkų įrankių. Daugiafunkciniai daiktai, naudoti kasdienėje buityje ir specializuotoje gamyboje – peiliai (maisto ruošimas, medžio, kaulo, rago drožimas, kiti darbai), žirklys (plaukų, vilnų, audinių, odų kirpimas), statinės ir kubilai (vandens, maisto atsargų laikymas, kaulo ir rago minkštinimas). Galimos prielaidos ir apie kitų daiktų daugiafunkcinį panaudojimą.

Peiliai yra bene gausiausiai aptinkami viduramžių buities daiktai. Keliasdešimt geležinių peilių rasta mieste, piliakalniuose, Kernavės–Kriveikiškių kapinyne. Beveik visi peiliai yra įtveriamieji, vos vos lenktomis paplatintomis nugarėlėmis (6 pav.). Gelėžtės – trikampio, įkottės – keturkampio skersinio pjūvio. Labiausiai buvo paplitę 12–13 cm ilgio

¹¹⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 30–33.

¹¹⁷ *Ten pat*, p. 34–35.

¹¹⁸ *Ten pat*, p. 35.

¹¹⁹ *Ten pat*, p. 37.

peiliai, bet pasitaikė ir didesnių. Mindaugo sosto piliakalnyje aptikti 15,4, 15,5, 16,0, 16,5 cm ilgio (su įkote) peiliai¹²⁰. Didžiausias peilis aptiktas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 118. Mirusiojo dubens srityje buvo padėtas 19,5 cm ilgio (įkotės ilgis – 5 cm) peilis, kurio geležtės plotis plačiausioje vietoje siekė 1,7 cm¹²¹. Galbūt didžiausi peiliai galėjo būti naudojami ir kovos tikslams. Mažiausias, vos 5,9 cm ilgio (su įkote) peiliukas aptiktas Žemutiniame mieste. Jo geležtės plotis – 8 mm, nugarėlės storis – 2 mm¹²². Analogų kituose Kernavės archeologijos paminkluose neturi. Aukuro kalno piliakalnyje rastas įtveriamasis peilis tiesia nugarėle su grioveliu kraujui nuleisti geležtės viršutinėje dalyje. Jo matmenys – 136 × 17 × 2 mm¹²³. Peilių įkotės sudarė 10–30% bendro peilio ilgio. Dažniausiai įkotės tiesios, kartais kiek užlenktos. Geležčių plotis – 1–1,8 cm, nugarėlių plotis – 0,13–0,45 cm.

6 pav. Geležinis
įtveriamasis peilis,
rastas Mindaugo
sosto piliakalnyje

Dalis peilių skyrėsi nuo įprastų buitinių peilių ir buvo specializuoti atskirų amatininkų įrankiai. Pavyzdžiui, iš gana gausios (20 vnt.) peilių kolekcijos, surinktos kauladirbio sodyboje Žemutiniame mieste, bent dalis jų, remiantis Novgorode aptiktomis analogijomis, laikytini ne buitinais, bet specialiai kaului ir ragui apdirbti pagamintais peiliais¹²⁴.

Kernavės–Kriveikiškių kapinyne dvidešimt aštuoniuose kapuose rasta 30 peilių (neskaitant kape Nr. 160 aptikto kovos peilio bei kapinyne teritorijoje atsitiktinai rastų peilių). Negalutiniais duomenimis, peiliai kiek dažniau dėti į moterų kapus. Daugeliu atvejų peiliai rasti mirusiųjų dubens srityje¹²⁵. Rasta keletas odinių peilių makštų (aptariamoms straipsnio dalyje „Drabužiai, papuošalai ir aprangos elementai“).

Peiliai turėjo medines, kaulines arba ragines rankenas. Žemutiniame mieste rasta kaulinė peilio rankena su nulūžusia geležine įkote viduje¹²⁶. Aptikta ir daugiau medinių, kaulinių bei raginių peilių rankenų fragmentų.

Rastas tik vienas buitinis kriauninis peilis. Mindaugo sosto piliakalnyje aptikto peilio viršūnė bei kriauninė dalis ties antrąja skylute yra nulūžusios, ašmenys ištrupėję. Išlikusios dalies ilgis – 12,5 cm. Peiliukas tiesia nugarėle, geležtės storis ties nugarėle – 0,03 cm¹²⁷. Tame pačiame piliakalnyje rasta keturkampė kaulinė plokštelė – peilio kriaunelės. Plokštelė puošta pakraščiuose įrėžtomis linijomis, o vidurinė dalis – dviejų bangelių ornamentu. Plokštelė 5,1 cm ilgio, 1,7 cm pločio, 0,3 cm storio¹²⁸.

Galąstuvai taip pat aptinkami gana dažnai. Piliakalniuose ir mieste rasta daugiau nei 30 galąstuvų bei stambiųjų

¹²⁰ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 45; Kulikauskienė R., Kulikauskas P. *LIIR*, b. 975, p. 31–33.

¹²¹ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas. 1996 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR* (toliau – Vėlius G. *LIIR*), b. 2648, p. 33.

¹²² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 35.

¹²³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 29.

¹²⁴ Jarockis R. Kaulinių-raginių dirbinių gamyba Kernavėje XIII–XIV a. (toliau – Jarockis R. Kaulinių-raginių...), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1992, t. 2, p. 172.

¹²⁵ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *Baltų archeologija*, 1998, nr. 1(11–12), p. 33–39.

¹²⁶ *Ten pat*, p. 35.

¹²⁷ Kulikauskienė R. Kernavė. Piliakalnio „Mindaugo sostas“ tyrinėjimai 1980 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 789, p. 37.

¹²⁸ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 47.

nuolaužų¹²⁹. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 131 rastas vienas galastuvus su skylute pakabinti¹³⁰. Dar vienas panašus nudužęs galastuvus atsitiktinai rastas kapinyno teritorijoje¹³¹. Galastuvai gaminti iš akmens, dažniausiai pailgi, netaisyklingos stačiakampio formos, iki 10 cm ilgio. Stambus pailgas galastuvus (7 pav.) rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos kieme. Jis veikiausiai skirtas kauladirbio įrankiams aštrinti. Galastuvo ilgis – 16,4 cm, plotis – 6,5 cm, aukštis – 2,3 cm¹³².

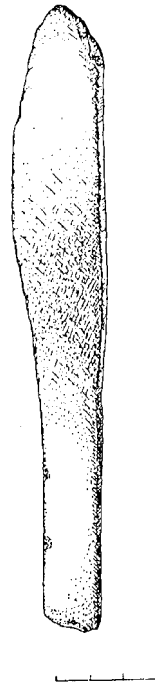
Šaukštai ir samteliai buvo gaminami iš minkšto medžio (dažniausiai – liepos) medienos. Žemutiniame mieste rastas aplūžęs šaukštas. Jo matmenys 68 × 20 × 14 mm¹³³. Taip pat rasti du medinių samtelių (kaušelių) fragmentai¹³⁴. Pirtyje (pastate Nr. 2) aptiktas samtelis su rankena-kabliu¹³⁵. Medinio kaušo fragmentas rastas sodyboje Aukštutiniame mieste¹³⁶. Pavienių samtelių nuolaužų rasta ir kitose miesto vietose¹³⁷.

Moliniai indai aptariami straipsnio dalyje „Puodininkystė“. Importinės keramikos fragmentai apžvelgti straipsnio dalyje „Prekyba ir pinigine apyvarta“.

Medinės lėkštės ir dubenėliai, skirti maistui patiekti, buvo gaminami skaptavimo ir tekinimo būdu. Mieste rasta keliolika įvairaus dydžio lėkščių ir dubenėlių fragmentų¹³⁸. Didžiausio dubenėlio, rasto Žemutiniame mieste, tekinto iš ažuolo medienos, sienelių storis – 14 mm¹³⁹. Čia taip pat rasta pusė tekinto ažuolinio indo dangčio, kurio skersmuo – 20 cm, storis – 1,5 cm¹⁴⁰. Mediniai indai tikriausiai buvo naudojami rečiau nei moliniai. Be to, jų randama mažai dėl tos priežasties, kad sulūžę mediniai indai galėjo būti panaudojami kurui.

Žalvariniai indai buvo brangūs, prabangą liudijantys daiktai. Manoma, kad jie ne įvežtiniai, bet vietinės gamybos¹⁴¹. Kernavėje rasta apie dvi dešimtis žalvarinių indų liekanų. Daugiau nei pusė jų koncentravosi Aukuro kalno piliakalnyje¹⁴². Pavieniai fragmentai aptikti Mindaugo sosto piliakalnyje¹⁴³ bei Žemutiniame mieste¹⁴⁴. Indų sienelių storis – apie 1,5 mm. Dėl radinių menkumo atkurti indų formos neįmanoma.

Stikliniai indai taip pat laikomi prabangos daiktais. Aukuro kalno piliakalnyje bei papėdėje rastos 63 stiklinių

7 pav. Akmeninis galastuvus, rastas Žemutiniame mieste

¹²⁹ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 26; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 37–38; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 49–63; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 16, 28; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 16, 27; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 9, 11; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 13–21.

¹³⁰ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 38.

¹³¹ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas. 1998 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 3154, p. 40.

¹³² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 63.

¹³³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 52.

¹³⁴ Karnatka G. Pajautos slėnyje, Širvintų r., tyrinėjimai 1992 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 2020, p. 87.

¹³⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 32.

¹³⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 19.

¹³⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 23, 45.

¹³⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 92–93; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 44–46; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 11; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 14–21.

¹³⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 43.

¹⁴⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 90.

¹⁴¹ Zabiela G. *Lietuvos medinės...*, p. 156.

¹⁴² Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 21; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 22–33.

¹⁴³ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 36–38.

¹⁴⁴ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 25; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 19.

indų šukės liudija apie importą iš Arabų kraštų. Daugiausia tai 90–100 mm skersmens taurių fragmentai. Šie radiniai aptarti straipsnio dalyje „Prekyba ir pinigine apyvarta“. Trys nedidelės gelsvo stiklo šukės rastos įvairiose Žemutinio miesto vietose¹⁴⁵. Dar viena žalsvo atspalvio stiklinio indo šukė rasta Mindaugo sosto pilialkalnyje¹⁴⁶. Stiklinio indo fragmentas ir žalio stiklo šukė rasta sodybos kieme Aukštutiniame mieste¹⁴⁷. Tikriausiai vienintelis Kernavėje naudotas stiklinių indų tipas buvo taurės, iš kurių buvo geriama puotų metu.

Krepšiai bei indai iš liepos karnų ir beržo tošies. Tokie dirbiniai tiko uogauti, grybauti, sudėti riešutus. Visi jų fragmentai aptikti įvairiose miesto vietose. Žemutiniame mieste rasti plokščiadugnio krepšelio, pinto iš liepos karnų, likučiai. Krepšelio, kurio skersmuo 32 cm, pakraščiai tvirtumo dėlei buvo apsiūti beržo tošimi¹⁴⁸. Gatvėje palei tvorą aptiktas krepšio iš karnų pakraštėlio lankas be tošinių sutvirtinimų¹⁴⁹. Neaiškaus dydžio ir formos tošinio dirbinio fragmentas rastas kauladirbio sodybos kieme¹⁵⁰. Sodybos kieme Aukštutiniame mieste aptikta dalis medinio indo, kurio dugnas buvo medinis, o šonai – iš liepos karnų. Greta aptiktas tošinio indo fragmentas¹⁵¹.

Mediniai kibirai, kubilai ir statinės plačiai naudotos buityje. Dažniausiai aptinkami tik pavieniai jų šulai. Vandeniui laikyti skirtas kibirėlis (aukštis – 19 cm, sienelių storis – 1,3 cm) stovėjo gyvenamojo namo (pastatas Nr. 10, Žemutiniame mieste) šildomos patalpos kampe netoli krosnies. Šalia buvo padėtas molinis puodelis¹⁵². Tame pačiame pastate rastas statinės dugnas, kurio skersmuo – 42,5 cm, storis – 2,2 cm¹⁵³. Sodybos kieme rasta ir daugiau panašių dugnų bei šonų fragmentų¹⁵⁴. Už tvoros gatvės grindinyje rasta didesnė pusė medinio dangtelio, kurio skersmuo – 22 cm, storis – 1,5 cm¹⁵⁵. Keletas panašių dugnelių fragmentų rasta sodybos kieme Aukštutiniame mieste¹⁵⁶. Kartais statinės turėjo skylės, užkemšamas mediniais kamščiais, kurių skersmuo – 1–3 cm, aukštis – 5–10 cm¹⁵⁷. Statinėse galėjo būti laikomi įvairūs skysčiai, grūdai, maisto atsargos. Kauladirbio sodybos kieme stovėjusi statinė buvo naudojama kaului ir ragui minkštinti.

Gelda, skobta iš medžio kamieno, rasta Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos kieme, šalia įėjimo į gyvenamąjį namą (pastatą Nr. 10). Ji gulėjo apversta dugnu į viršų¹⁵⁸. Tikriausiai gelda buvo naudojama drabužiams ir kitiems daiktams iš drobės skalbti.

Bruktuvė, pagaminta iš medžio, rasta Žemutiniame mieste atremta į kauladirbio sodybos tvorą iš gatvės pusės. Tai skalbimo įrankis. Bruktuvės priekinė paplatinta dalis asimetriška, stačiakampio skersinio pjūvio. Rankena apvali, 2–3,5 cm skersmens. Bruktuvės ilgis (su rankena) – 41 cm, plotis – iki 7 cm¹⁵⁹.

Ližės, skirtos duonai į krosnį pašauti, rastos mieste. Iš viso aptiktos trys

¹⁴⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 61; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 51; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 33.

¹⁴⁶ Kulikauskienė R., Kulikauskas P. *LIIR*, b. 975, p. 34.

¹⁴⁷ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 11, 13.

¹⁴⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 44.

¹⁴⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 66.

¹⁵⁰ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 25.

¹⁵¹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 16, 20.

¹⁵² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 25, 91.

¹⁵³ *Ten pat*, p. 89.

¹⁵⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 50–67.

¹⁵⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 54.

¹⁵⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 16, 19.

¹⁵⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 28–29; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 43; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 21.

¹⁵⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 90.

¹⁵⁹ Luchtanas A. Pajautos slėnio Kernavėje, Širvintų r., tyrinėjimai 1986 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1280, p. 54.

medinės ližės¹⁶⁰. Iš jų tik viena visa išlikusi. Jos bendras ilgis – 132 cm, apvalaus koto ilgis – 79 cm. Priekinė ližės dalis užapvalinta, 14,5 cm pločio, iki 4,2 cm storio¹⁶¹.

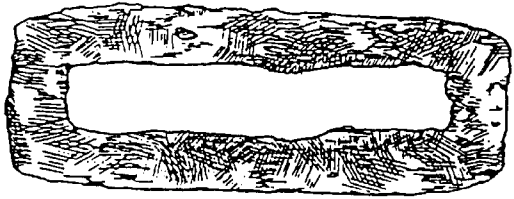
Medinės buoželės, randamos mieste Pajautos slėnyje, dažniausiai buvo gaminamos iš ažuolo, turėjo kotelius. Buoželių skersmuo – 5,5–9,3 cm, koteliai dažniausiai nulūžę. Vienintelis išlikęs sveikas kotelis buvo 23 cm ilgio. Kotelių skersmuo – 1–1,5 cm. Iš viso rasta apie dešimt buoželių bei jų fragmentų¹⁶². Šių buoželių paskirtis nėra aiški. Galbūt jos naudotos kaip grūstuvės maišyti gaminti.

Geležinių skiltuvų rasta labai nedaug. Aukuro kalno piliakalnyje aptiktas ovalo formos dviašmenis skiltuvas (8 pav.), kurio matmenys – 7,5 × 2,7 × 0,6 cm¹⁶³. Netoliese aptiktas titnagas nuo skiltuvo¹⁶⁴. Labai panašus (tik kiek mažesnis) skiltuvas rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyno kape Nr. 131. Šalia skiltuvo gulėjo du apdaužyti titnago gabalėliai¹⁶⁵. Tame pat kapinyne trijuose kapuose rasta po vieną neaiškios formos labai sunykusį skiltuvo fragmentą ir titnago gabalėlį¹⁶⁶. Vieno vienašmenio skiltuvo fragmentas¹⁶⁷ bei keli titnago gabalėliai aptikti įvairiose Žemutinio miesto vietose¹⁶⁸. Taip pat vienas neblogai išlikęs (matmenys – 4,5 × 0,9 × 0,4 cm) bei vienas sunykęs skiltuvas rasti sodybos kieme Aukštutiniame mieste¹⁶⁹.

Balanos. Patalpoms apšviesti naudotos balanos. Jų randama daugelyje miesto vietų, visų pirma gyvenamuosiuose namuose ir kiemuose. Daugelis balanų apdegusių¹⁷⁰. Aukštutinio miesto sodybos kieme rastas apdegusių balanų pundelis¹⁷¹.

Geležinės žirkklės, naudotos viduramžių Kernavėje, buvo dviejų pagrindinių tipų: spyruoklinės ir dvinarės. Spyruoklinės žirkklės (9 pav.), savo forma beveik neišsiskiriančios nuo iki šiol naudojamų avims kirpti skirtų žirklių, rastos Žemutiniam mieste auksakalio sodyboje. Jų ilgis – 16,1 cm, kilpos skersmuo – 3,2 cm, ašmenų plotis – 1,6 cm, nugarėlių storis – 0,2 cm¹⁷². Labai panašios žirkklės aptiktos Mindaugo sosto piliakalnyje¹⁷³. Antrasis žirklių tipas – dvinarės žirkklės (10 pav.). Jos labai panašios į dabar naudojamas žirkles. Rastos spėjamojoje alkvietėje prie Neries, lauzavietėje Nr. 1. Šių žirklių ilgis – 15,1 cm, ašmenų ilgis – 9 cm, plotis – 1 cm, nugarėlių storis – 0,3 cm, kilpų pirštams skersmuo – 3 cm¹⁷⁴.

Geležinių skustuvų fragmentai tyrinėjimų metu dažnai būna sunkiai at-

8 pav. Geležinis dviašmenis skiltuvas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

¹⁶⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 43; Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 27.

¹⁶¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 43.

¹⁶² Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 27; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 94; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 43, 46.

¹⁶³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 21.

¹⁶⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 28.

¹⁶⁵ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 38.

¹⁶⁶ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir... *ten pat*, p. 44.

¹⁶⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 52.

¹⁶⁸ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 24; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 7–9.

¹⁶⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 12, 15.

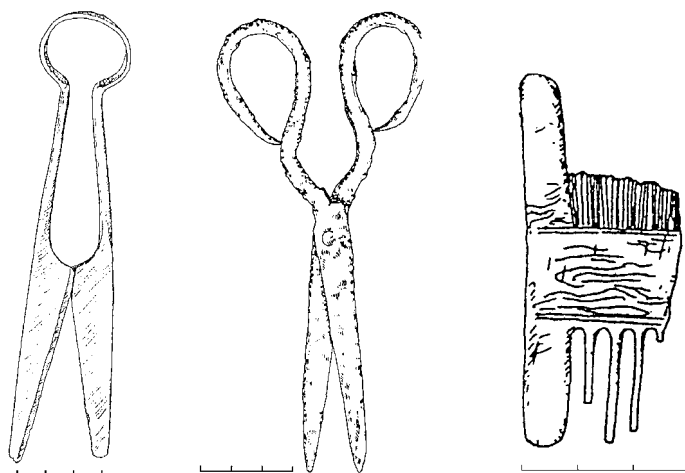
¹⁷⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 13–15; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 35–36; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 7–9.

¹⁷¹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 6.

¹⁷² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 48.

¹⁷³ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 33; Zabiela G. *Lietuvos medinės...*, p. 134.

¹⁷⁴ Luchtanas A., Merkytė I., Abaravičius G. *LIIR*, b. 1659, p. 9.

9 pav. Geležinės spyruoklinės žirkklės, rastos Žemutiniame mieste

10 pav. Geležinės dvinarės žirkklės, rastos spėjamojoje alkvietyje Neries pakrantėje

11 pav. Dvipusių medinių šukų fragmentas, rastas Žemutiniame mieste

skiriami nuo peilių liekanų. Mindaugo sosto piliakalnyje rasto skustuvo nugarėlė tiesi, ašmenys įgaubti. Įkotė nunykus. Skustuvo ilgis – 9,4 cm, plotis – 2,5 cm, nugarėlės storis – 0,4 cm¹⁷⁵. Dar vienas panašus skustuvas rastas sodybos kieme Aukštutiniame mieste. Jo ilgis – 9,2 cm, plotis – 1,1 cm, nugarėlės storis – 0,4 cm¹⁷⁶.

Šukos buvo gaminamos iš medžio. Žemutiniame mieste rastos dvejios dvipusės šukos, kurių vienoje pusėje buvo ilgesni, stambesni, rečiau išdėstyti, o kitoje pusėje – trumpesni, mažesni, tankiau išdėstyti dantukai. Ūkinėje duobėje prie kauladirbio namo rasta sulūžusių šukų dalis¹⁷⁷ (11 pav.). Netoliese rastas nedidelis šukų vidurinės dalies, puoštos viengubų akučių ornamentu, forma panašiu į kalavijo skersinį, fragmentas¹⁷⁸.

Auksakalio sodybos kieme aptiktos geriau išlikusios šukos lenktais šonais, su išpjova per vidurį¹⁷⁹. Kernavėje rastų šukų ilgis siekė 6 cm, plotis – 3,5 cm, storis – 1,1 cm. Tikriausiai buvo naudojamos ir didesnės šukos, kurių vidurinė dalis galėjo būti puošta įvairiais apkalėliais.

Šluotos rastos Aukštutinio miesto sodybos kieme. Čia aptiktos dvi šluotos, kurių viena surišta odiniu dirželiu. Taip pat aptiktas pagalys (tikriausiai šluotos kotas), ant kurio likęs raištis iš liepos karnų¹⁸⁰.

Spynos ir raktai taip pat skiriami prie buitės daiktų, nes naudoti ne tik pastatų durims, bet ir skrynioms rakinėti. Dažniausiai randamos pakabinamosios cilindrinės spynos, atskiros jų dalys bei raktai (12 pav.). Šios spynos gaminotos vietoje. Tai liudija Žemutinio miesto pietinėje dalyje (netoli Neries) aptiktas aštuonių spynų lobis bei šiame plote gausiai randamos atskiros jų dalys¹⁸¹. Cilindrinių spynų dalys bei raktai randami ir kitose miesto vietose, Aukuro kalno, Mindaugo sosto, Pilies kalno piliakalniuose¹⁸², Kernavės–Kriveikiš-

¹⁷⁵ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 39.

¹⁷⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 19.

¹⁷⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 52.

¹⁷⁸ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 25.

¹⁷⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 30.

¹⁸⁰ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 6.

¹⁸¹ Luchtanas A. Kapinynas ir gyvenvietė Kernavėje, Pajautos slėnyje (Mitkiškių vnk.). 1990 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 1727, p. 13–27; Luchtanas A. Kapinynas ir gyvenvietė Kernavėje, Pajautos slėnyje (Mitkiškių vnk.). 1991 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 1826, p. 4.

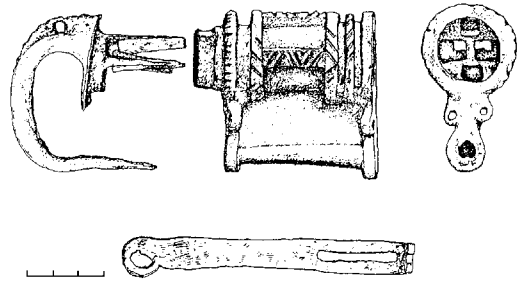
¹⁸² Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 44–47; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 32–40; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 19–28; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 26–31; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 911; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 13–22.

kių kapinyne¹⁸³. Cilindrinės spynos plačiai naudotos viduramžių Lietuvoje bei kaimyniniuose kraštuose¹⁸⁴. Tikriausiai naudotos ir neišlikusios medinės skląstys, iki XX a. naudotos Lietuvos gyven-tojų buityje.

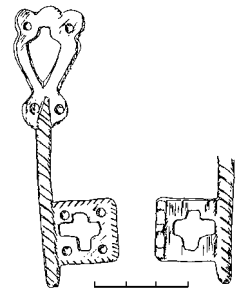
Žemutinio miesto kauladirbio so-dybos teritorijoje aptiktą geležinį dir-binį tyrinėjimų autorius laiko skrynios spynos raktu¹⁸⁵. Kernavėje naudotų plokščiųjų spynų raktų ras-ta Mindaugo sosto, Aukuro kalno (13 pav.) piliakalniuose¹⁸⁶, Ker-navės–Kriveikiškių kapinyne¹⁸⁷.

Viduramžių Lietuvoje žalvariniai raktai buvo naudojami ir kaip simboliniai papuošalai. Simbolinių raktų dalimis laiko-mos žalvarinių raktų galvutė ir kojėlė (14 pav.), rastos pietinėje Žemutinio miesto dalyje¹⁸⁸. Panašaus žalvarinio rakto fragmen-tas rastas Aukštutiniame mieste¹⁸⁹.

Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aštuoniuose mergaičių ir jaunų moterų kapuose rasta 17 raktų (dar 12 raktų bei jų fragmentų aptikta pavienių – iš suardytų kapų), kurių dau-guma – plokščiųjų spynų raktai, pagaminti iš švino–alavo (?) lydinio. Kape Nr. 21 toks raktas aptiktas kartu su geležiniais cilindriniais spynų raktais. Šis raktas turi analogą, rastą kau-ladirbio sodyboje Žemutiniame mieste. Abu raktai buvo nulieti toje pačioje liejinio formoje. Tai yra konkretus, apčiuopiamas ryšys tarp miesto ir kapinyno. G. Vėlius spėja, kad tokie raktai galėjo būti naudojami buityje nesudėtingo mechanizmo spy-noms nuo vaikų rakinti. Kapinyne randami raktai gali būti laikomi ir simboliniais, tačiau nuo tipišku simboliu įkapių jie skiriasi tuo, kad yra ne miniatiūriniai, bet natūralaus dy-džio¹⁹⁰. Tad yra galimas dar vienas šių raktų paskirties paaiškinimas – galbūt tai raktai nuo kraičio skrynių spynų, juo-lab kad tokie raktai randami tik mer-gaičių ir jaunų moterų kapuose. Lietuvoje skrynių atsiradimas, remiantis etno-grafijos duomenimis, datuojamas XVI a.¹⁹¹ Baltarusijos teritorijoje jau XV a. buvo plačiai paplitusios spynomis rakinamos skrynios ir dėžutės, skirtos brangiems daiktams laikyti¹⁹². Tad visiškai tikėti-na, jog jau XIV a. paprasčiausios rakinamos skrynios galėjo būti žinomos ir Ker-navėje.

12 pav. Cilindrinės spynos korpusas, mechanizmo dalis bei raktas, rasti Žemutiniame mieste

13 pav. Žalvarinis plokščiosios spynos raktas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

¹⁸³ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 44–45; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 41.
¹⁸⁴ Skučienė A., Steponavičienė D. Spynos ir raktai Vilniaus Žemutinėje pilyje (toliau – Skučienė A., Steponavičienė D. Spynos ir raktai...), *Baltų archeologija*, 1996, nr. 1(8), p. 14–15; Zabie-la G. *Lietuvos medinės...*, p. 120–121.
¹⁸⁵ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 24.
¹⁸⁶ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 44; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 29.
¹⁸⁷ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 44–45.
¹⁸⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1727, p. 18.
¹⁸⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 15.
¹⁹⁰ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro diserta-cija, p. 89–90.
¹⁹¹ Milius V. Skrynina, *TLE*, Vilnius, 1988, t. 4, p. 32.
¹⁹² *Археология і нумізматэыка Беларусі. Энцыклапедыя*, Мінск, 1993, с. 566.

Drabužiai, papuošalai ir aprangos elementai

Kokius drabužius dėvėjo kernaviškiai viduramžiais, dažniausiai galime tik numanyti, remdamiesi analogijomis kituose archeologijos paminkluose, nes aptiktos audinių liekanos yra labai menkos. Kur kas daugiau galime pasakyti apie avalynę bei aksesuarus (diržus, pinigines ir kt.). O papuošalų Kernavėje rasta labai daug. Iš jų svarbią vietą užėmė importiniai, dažnai technologiškai sudėtingi dirbiniai. Papuošalai, o ypač jų kompleksai kapuose, liudija gana didelę turtinę diferenciaciją.

Didžioji dalis XIII–XIV a. datuojamų papuošalų bei labai daug aprangos elementų rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne. Šiuos radinius labai išsamiai ir detalai aptarė G. Vėlius, pateikdamas ne tik radinių aprašymus, bet ir aptardamas jų kilmę, gamybos technologijas, taip pat galimą simbolinę dalies šių įkapių reikšmę¹⁹³. Todėl pateiksime tik trumpą Kernavėje aptinkamų XIII–XIV a. drabužių, papuošalų ir aprangos elementų apžvalgą, panaudodami ne tik kapinyno, bet ir miesto bei piliakalnių komplekso tyrimų duomenis.

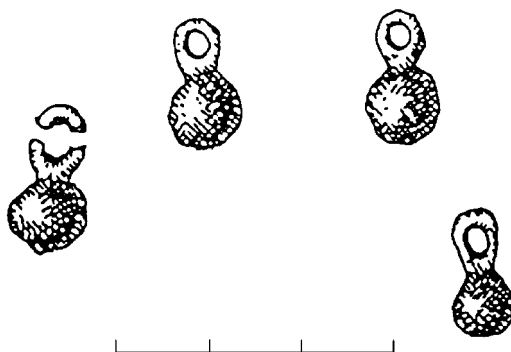
Drabužių liekanų rasta itin mažai. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptikti du didesni vilnonių audinių gabaliukai¹⁹⁴ bei kelios importinės apgalvių juostelės (jas aptarsime kalbėdami apie apgalvius). Drabužių nešioseną galima bandyti atsekti tik pagal prie jų derintus papuošalus. Galima manyti, kad Kernavės gyventojai rengėsi panašiai kaip ir kitų to meto Rytų Lietuvos vietovių ir ypač Vilniaus gyventojai¹⁹⁵, tačiau labai nemažai analogijų randama ir rytų slavų miestuose.

Į Kernavę buvo atvežta audinių iš Vakarų Europos, kuriuos galėjo išigyti tik patys turtingiausi žmonės. Tai liudija Aukuro kalno piliakalnyje rastos švininės prekių plombos.

Sagos turėjo dvejopą paskirtį. Jos buvo ne tik siuvinamos prie drabužių, kad būtų galima juos užsegti, bet ir veriamos į vėrinius. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kapo Nr. 18 vėrinyje kartu su stiklo karoliais bei kauri kriauklėmis buvo įverta emalinė (?) sagutė su žalvarine ašele¹⁹⁶. Be to, kapinyne rasta 31 saga, kurių dauguma – žalvarinės (14 pav.), kai kurios – alavo–švino lydinio, apvalios arba kriaušės formos su ašelėmis prisiūti. Tokios plačiai Rytų Europoje paplitusios sagos, kapinyne rastos vyrų ir moterų kapuose kaklo arba dubens srityje, naudotos marškiniams susegti. Sagų skersmuo – 6–14,5 mm¹⁹⁷. Viena alavo–švino lydinio saga su ašele rasta pietinėje Žemutinio miesto dalyje (arčiau Neries)¹⁹⁸.

Avalynė. Kernavėje rasta avalynė labai panaši į Vilniuje, Žemutinės pilies

14 pav. Žalvarinės sagos su ašelėmis, rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 131

¹⁹³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 54–90.

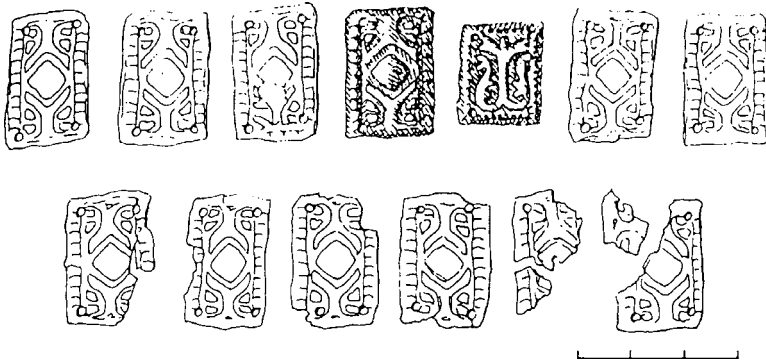
¹⁹⁴ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., *ten pat*, p. 43; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 34.

¹⁹⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I–XVI a.)*, Vilnius, 1997 (toliau – Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*).

¹⁹⁶ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., *ten pat*, p. 38.

¹⁹⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 94.

¹⁹⁸ Luchtanas A. Kapinyne ir gyvenviečių Pajautos slėnyje Kernavėje 1996 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2674, p. 8.

15 pav. Sidabrinės paaukuotos apgalvio plokštelės, rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 125

teritorijoje, rastą apavą, o šis savo ruožtu turi tiesiogines analogijas Novgorode, Volynės miestuose ir kitose slavų žemėse¹⁹⁹. Visi odinės avalynės fragmentai aptikti mieste. Žemutiniame mieste ūkinėje duobėje XIV a. antrosios pusės sluoksnyje rastas sunykęs vyriškas didelio numerio smailianosis pusbačio formos neaukštas batas²⁰⁰. Daug avalynės fragmentų bei odos atraizų rasta kauladirbio sodybos kieme Žemutiniame mieste XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje. Čia surinkta daugiau nei 50 odinių batų padų ir šonų fragmentų, taip pat rasta siuvinėtu ornamentu puošto bato aulo dalis, bato viršutinės dalies karpytas fragmentas, kurio viduriu eina skylučių eilė nuo išsiuvinėto augalinio ornamento, bei viršutinė naginių dalis²⁰¹. Sodybos kieme Aukštutiniame mieste rasta itin daug (apie 400) odinės avalynės fragmentų. Pavyko išskirti tris avalynės tipus – nagines, auliukinius batus (kurpes) ir pusaulinius batus. Pagamintos ir eksperimentinės archeologijos renginių metu sėkmingai dėvimos kelių batų porų rekonstrukcijos. 2000 m. tyrinėjimų metu taip pat pavyko rasti pusaulinius vaikiškus batelius, kokius pagal dydį galėtų dėvėti šiuolaikinis 5–6 metų vaikas. Vaikiški bateliai atkartoja to paties tipo suaugusiųjų avalynės formas²⁰². Kaip matyti iš apžvelgtos medžiagos, Kernavėje avėta įvairių tipų avalynė, kartais puošta siuvinėtais ornamentais, kiauraraščiu. Buvo naudojami ir labiau „miesietiški“ smailianosiai pusbačiai, ir pagrindinis viduramžių Lietuvos valstiečių apavas – naginės, beje, žinomos iš Vilniaus bei Gardino pilių archeologinių radinių²⁰³. Kariai tikriausiai dėvėjo ir ilgaaulius, patvaresnius batus, sutvirtintus papildomomis odos juostelėmis, prie kurių lengviau galima pritvirtinti pentinus. Tokie batai Lietuvoje naudoti nuo I tūkstantmečio vidurio²⁰⁴. Geležiniai pentinai su sagtelėmis rasti Mindaugo sosto piliakalnyje²⁰⁵ ir ūkinėje duobėje Žemutiniame mieste²⁰⁶. Galbūt avalynei susegti naudota dalis nedidelių sagtelių, randamų įvairiuose Kernavės archeologijos paminkluose.

Apgalviai rasti Kernavės–Kriveikiškių kapinyne moterų kapuose. Metalinės apgalvių plokštelės (15 pav.) buvo tvirtinamos prie juostų, pagamintų iš audinio arba iš odos. Galbūt dėvėtos ir ke-

¹⁹⁹ Navickas K. Vilniaus gyventojų apavas, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. 4, p. 188–196.

²⁰⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 16.

²⁰¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 99.

²⁰² Vaičiūnienė D., Grigonienė D. XIII a. pab. – XIV a. kernaviškių apavas. Viršutinio Kernavės miesto tyrinėjimų medžiaga (toliau – Vaičiūnienė D., Grigonienė D. XIII a. pab. – XIV a. kernaviškių...), *Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos*, Trakai, 2001, p. 9–11.

²⁰³ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 105.

²⁰⁴ *Ten pat*, p. 64.

²⁰⁵ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 45.

²⁰⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 16, 55.

purėlės. Kapuose apgalvių plokštelės dažniausiai išlikusios ant mirusiųjų kaukolių apie 1 cm aukštyje virš antakių lanko. Taip pat rasta apgalvių, pagamintų iš metalizuotų siūlų (16 pav.). Didesnė dalis Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rastų apgalvių plokštelių yra sidabrinės, paausuotos, pagamintos kruopščiau, nei randamos kituose Rytų Lietuvos kapinynuose. Jos, kaip ir iš metalizuotų siūlų austi apgalviai, laikomos importu iš Senosios Rusijos žemių, bet gal tai ir Kernavėje gyvenusių auksakalių, žinojusių metaloplastines technologijas, darbas²⁰⁷. O jau paprastesnės žalvarinės apgalvių plokštelės tikriausiai buvo gaminamos vietoje. Tokių plokštelių rasta Žemutiniame mieste spėjamojoje juvelyro sodybos vietoje²⁰⁸, taip pat sodybos kieme Aukštutiniame mieste. Manoma, kad apgalviai tam tikra prasme atspindi juos dėvėjusios moters socialinę padėtį, juolab kad kapuose su paausuotais apgalviais bendras įkapių skaičius yra kur kas didesnis nei kituose kapuose. Matyt, apgalviai pabrėždavo moters gimdyvės funkciją. Apgalviai populiariausi tarp 20–29 metų amžiaus moterų. Kernavėje rasti apgalviai datuojami XIII–XIV a. Lietuvoje apgalviai dėvėti iki XV a. pradžios²⁰⁹.

Auskarai bei antsmilkiniai. Kernavės archeologijos paminkluose rasta auskarų bei dirbinių, iki pastarojo meto laikyti antsmilkiniais. G. Vėlius siūlo tariamus antsmilkinius taip pat laikyti auskarais, nes šie dirbiniai moterų kapuose randami ne smilkinių, bet ausų arba dar žemiau – kaklo srityje²¹⁰.

Antsmilkiniais laikyti auskarai skiriami žiedėlinių tipui. Vyrauja žalvariniai, pasitaiko pavieniai sidabriniai auskarai. Technologiškai paprastesni auskarai, išlenkti iš 1–2 mm skersmens apskritos vielos, yra įvairių formų (17 pav.). Labai dailūs trikaroliai ir daugiakaroliai (18 pav.) auskarai, be abejo, yra įvežtiniai, pagaminti naudojant sudėtingas technologijas. Iš viso Kernavės–Kriveikiškių kapinyne 26 kapuose rasta 40 auskarų, datuojamų dažniausiai XIII a. Daugelis jų laikomi importu iš Senosios Rusijos²¹¹.

Klaustuko formos auskarai taip pat gana saviti. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 124 rasto auskaro (19 pav.) viršutinė dalis išlenkta iš 1,8 mm storio vielutės. Prie jos prijungta žalio stiklo akute puošta plokštelė. Prie jos dar prikabinti du vieliniai kabučiai. Tyrinėjimų autoriaus nuomone, auskaras importuotas iš Senosios Rusijos žemių arba iš dar tolimesnių Rytų kraštų²¹². Kape Nr. 150 rastas auskaras taip pat žalvarinis, paprastas – ant strypelio užmautas žalvarinis karolis²¹³.

Manoma, jog auskarai buvo papuošalai, neparodantys moters šeiminės padėties, tačiau kiek populiariesni tarp

16 pav. Apgalvio juostelė, austa naudojant metalizuotus (auksuotus) siūlus, rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 127

²⁰⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 54–67.

²⁰⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2226, p. 11.

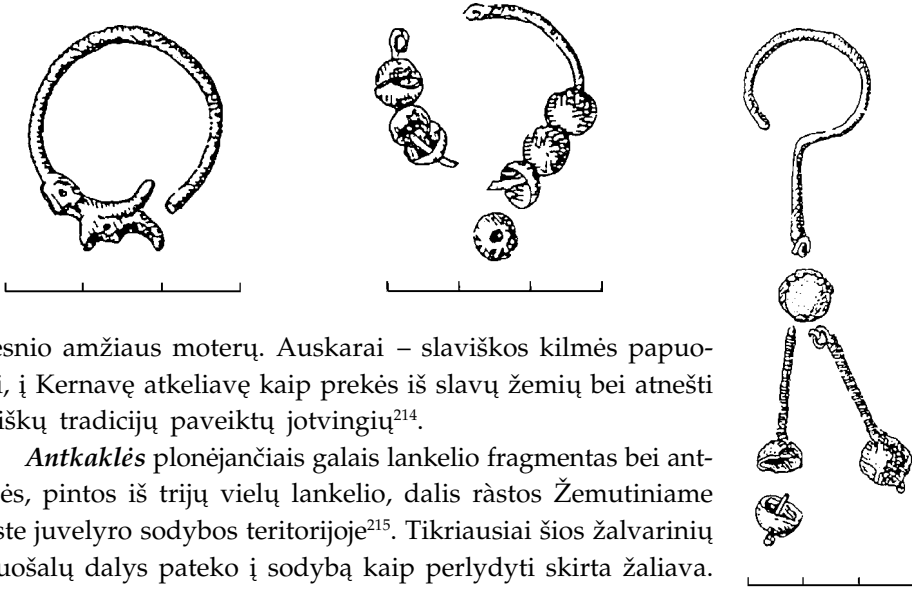
²⁰⁹ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 54–67; Vėlius G. XIII–XIV a. Kernavės kapinyne apgalviai, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2001, t. 21, p. 383–394.

²¹⁰ *Ten pat*, p. 67.

²¹¹ *Ten pat*, p. 54–60.

²¹² Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 35.

²¹³ Vėlius G. *LIIR*, b. 3154, p. 30.

vyresnio amžiaus moterų. Auskarai – slaviškos kilmės papuošalai, į Kernavę atkeliavę kaip prekės iš slavų žemių bei atnešti slaviškų tradicijų paveiktų jotvingių²¹⁴.

Antkaklės plonėjančiais galais lankelio fragmentas bei antkaklės, pintos iš trijų vielų lankelio, dalis rastos Žemutiniame mieste juvelyro sodybos teritorijoje²¹⁵. Tikriausiai šios žalvarinių papuošalų dalys pateko į sodybą kaip perlydyti skirta žaliava. Dar du vytnių žalvarinių antkaklių fragmentai aptikti sodybos kieme Aukštutiniame mieste²¹⁶. Atrodo, kad antkaklės viduramžių Kernavėje buvo naudojamos retai arba išvis nenaudojamos. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne jų nėra rasta²¹⁷. Tuo tarpu XIII–XIV a. antkaklės buvo dar gana plačiai naudojamos įvairiuose Lietuvos regionuose, taip pat ir Rytų Lietuvoje²¹⁸.

Vėriniai – papuošalai, kuriuos kuriant ypač laisvai galėjo pasireikšti jų kūrėjų fantazija. Viename vėrinyje dažnai galima rasti ir vietinių meistrų pagamintus, ir iš kitų kraštų atvežtus elementus. Baltiškos ir slaviškos kultūros elementai kaitaliojasi tuose pačiuose vėriniuose. Iš viso Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasta 14 vėrinų. Tai išimtinai moterų papuošalai²¹⁹. Bene išpūdingiausias jų rastas kape Nr. 21. Šį vėrinį sudarė 10 kauri kriauklių, 1 žvangutis, apie 350 stiklinių, emalinių, biserinių ir iš kitų medžiagų pagamintų karoliukų. Vėrinys buvo padėtas šalia mirusiosios galvos. Kape taip pat rasti du trikaroliai antsmilkiniai, sidabrinės pauksuotos apgalvio plokštelės ir trys sidabriniai žiedai²²⁰. Taigi itin išpūdingas vėrinys priklausė turtingai moteriai.

Kituose kur kas mažesniuose vėriniuose (20 pav.) buvo naudojami įvairūs karoliai (stikliniai, emaliniai, sidabriniai, biseriniai), žalvariniai žvangučiai, įvijos, kabučiai (ovalūs ir žvangučių formos), kauri kriauklės, emalinės sagos²²¹.

17 pav. Žalvarinis žiedelinis auskaras, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 133

18 pav. Sidabrinis daugiakarolis žiedelinis auskaras, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 124

19 pav. Klaustuko formos žalvarinis auskaras su žalio stiklo akute bei dviem kabučiais, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 124

²¹⁴ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 71–74.

²¹⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 58.

²¹⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 9; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 11.

²¹⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 74.

²¹⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 81–98.

²¹⁹ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 74.

²²⁰ Vėlius G. Kapinynas ir sodyba Kriveikiškėse (Kernavėje). 1994 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2392, p. 29–30.

²²¹ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 74–80.

XIV a. datuojamas sidabrinis vėrinys rastas XV–XVII a. Kernavės kapinyne, moters kape Nr. 113. Vėrinį sudaro 5 stilizuoti lelijos formos tuščiaviduriai kabučiai²²².

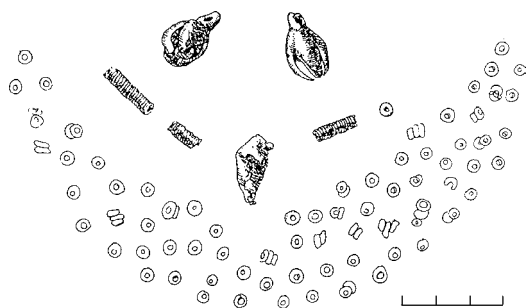
Karolių, vertų į vėrinius, Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptikta keli šimtai. Vien biserinių 2–4 mm skersmens karolių vėrinyje, rastame kape Nr. 21, buvo apie 200²²³. Vėrinys su 123 tokiais karoliais rastas kape Nr. 104²²⁴. Antra pagal gausą karolių grupė – gelsva patina pasidengę 4–6 mm skersmens stikliniai karoliai, kurių rasta daugiau nei šimtas. Be to, aptikta daug įvairaus dydžio, spalvų bei raštų karoliukų iš stiklo, emalio bei dar neidentifikuotų medžiagų. Daugelio tipų karoliai buvo plačiai paplitę baltų ir slavų žemėse²²⁵. Neabejotinai importinis yra tik kape Nr. 18 aptiktas karolis, pagamintas iš sardnikso. Tokie karoliai buvo plačiai paplitę radimičių ir dregovičių gentinių junginių apgyvendintose teritorijose ir datuojami IX–XII a.²²⁶ Taip pat importuotu iš Senosios Rusios arba Bizantijos laikomas juodas matinio stiklo karoliukas su dviguba baltos masės bangele, rastas Žemutiniame mieste²²⁷.

Didelis sidabrinis tuščiaviduris vėrinio karolis (ilgis – 34 mm, skersmuo – 12 mm) rastas kape Nr. 125 kartu su sidabrinio stilizuotos lelijos formos kabučiu²²⁸. Dar vienas sidabrinis karolis rastas Aukštutiniame mieste²²⁹.

Kabučiai buvo veriami į vėrinius arba nešiojami ant kaklo atskirai. Gausiausia kabučių grupė sudaro žalvariniai apvalūs bei kriaušės formos žvangučiai ir į juos labai panašūs pilnaviduriai kabučiai (21 pav.). Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rastas kaklo vėrinys, kurį sudarė 14 tokių kabučių bei žvangučių, plačiai paplitusių baltų žemėse²³⁰. Tokie pat kabučiai ir žvangučiai po vieną du rasti kai kuriuose kituose vyrų ir moterų kapuose²³¹. Vienas žvanguotis aptiktas Aukuro kalno pilialkalnyje²³², dar aštuoni – Aukštutiniame mieste²³³.

Sidabruotas geležinis rutuliuko formos kabutis (saga?) su ašele rastas Žemutiniame mieste²³⁴. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rastas sidabrinis stilizuotas lelijos formos kabutis²³⁵ (22 pav.). Dar vienas, tiesa, pilnaviduris tokios pačios formos kabutis rastas Aukštutiniame mieste²³⁶. Šie kabučiai labai panašūs į kabučius, iš kurių sudarytas XV–XVII a. Kernavės kapinyne rastas anksčiau minėtas vėrinys.

Taip pat Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasti tipiški baltiški kabučiai: sidabrinis paausuotas rombo formos

20 pav. Vėrinys, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 104

²²² Jankauskas A. Senujų Kernavės bažnyčių vietų archeologinių tyrinėjimų 1990 m. ataskaita, *LIIR*, b. 1864 A (toliau – Jankauskas A. *LIIR*), p. 39, 56.

²²³ Vėlius G. *LIIR*, b. 2392, p. 29–30.

²²⁴ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 31.

²²⁵ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 76–78.

²²⁶ *Ten pat*, p. 77.

²²⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 42.

²²⁸ *Ten pat*, p. 35.

²²⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 14.

²³⁰ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 38.

²³¹ *Ten pat*, p. 39; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 31–40.

²³² Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 30.

²³³ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 11–22.

²³⁴ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 25.

²³⁵ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 39; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 35.

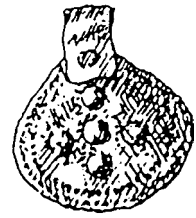
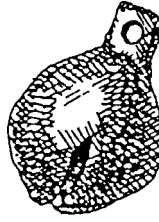
²³⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 15.

kabutis kape Nr. 2 (dar du rasti atsitiktinai) ir žalvarinis apskritas iš skardelės iškirptas ornamentuotas kabutis kape Nr. 18²³⁷. Ovalo formos žalvarinis kabutis, rastas kape Nr. 109, gamybos technologija ir puošyba panašus į baltiškus rombo formos kabučius²³⁸. Rombiniai žalvariniai kabučiai aptinkami ir Aukštutinio miesto kultūriniame sluoksnyje²³⁹.

Žemutiniame mieste aptiktas kabutis, padarytas iš Liubeko miesto brakteato. Paskutinė kabučių grupė – kryželiai. Žalvarinis sidabruotas kryželis (23 pav.) aptiktas Pilies kalno piliakalnyje²⁴⁰, sidabrinio kryželio fragmentas – Aukuro kalno piliakalnyje²⁴¹. Sidabrinis kryželis, panašus į rastą Pilies kalno piliakalnyje, aptiktas ir Kernavės–Kriveikiškių kapinyne²⁴². Iš viso kapinyne rasti trys kaklo vėriniai su kryželiais bei trys pavieniai kryželiai. Visi trys vėriniai bei du iš trijų minėtų pavienių kryželių aptikti ~5 metų amžiaus mergaičių kapuose. Tik vienu atveju kryželis rastas 40–45 metų amžiaus moters kape. Manoma, kad tendencija dėti kryželius į vaikų kapus sietina su krikščionybės plitimu²⁴³. Visi kryželio formos kabučiai laikomi importu iš Senosios Rusios. Ten pat rasti pavieniai kitų formų (pusmėnulio ir kt.) kabučiai²⁴⁴.

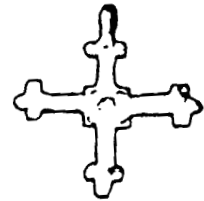
Segės – papuošalai, dėvėti moterų ir vyrų, skirti drabužiams (apsiaustams, marškiniams) susegti. Kernavėje XIII–XIV a. datuojamuose kultūriniuose sluoksniuose rastos trijų tipų segės, plačiai paplitusios viduramžių Lietuvos teritorijoje. Tai *pasaginės, apskritos plokštinės ir ažūrinės segės*.

Pasaginės segės plačiai naudotos Lietuvoje vėlyvajame geležies amžiuje ir XIII–XIV a.²⁴⁵ Kernavės–Kriveikiškių kapinyne (kape Nr. 81) mirusiojo krūtinės srityje rasta žalvarinė pasaginė segė kampuotais galais²⁴⁶. Dar dvi panašios segės rastos kapinyne teritorijoje atsitiktinai²⁴⁷. Labai panaši mažesnė aplūžusi segė rasta Pilies kalno piliakalnyje²⁴⁸. Žal-

21 pav. Žalvarinis žvanguotis bei žalvarinis kabutis, rasti Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 109

22 pav. Stilizuotos lelijos formos sidabrinis kabutis, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 124

23 pav. Kryželio formos žalvarinis sidabruotas kabutis, rastas Pilies kalno piliakalnyje

²³⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 78–79.

²³⁸ Vėlius G. LIIR, b. 2648, p. 31–32.

²³⁹ Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3304, p. 15–21.

²⁴⁰ Kulikauskienė R. LIIR, b. 1097, p. 22.

²⁴¹ Luchtanas A. LIIR, b. 2032, p. 33.

²⁴² Vėlius G. LIIR, b. 2392, p. 35.

²⁴³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 76.

²⁴⁴ *Ten pat*, p. 74–78.

²⁴⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 62, 98.

²⁴⁶ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., *ten pat*, p. 40.

²⁴⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 80.

²⁴⁸ Kulikauskienė R. LIIR, b. 1097, p. 32.

varinės pasaginės segės zoomorfiniais galais rastos Mindaugo sosto piliakalnyje²⁴⁹ (24 pav.), Žemutiniame mieste²⁵⁰, Aukštutiniame mieste²⁵¹ bei atsitiktinai kapinyno teritorijoje²⁵². Pasaginės segės aguoniniais galais fragmentas aptiktas Žemutiniame mieste prie auksakalio dirbtuvės tarp kitų papuošalų nuolaužų, tikriausiai skirtų perlydyti²⁵³. Segių lankeliai dažnai buvo puošti įvairiais taškučių, brūkšnelių, apskritimų, trikampių ornamentais.

Apskritos plokštinės segės (25 pav.)

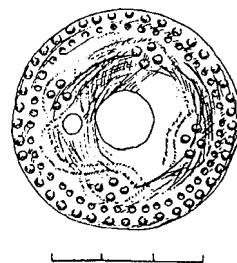
Lietuvoje išplito XIII–XIV a.²⁵⁴, todėl aptinkamos beveik visuose Kernavės archeologijos paminkluose. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne viena plokštinė segė rasta kape Nr. 64 ties mirusiojo krūtine²⁵⁵. Šio tipo segės neabejotinai gamintos kernaviškių meistrų. Auksakalio sodybos teritorijoje Žemutiniame mieste rasta daug apskritų plokštinių segių gamybos atliekų – skardelių, liežuvėlių²⁵⁶. Dvi žalvarinės apskritos plokštinės segės rastos Mindaugo sosto piliakalnyje²⁵⁷. Sidabrinės plokštinės segės fragmentas aptiktas Aukuro kalno piliakalnyje²⁵⁸. Taip pat pavienės žalvarinės plokštinės segės ir jų fragmentai rasti įvairiose Žemutinio miesto vietose²⁵⁹. Plokštinės segės – grynai baltiški papuošalai, jų beveik nerasta slaviškų miestų kultūriniuose sluoksniuose, o pavieniai radiniai ten laikomi baltiškuoju importu²⁶⁰.

XV–XVI a. Lietuvoje paplito apskritos *ažūrinės* segės²⁶¹. Viena tokia segė, puošta smulkių akučių ornamentu, rasta Žemutiniame mieste, auksakalio sodybos teritorijoje, XIV a. datuojamame sluoksnyje²⁶². Taip pat įvairiuose Kernavės archeologijos paminkluose randami pavieniai sulūžę žalvariniai segių liežuvėliai.

Smeigtukai – Kernavėje gana retai randami papuošalai. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasti šeši jų variantai. Be to, kapinyno teritorijoje atsitiktinai rasta XII a. būdingo kryžinio smeigtuko galvutė. Smeigtukai dažniausiai randami iki 10 metų amžiaus mergaičių kapuose (vienas smeigtukas rastas ir 25–35 metų amžiaus vyro kape). Smeigtukai – tai geležiniai arba žalvariniai iki 5 cm ilgio ir iki 0,4 cm storio strypeliai. Tik vienu atveju smeigtukas rastas ties mirusiojo galva, o kitais atvejais – numanomiosiose į kapą įdėtų kapšelių vietose. Todėl spėjama, kad šie dirbiniai gali būti ne papuošalai ar aprangos elementai, bet higienos reikmėms

24 pav. Žalvarinė pasaginė segė zoomorfiniais galais, rasta Mindaugo sosto piliakalnyje

25 pav. Žalvarinės apskritos plokštinės segės dalis, rasta Žemutiniame mieste

²⁴⁹ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 35.

²⁵⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 28.

²⁵¹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 21.

²⁵² Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 80.

²⁵³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 59.

²⁵⁴ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 99.

²⁵⁵ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 40.

²⁵⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 15.

²⁵⁷ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 45; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 38.

²⁵⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 40.

²⁵⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 56–58; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 53; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 4–10; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 13–21.

²⁶⁰ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 80.

²⁶¹ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 98.

²⁶² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 15.

skirti krapštukai. Panašūs šios paskirties dirbiniai žinomi aptariamojo laikotarpio slavų miestuose²⁶³.

Apyrankių Kernavės archeologijos paminkluose gana gausu. Pirmoji jų grupė – juostinės apyrankės (26 pav.), kurių septynios (bei vienos fragmentas) rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne. Dalis šių apyrankių galuose paplatintos arba susiaurintos, ornamentuotos trikampių sudarančiomis įstrižų brūkšnių poromis arba neornamentuotos²⁶⁴. Žemutiniame mieste, auksakalio dirbtuvėje, rasta žalvarinė juostinė apyrankė užvyniotais galais²⁶⁵.

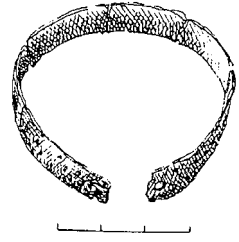
Antroji grupė – žalvarinės trikampės apyrankės. Iš įdomesnių paminėtinas vienos apyrankės, puoštą aštriabriaunės bangelės ornamentu, fragmentas, rastas Mindaugo sosto pilialkalnyje²⁶⁶. Dar viena daili trikampė apyrankė rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne. Ji puošta įrėztų brūkšnelių „eglude“, o tarp jų išmuštos akučių poros²⁶⁷.

Trečioji grupė – žalvarinės plonėjančiais galais apskritos apyrankės. Penkios tokios apyrankės (ir vienos fragmentas), puoštą tordiravimo imitacija (27 pav.), rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne²⁶⁸. Dar dviejų apskritų apyrankių, puoštų įstrižais brūkšneliais, dalys rastos laužavietėje, esančioje spėjamojoje alkvietėje prie Neries²⁶⁹ ir Mindaugo sosto pilialkalnyje²⁷⁰. Pastarosios apyrankės vienas galas suplotas.

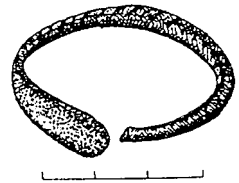
Taip pat rasta keletas į minėtas tris grupes nepatenkančių apyrankių. Žemutiniame mieste auksakalio sodybos vietoje rasta žalvarinės apyrankės, neturinčios analogų kituose Kernavės archeologijos paminkluose, dalis. Apyrankės lankelis trapečijos formos²⁷¹. Beveik toje pačioje vietoje bei sodyboje Aukštutiniame mieste rasti žalvarinių vytnių apyrankių (antkaklių ?) fragmentai²⁷². Dar viena iš vielučių pinta apyrankė rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne. Tačiau ji labai skiriasi nuo minėtų vytnių apyrankių (antkaklių ?) fragmentų²⁷³.

Kernavės–Kriveikiškių kapinyne žalvarinės apyrankės dažniausiai randamos turtingesniuose moterų kapuose. Kartais jos aptinkamos ne prie griaučių, bet padėtos kapo duobėje šalia mirusiosios galvos. Tik vienu atveju (iš septynių) apyrankė rasta vyro kape. XIV a. apyrankių nešiojimo tradicija nyko²⁷⁴.

Be žalvarinių, Kernavėje randamos XII–XIII a. datuojamos stiklinės apyrankės – Senosios Rusios žemėms būdingi

26 pav. Žalvarinė juostinė apyrankė, rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 125

27 pav. Lieta žalvarinė apyrankė suplotais galais, tordiravimo imitacija puoštu lankeliu, rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 51

²⁶³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 80–81.

²⁶⁴ *Ten pat*, p. 81–83.

²⁶⁵ Luchtanas A. Kernavės senovės gyvenvietės (AR 1660) 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2956, p. 36.

²⁶⁶ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 35.

²⁶⁷ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 40.

²⁶⁸ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 81.

²⁶⁹ Luchtanas A., Merkytė I., Abaravičius G. *LIIR*, b. 1659, p. 9.

²⁷⁰ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 36.

²⁷¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 51.

²⁷² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 64; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 20.

²⁷³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 81.

²⁷⁴ *Ten pat*.

papuošalai. Iš viso Kernavėje aptikti 24 stiklinių apyrankių fragmentai. Daugelio jų būta apvalių, keletas keturkampių ir net sudėtingos konfigūracijos (tordiravimo imitacija) apyrankių fragmentų. Šeši fragmentai rasti Aukuro kalno piliakalnyje²⁷⁵ ir jo papėdėje²⁷⁶, du – Mindaugo sosto piliakalnyje²⁷⁷, vienas fragmentas – Pajautos slėnyje prie Neries²⁷⁸, penkiolika – sodybos kieme Aukštutiniame mieste²⁷⁹. Nė vienos stiklinės apyrankės nerasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne.

Žiedai yra gausiausiai Kernavėje randami papuošalai. Žiedais puošėsi vyrai ir moterys, tačiau moterų kapuose žiedai randami keliskart dažniau. Žiedai buvo nešiojami visiškai nepriklausomai nuo žmonių amžiaus ir šeiminės padėties²⁸⁰. Pirmoji ir gausiausia žiedų grupė – žiedai pinta priekine dalimi (28 pav.) arba (retai) ištiesai pintu lankeliu, gana retai randami Rytų Lietuvos archeologijos paminkluose ir kur kas dažniau aptinkami Nemuno aukštupio baseine. Šių žiedų priekinė dalis dažniausiai būna paplatinta, lankelis ne uždaras, bet užkeistais galais. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasti 42 (bei dar 3 atsitiktinai) tokie žiedai²⁸¹. Dar trys žiedai pinta priekine dalimi arba ištiesai pintu lankeliu rasti Pilies kalno piliakalnyje²⁸², vienas – Žemutinio miesto šiaurinėje dalyje²⁸³. Visais trimis atvejais žiedai arba stambūs jų fragmentai rasti auksakalių sodybų vietose šalia kitų gausių juvelyrinių dirbinių bei jų gamybos atliekų. Be to, Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rastas žalvarinis lietas žiedas užkeistais galais, kurio priekinė dalis puošta nevykusia pynimo imitacija²⁸⁴.

Antroji grupė – žalvariniai žiedai paplatinta priekine dalimi, būdingi baltų ir slavų žemėms. Žiedų lankeliai užkeistais galais, rombo formos priekine dalimi, puošti saulučių, akučių, įkartėlių ornamentais. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasta 18 (bei dar 4 atsitiktinai) tokių žiedų²⁸⁵. Panašus žalvarinis žiedas rastas auksakalio sodybos vietoje Žemutinio miesto pietinėje dalyje²⁸⁶. Šalia kitos auksakalio sodybos, buvusios slėnio šiaurinėje dalyje, gatvės grindinyje rastas žalvarinio auksuoto (?) žiedo paplatinta priekine dalimi ir užkeistais galais ruošinys bei to paties tipo neornamentuotas žalvarinis žiedas²⁸⁷. Pajautos slėnyje prie Neries aptiktas žalvarinis žiedas uždaru lankeliu, paplatinta priekine dalimi, puošta svastika²⁸⁸.

Trečioji grupė – žiedai (dažniausiai sidabriniai) su stiklo akutėmis (29 pav.),

28 pav. Žalvarinis žiedas pinta priekine dalimi, užkeistais galais, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne Nr. 113

29 pav. Žalvarinis žiedas apskrita galvute, uždaru lankeliu, su sunykusia akute, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne Nr. 112

²⁷⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 10; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 4.

²⁷⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1232, p. 16, 18.

²⁷⁷ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 37, 39.

²⁷⁸ Luchtanas A. Kapinyne ir gyvenviečių Pajautos slėnyje Kernavėje 1994 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, b. 2359, p. 7.

²⁷⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 13–19.

²⁸⁰ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 84.

²⁸¹ *Ten pat*, p. 86.

²⁸² Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 33.

²⁸³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 14.

²⁸⁴ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 32.

²⁸⁵ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 83.

²⁸⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4.

²⁸⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 53.

²⁸⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2674, p. 7.

negausiai randami Rytų Lietuvoje ir Nemuno aukštupio baseine, gausiai aptinkami Novgorode ir kituose didesniuose Senosios Rusijos centruose. G. Vėliaus nuomone, šie žiedai galėjo būti importiniai arba gaminti vietinių meistrų, perėmusių iš slavų meistrų šių žiedų gamybos technologiją, arba patys meistrai buvo slavai²⁸⁹. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasta 10 tokių žiedų²⁹⁰. Žalvarinis juostinis žiedas su mėlyno stiklo akute aptiktas Aukuro kalno piliakalnyje²⁹¹. Žemutiniame mieste rastas trikampio lankelio su įdėklu akutei alavinis žiedas. Akutė iškritusi²⁹². Žiedai su stiklo akutėmis pagal konstrukciją skiriami į paprastuosius ir į pagamintus filigrano technika. Visų žiedų su akutėmis lankeliai uždari²⁹³.

Ketvirtoji grupė – žalvariniai trikampe priekine dalimi ir užkeistais galais žiedai. Vienas toks žiedas, ornamentuotas įkypais brūkšneliais, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne²⁹⁴. Labai panašus neornamentuotas žiedas aptiktas Žemutiniame mieste²⁹⁵.

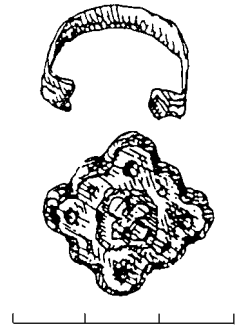
Penktoji grupė – juostiniai žalvariniai žiedai, puošti grioveliais arba įkartėlėmis. Aštuoni tokie žiedai (4 iš jų – atsitiktiniai) aptikti Kernavės–Kriveikiškių kapinyne²⁹⁶.

Šeštoji grupė – sidabriniai žiedai tuščiaavidurėmis keturkampėmis galvutėmis (30 pav.), datuojami XIV a. Šių žiedų beveik neaptinkama tarp kitų Lietuvos ir kaimyninių kraštų archeologinių radinių. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasti trys tokie žiedai, dar vieno panašaus žalvarinio žiedo galvutė rasta Žemutiniame mieste, juvelyro sodyboje. Manoma, kad šie žiedai, puošti kryžiumi arba svastika, pagaminti vietos meistrų²⁹⁷.

Septintoji grupė – lieti žiedai, datuojami XIII a. – XIV a. pirmąją puse (31 pav.). Tokių žiedų rasta Aukštutiniame mieste²⁹⁸ bei Kernavės–Kriveikiškių kapinyne (18 vnt.). Dalies žiedų puošyba imituoja tordiravimą. Kai kuriems žiedams rastos analogijos Senosios Rusijos miestuose²⁹⁹.

Be aptartų žiedų grupių, Kernavėje rasta keletas žiedų bei jų fragmentų, nepatenkančių į minėtą klasifikaciją. Žiedai nešioti ant dešinės rankos, rečiau – ant kairės rankos pirštų. Vienu atveju žiedas, turėjęs pintą priekinę dalį, buvo užmautas ant mirusiojo dešinės kojos piršto³⁰⁰.

Kernavėje randamų žiedų tipologinis spektras labai platus. Dalis žiedų yra baltiški, o kiti importiniai bei, kaip manoma, gaminti vietoje, kartais perimant rytų slavų miestų juvelyrikos madas bei technologijas, o galbūt ir pačių slavų juvelyrų čia pagaminti³⁰¹.

30 pav. Sidabrinis žiedas rombo formos galvute, uždaru lankeliu, rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 125

31 pav. Žalvarinis paauksuotas žiedas augaliniu ornamentu puoštu uždaru lankeliu, atsitiktinai rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne teritorijoje

²⁸⁹ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 87–88.

²⁹⁰ Ten pat, p. 86.

²⁹¹ Luchtanas A. LIIR, b. 2230, p. 40.

²⁹² Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 37.

²⁹³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 86.

²⁹⁴ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., ten pat, p. 43.

²⁹⁵ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 53.

²⁹⁶ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., ten pat, p. 36.

²⁹⁷ Ten pat, p. 43.

²⁹⁸ Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3304, p. 11–19.

²⁹⁹ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., ten pat, p. 38.

³⁰⁰ Ten pat, p. 43.

³⁰¹ Ten pat, p. 38.

Diržai bei austinės juostos plačiai naudotos vyrų ir moterų XIII–XIV a. Lietuvoje³⁰². G. Vėliaus teigimu, diržai aptariamojo laikotarpio Kernavėje buvo tik vyrų aprangos dalis³⁰³. Diržų sagtys, grandys, kniedės, liežuvėliai (32 pav.), apkalai rasti beveik visuose tirtuose Kernavės archeologijos paminkluose. Vyrauja geležinės, taip pat gana daug žalvarinių sagčių ir grandžių. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rasta geležinė sagtis su žalvariniu liežuvėliu³⁰⁴. Sagtys apvalios, ovalios (33 pav.), D raidės formos (34 pav.) ir kt.³⁰⁵ Tikriausiai dalis ne kapinyne randamų įvairaus dydžio sagčių ir grandžių buvo žirgo aprangos dalys.

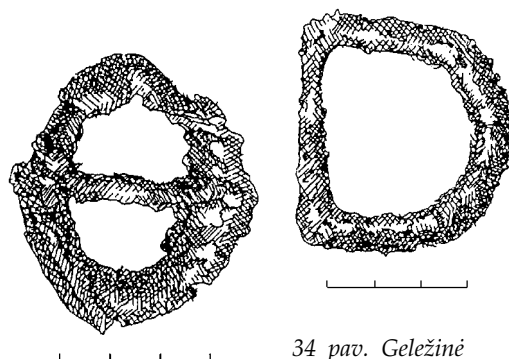
Peilių makštys turėjo būti tvirtinamos prie diržų. Jos puoštos žalvarinėmis juostelėmis ir apkalėliais, sudaranciais vingiuotą augalinį ornamentą. Kovos peilio makštimis tyrinėjimų autorius laiko 21 cm ilgio odines makštis, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos teritorijoje. Čia taip pat rastas makščių ruošinys³⁰⁶. Odinių makščių pėdsakai rasti prie kovos peilio, aptikto Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 160³⁰⁷.

Kapšeliai pinigams buvo siuvami iš odos (gal būta ir neišlikusių kapšelių iš audinio). Odiniai kapšeliai yra stačiakampiai, viršutinėje dalyje suveržiami dirželiu, kuriuo tikriausiai buvo pririšami prie diržo. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne rastas vienas odinis kapšelis, puoštas augaliniu ornamentu iš kniedytų žalvarinių apkaustėlių. Kapšelio matmenys – 25 × 30 cm³⁰⁸. Kitame kape rasti geležiniais figūriniais apkalėliais puošto kapšelio likučiai³⁰⁹. Iš viso Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptiktos šešiolikos kapšelių, rastų vyrų ir moterų kapuose, liekanos, bei daug jų apkalų iš suardytų kapų³¹⁰. Vienas kapšelis be puošybos elementų rastas kauladirbio sodybos kieme Žemutiniame mieste³¹¹.

Odinė adatinė, puošta augaliniu ornamentu iš žalvarinių apkalėlių, taip

32 pav. Geležinė diržo grandis bei žalvarinės kniedės, rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 137

33 pav. Geležinė ovali sagtis, rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 137

34 pav. Geležinė D formos diržo sagtis, liežuvėlis neišliko, rasta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 11

³⁰² Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 56–61, 100–104.

³⁰³ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 95.

³⁰⁴ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir..., *ten pat*, p. 38.

³⁰⁵ *Ten pat*; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 32–39.

³⁰⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 45–46.

³⁰⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 93.

³⁰⁸ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 37–38.

³⁰⁹ *Ten pat*, p. 39.

³¹⁰ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 93.

³¹¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 45–46.

pat laikytina aprangos dalimi. Trapecijos formos adatinėje rasta viena adata. Adatinė aptikta Kernavės–Kriveikiškių kapinyno kape Nr. 24. Šioje adatinėje siaura žalvarine juoste išsiuvinėtas išpūdingas augalinis ornamentas³¹².

Aptarta tema yra labai plati dėl archeologinės medžiagos (visų pirma papuošalų) gausos ir įvairovės, todėl reikalinga speciali išsami, visą sukaupą medžiagą apibendrinanti, studija, kuri leistų tiksliau rekonstruoti viduramžių kernaviškių nešioseną.

Mityba

Viduramžiais didžiąją dalį gyvulinės kilmės maisto teikdavo naminiai gyvuliai. Kernaviškiai valgė kiaulieną, stambiųjų ir smulkiųjų raguočių mėsą, tikriausiai ir paukštieną. Taip pat ant kernaviškių stalo patekdavo šiek tiek laukinių žvėrių mėsos (elnienos, briedienos, šernienos). Sunku pasakyti, ar Kernavės gyventojai valgė bebrų, lokių mėsą. Žinoma, kad senovės Lietuvoje lokiai medžioti ne tik dėl kailių (meškenu), bet ir dėl taukų bei mėsos³¹³. Bebrų mėsą katalikams buvo leidžiama valgyti gavėnios metu. Ypač vertinta uodegos mėsa³¹⁴.

Paršelio griaučiai rasti Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos gyvenamajame name³¹⁵. Taip pat buvo valgoma žuvis, kartais nepakankamai termiškai apdorota ar netgi žalia. Tai paliudija atsektas susirgimo difilobotrioze atvejais.

Kernaviškiai vertėsi drevine bitininkyste ir galėjo apsirūpinti medumi. Buvo auginami galvijai ir smulkieji raguočiai, tad kernaviškiai vartojo pieno produktus. Atlikus viename iš Mindaugo sosto piliakalnyje aptiktų puodų buvusių nuosėdų cheminę analizę, paaiškėjo, kad puode buvo laikoma grietinė arba grietinė³¹⁶.

Duonai ir panašioms gaminiams kepti galėjo būti naudojami įvairių javų (rugių, miežių, avižų, grikių) miltai. Augintos ir kanapės. Šių augalų sėklose yra iki 30–35% aliejaus³¹⁷, taigi iš jų galėjo būti gaunami augaliniai riebalai maistui gaminti.

Maistui naudoti ir miško augalų vaisiai. Įvairiose miesto vietose randama lazdyno riešutų kevalų³¹⁸. Pilies kalno piliakalnyje aptikta obuolių sėklų, netolimame Maišiagalos piliakalnyje aptikta vyšnių kauliukų³¹⁹.

Deja, nieko negalime pasakyti apie gėrimų, taip pat ir alkoholinių, gamybą. Maišiagalos piliakalnyje rasti apynių likučiai³²⁰ liudija, kad Kernavės apylinkėse aptariamam laikotarpiu galėjo būti gaminamas alus. Šis gėrimas Lietuvoje žinomas nuo XI a.³²¹

Be abejo, maistui naudoti ir kiti ūkio bei gamtos produktai, kurių dar nepavyko atsekti iš archeologinių radinių.

Sočiausias metų laikas būdavo ruduo ir žiemos pradžia, kai, nuėmus derlių bei prisirinkus gamtos gėrybių, būdavo sukauptos naujos maisto atsargos. O sunkiausias metas žmonėms būdavo, aišku, pavasaris.

³¹² Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 90.

³¹³ Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1986, t. 2, p. 654.

³¹⁴ Palionienė A. Bebras, Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1985, t. 1, p. 228.

³¹⁵ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 28.

³¹⁶ A. Luchtano žodinė informacija.

³¹⁷ Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1986, t. 2, p. 199.

³¹⁸ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 17; Luchtanas A. LIIR, b. 1318, p. 6.

³¹⁹ Zabiela G. Lietuvos medinės..., p. 135.

³²⁰ Ten pat.

³²¹ Milius V., Venskevičius J. Alus, Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1985, t. 1, p. 54.

Sanitarinės higienos būklė

Sanitarinės higienos būklė, tiesiogiai veikusi gyventojų sveikatą, Kernavės mieste XIII–XIV a. buvo gana prasta. Tai būdinga daugeliui viduramžių miestų. Gatvėse, sodybų pastatuose, o neretai ir namuose buvo gana storas statybinių ir buitinių atliekų sluoksnis. Nė viena tirta sodyba neatrodė buvusi pakankamai švari. Šalia gyvenamųjų namų dažnai buvo įrengiamos ūkinės duobės – šiukšlynai. Tvarčiai stovėjo vos už kelių metrų nuo gyvenamųjų namų, gardeliai gyvuliams laikyti kartais buvo įrengiami netgi gyvenamosiose patalpose (pastatas Nr. 15 Žemutiniame mieste). Vasarą mieste buvo jaučiamas mėšlo kvapas, zujo daug musių. Daug musių lervų tyrinėjimų metu randama mėšlo sluoksniuose.

Ligų plitimą skatino tvarkingų išviečių nebuvimas (geriausiu atveju – trūkumas). Iki šiol Kernavėje aptikti tik vienos spėjamos išvietės, buvusios Žemutiniame mieste netoli pirties, pėdsakai³²². Tuštinamasi buvo patvoriuose, už pastatų. Tai liudija 1998 m. kasinėjimų Aukštutiniame mieste duomenys, kur žmogaus ekskrementų aptikta sodybos kieme, patvoryje. Atlikus ekskrementų koprologinę analizę, nustatyta, kad žmogus buvo užsikrėtęs žarnyno parazitais – išmatose rasta žuvinio kaspinoočio kiaušinėlių³²³.

Nėra aišku, kur kernaviškiai sėmė vandenį atsigerti ir maistui gaminti. Apie tai užsiminta straipsnio dalyje „Miestas XIII–XIV a.“ Ten pat pateikti pirties (pastato Nr. 2), stovėjusios Žemutiniame mieste, duomenys. Prausimasis pirtyse buvo viena svarbiausių individualios higienos priemonių.

Verslai

Šioje straipsnio dalyje apžvelgsime viduramžių kernaviškių verslus, jų specializaciją, žemdirbystės, gyvulininkystės, amatų, prekybos ir pagalbinių verslų vietą bendruomenių gyvenime. Kalbėdami apie amatus, išsamiau nenagrinėsime dirbinių gamybos procesų (tam skirtos specialios atskirų autorių studijos), bet daugiau dėmesio skirsime Kernavėje aptiktą gamybos įrankių ir dirbinių apžvalgai bei jų pritaikymo kasdieniame gyvenime aptarimui.

Plačiau apžvelgsime Kernavėje vykusią prekybinę veiklą ir importinius dirbinius, užėmusius svarbią vietą kernaviškių materialinėje kultūroje, ypač viduramžių laikotarpiu.

Žemdirbystė

Žemdirbyste ir su ja labai glaudžiai susijusia gyvulininkyste XIII–XIV a. vertėsi didelė dalis (ar net dauguma) Kernavės gyventojų, nors vis svarbesnę reikšmę įgijo amatai. Sodybose randamos tvartelių, žemės ūkio įrankių liekanos, tačiau akivaizdu, kad tvartų skaičius ir dydis toli gražu neprilygo dirbtuvių gausai, o žemdirbystės įrankių randama labai nedaug, lyginant su amatininkų įrankiais. Kol kas Kernavėje nėra tirta nė viena sodyba, kurią aiškiai būtų galima priskirti žemdirbiui, nesiverčiusiam jokiui amatu. Taigi tenka manyti, kad žemės ūkis didesnei daliai kernaviškių buvo pagalbinis, o ne pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Didesnę dalį žemės ūkio produktų kernaviškiams tikriausiai tiekė aplinkinių kaimų gyventojai.

³²² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 35.

³²³ Vaičiūnienė D. Kernavės viršutinio..., p. 133–134.

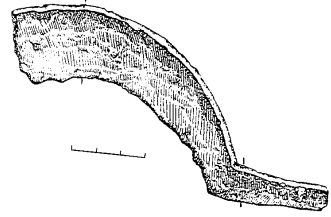
Kad dirbamų laukų būta Pajautos slėnyje, kur tada buvo Žemutinis miestas, liudija palinologinių tyrimų duomenys. Žemutiniame mieste paimto mėginio analizė parodė, jog kviečių žiedadulkės sudarė 19,8%, rugių – 10,6%, avižų ir miežių – 7,5%, grikių – 2% bendro mėginio rasto žiedadulkių kiekio. Be to, aptiktos pavienės lubinų, žirnių, kanapių ir vikių žiedadulkės. Bendra kultūrinių augalų žiedadulkių suma sudarė 40% viso žiedadulkių kiekio. Mažas piktžolių, visų pirma lakišių, žiedadulkių kiekis (5,8%) rodo, kad dirbami laukai buvo prižiūrimi, švarūs. Tyrimų autorės nuomone, daržų Pajautos slėnyje nebuvo arba jie užėmė labai nedidelį plotą³²⁴.

Taip pat buvo ištirti Mindaugo sosto piliakalnyje XIV a. antrosios pusės sluoksnyje rasti sudegę grūdai. Paaiškėjo, kad vienoje vietoje buvo saugomi įvairūs grūdai, kurių didesnę dalį sudarė miežiai, kiek mažiau būta avižų ir visiškai nedaug žieminių rugių grūdų. Be to, aptikta šiek tiek piktžolių (ruginės dirsės, vijoklinio rūgčio) sėklų. Tų pačių kultūrų grūdai buvo gana nevienodo dydžio. Kartu supilti ne vienu metu bręstančių javų grūdai rodo, kad tada nebuvo auginamas visų šių javų mišinys. Tyrimų autorės nuomone, tai atvejis, kai atsitiktinai saugykloje sumaišyti įvairių javų grūdai³²⁵.

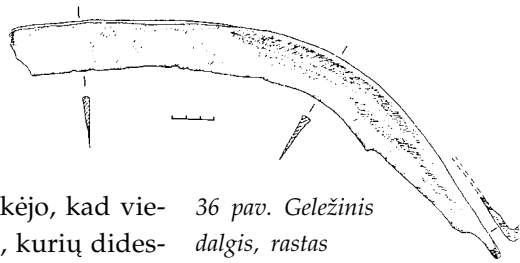
Kernavėje buvo auginamos ir kanapės; tai liudija ne tik žiedadulkių analizė, bet ir mieste rasti storų kanapinių virvių gabalai³²⁶. Taigi kanapių pluoštas buvo naudotas virvėms vyti.

Žemės arimo įrankių Kernavėje rasti nepavyko. Aptikta tik viena medinio dirbinio detalė, kurią tyrimų autorius laiko arklo dalimi³²⁷. Aukuro kalno piliakalnyje bei sodybos kieme Aukštutiniame mieste rasti geležiniai Rytų Lietuvos tipo pjautuvai³²⁸. Nedidelis pjautuvo fragmentas (35 pav.) taip pat rastas Mindaugo sosto piliakalnyje³²⁹. Be to, Žemutiniame mieste aptiktas nulūžusiu galu geležinis dalgis (36 pav.). Jo ašmenų ilgis – 32 cm, plotis – iki 3,6 cm³³⁰. Dalgių fragmentai taip pat rasti Aukuro kalno piliakalnyje³³¹ bei Žemutiniame mieste³³². Manoma, kad jau XIII–XIV a. dalgiai buvo naudoti ne tik žolei, bet ir javams pjauti³³³.

Aukštutinio miesto vienos sodybos kieme rasti apanglėję grūdų, audinio ir virvių likučiai³³⁴. Akivaizdu, jog tai yra stovėjusių (veikiausiai pašiūrėje) grūdų maišų likučiai.

35 pav. Geležinio pjautuvo fragmentas, rastas Mindaugo sosto piliakalnyje

36 pav. Geležinis dalgis, rastas Žemutiniame mieste

³²⁴ Kondratienė O. Dviejų Kernavės pavyzdžių..., p. 1.

³²⁵ Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Kernavės piliakalnio (vadinamo „Mindaugo sostu“) ir Kernavės pilkapių tyrinėjimai 1981 m. Ataskaita, LIIR, b. 975.

³²⁶ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 16; Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3304, p. 17.

³²⁷ Karnatka G. LIIR, b. 2219, p. 25.

³²⁸ Luchtanas A. LIIR, b. 2032, p. 21; Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3304, p. 17.

³²⁹ Kulikauskas P., Luchtanas A. LIIR, b. 700, p. 44.

³³⁰ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 11.

³³¹ Luchtanas A. LIIR, b. 2230, p. 41.

³³² Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 43.

³³³ Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė (toliau – Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė...), Lietuvos materialinė kultūra IX–XIII amžiuje, Vilnius, 1978, t. 1, p. 48–72.

³³⁴ Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3304, p. 7.

Pajautos slėnyje, apardytame sluoksnyje šalia Neries upės, pavyko rasti raniųjų sukamųjų girną girnapusę, pagamintą iš akmens. Jos skersmuo – 132 cm, storis – 9,7 cm. Centre yra stačiakampė 5 × 6 cm dydžio skylė³³⁵.

Gyvulininkystė

Aptariamuoju laikotarpiu gyvulininkystė Lietuvoje buvo neatskiriama nuo žemdirbystės ir net didele dalimi jos raidą veikiančia ūkio šaka. Kernaviškių gyvenime gyvulininkystė ir jos produktai visais laikais turėjo didelę reikšmę. Naminiai gyvuliai buvo svarbus maisto šaltinis – teikė mėsą ir pieną, taip pat vilną ir kailius drabužiams, odą apavui bei įvairiems dirbiniams. Iš naminių gyvulių kaulų bei ragų buvo gaminami kai kurie dirbiniai. Plėtojant žemdirbystę, arklių ir jaučių traukiamoji jėga įgavo vis didesnę reikšmę. Arkliai, be to, buvo itin svarbi susisiekimo priemonė, taip pat labai svarbūs karybos raidai. Įvairialaikėse Kernavės gyvenvietėse ir piliakalniuose aptikta daug gyvulių kaulų, tačiau jie dažniausiai labai sunykę, netinkami paleozoologinei analizei.

Naminius gyvulius augino didelė dalis viduramžių Kernavės gyventojų. Aptiktos kelių tvartų liekanos. Be to, mėšlo ir kraikui naudotų šiaudų sluoksnelių randama daugelyje miesto vietų. Amatininko kauladirbio sodybos kieme rastame mėšlo sluoksnyje buvo atsekti išsipaude kiaulių ir stambiųjų raguočių kanopų pėdsakai³³⁶. Už sodybos tvoros gatvėje rasta galvijų kaukolė aplaužytais ragais³³⁷.

Naminių gyvulių kaulai gausiai randami Pajautos slėnyje ir piliakalniuose. 1989 m. buvo atlikti dalies Žemutiniame mieste surinktų kaulų tyrimai. Paaiškėjo, kad naminių gyvulių kaulai sudarė 96–97% viso kiekio. Atskirai buvo ištirti XIII a. – XIV a. pirmosios pusės ir XIV a. antrosios pusės sluoksniuose rasti kaulai (pastarojo sluoksnio tyrimų rezultatus toliau žymėsime skliausteliuose). Paaiškėjo, kad stambiųjų raguočių kaulai sudarė 49,8% (45,1%), kiaulių – 27,4% (28,4%), smulkiųjų raguočių – 15,7% (16,7%), arklių – 7,1% (10,8%) viso kaulų kiekio. Be to, Žemutiniame mieste XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje rasti vieno šuns, o XIV a. antrosios pusės sluoksnyje – vieno šuns ir vienos katės kaulai. Tyrimai parodė, kad arklių, šunų ir katės griaučiai nėra patyrę terminio apdoravimo³³⁸. O tuo metu Aukštutiniame mieste kiemo paviršiaus sluoksnyje ir virš jo susidariusiame sąnašiniame sluoksnyje, suplautame iš aukštesnių Aukštutinio miesto vietų, naminių gyvulių kaulai sudarė atitinkamai 93,87% ir 93,6% visų kaulų. Į šį skaičių taip pat įtraukti paukščių kaulai (atitinkamai 0,2% ir 2,4%), kurių tikslios priklausomybės naminiams arba laukiniams paukščiams nepavyko nustatyti. Pagal gyvulių rūšis galvijų kaulai sudarė atitinkamai 41,7% (36,0%), kiaulių kaulai 21,94% (25,6%), smulkiųjų raguočių kaulai 11,46% (6,4%), arklių kaulai 17,59% (20,8%), šunų kaulai 1,18% (2,4%) visų gyvulių kaulų. Būtina pastebėti, kad tarp kiaulėms priskiriamų kaulų gali būti šernų kaulų³³⁹. Dar viena stambaus jauno šuns kaukolė aptikta kauladirbio sodybos kieme³⁴⁰. Manoma, kad šunų ir kačių auginimas buvo prabangos požymis³⁴¹.

Kol kas nėra tiksliai identifikuota naminių paukščių kaulų, tačiau paukš-

³³⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2956, p. 28.

³³⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 13.

³³⁷ *Ten pat*, p. 10.

³³⁸ Danilčenko V., įdėtiniai lapai ataskaitoje: Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644.

³³⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 36–40.

³⁴⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 12.

³⁴¹ Zabiela G. *Lietuvos medinės...*, p. 155.

čiai turėjo būti auginami. Naminių paukščių kaulų yra rasta netolimų Maišiagalos, Nemenčinės, Aukštadvario piliakalnių aptariamojo laikotarpio sluoksniuose³⁴².

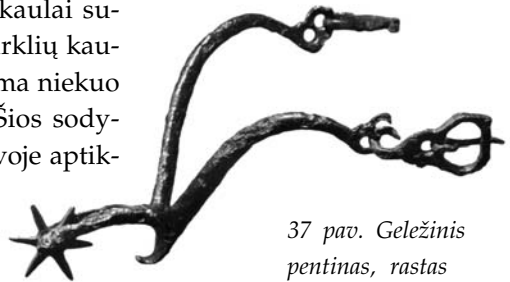
Žirgų naudojimas

Didelę reikšmę kasdieniame žmonių gyvenime turėjo arkliai. Jie, kaip ir jaučiai, buvo naudojami kaip traukiamoji jėga³⁴³. Dar svarbesni žirgai buvo susisiekimui ir karybai.

Kernavės viduramžių archeologijos paminkluose rasta žirgo aprangos dalių. Žemutiniame mieste (ūkinėje duobėje) aptiktas geležinis pentinas su devinspygle žvaigždute, odiniu dirželiu ir sagtele³⁴⁴. Geležinis pentinas su sagtele, kabliuku ir žalvarine aštuonspygle žvaigždute (37 pav.) rastas Mindaugo sosto piliakalnyje³⁴⁵. Dar vieno geležinio pentino likučiai rasti sodybos kieme Aukštutiniame mieste³⁴⁶. Žemutiniame mieste (kauladirbio sodyboje) rasta raginių balnų apkalų, jų fragmentų bei ruošinių³⁴⁷. Aukuro kalno piliakalnyje aptiktos geležinės grandys, tyrinėjimų autoriaus laikomos žirgo aprangos dalimi³⁴⁸, o to paties piliakalnio papėdėje – geležinė balno paspręstės sagtis³⁴⁹.

Geležinių pasagų dalys rastos Pilies kalno piliakalnyje³⁵⁰ bei Pajautos slėnyje³⁵¹. Tačiau abi pasagos aptiktos permaišytuose viršutiniuose sluoksniuose, tad gali būti, kad jos yra vėlyvesnės nei XIV a.

Gali būti, kad arkliena vis dėlto buvo naudojama maistui, nors paleozoologiniai Mindaugo sosto piliakalnyje rastų kaulų tyrimai parodė, jog arklių kaulai nėra patyrę terminio apdorojimo. Sodybos kieme Aukštutiniame mieste tarp rastų kaulų arklių kaulai sudarė apie penktadalį visų kaulų³⁵². Tokia arklių kaulų gausa tarp buitinių atliekų nepaiškinama niekuo kitu, kaip arklienos naudojimu maistui. Šios sodybos kiemo pakraštyje, eroduojančioje griovoje aptikta arklio kaukolė³⁵³. Galbūt tai sodybos kieme išmėsintų arklio galvos, išmestos į už tvoros buvusią griovį, likučiai?

37 pav. Geležinis pentinas, rastas Mindaugo sosto piliakalnyje XIII–XIV a. sluoksnyje

Medžioklė, žvejyba, bitininkystė

Medžioklė paįvairindavo kernaviškių mitybos racioną, leisdavo apsirūpinti kailiais. Kaulus ir ragus dirbinių gamyboje naudojo amatininkai kauladirbiai.

Žvejyba ir drevinė bitininkystė taip pat papildydavo kernaviškių racioną, o bitininkystė, be to, leido apsirūpinti vašku, reikalingu prekybai ir auksakalių darbui.

Medžioklė tikriausiai buvo daugiau diduomenės nei eilinių Kernavės

³⁴² Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė..., p. 68.

³⁴³ *Ten pat*, p. 67.

³⁴⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 55.

³⁴⁵ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 45.

³⁴⁶ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 36–40.

³⁴⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 24–34.

³⁴⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 20.

³⁴⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1232, p. 18.

³⁵⁰ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 32.

³⁵¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 52.

³⁵² Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 36–40.

³⁵³ *Ten pat*, p. 1.

gyventojų užsiėmimas. Šią prielaidą galėtų patikrinti kaulų, rastų Aukuro kalno piliakalnyje ir Žemutiniame mieste, tyrimo rezultatų palyginimas, tačiau kol kas iširta tik dalis antrajame objekte surinktos osteologinės medžiagos. Paaiškėjo, kad XIII–XIV a. sluoksniuose aptikti 3 taurų (?), 8 briedžių, 21 elnio, 10 šernų, 4 vilkų, 2 bebrų ir 1 lokio kaulai. XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje laukinių žvėrių kaulai sudarė 3,3%, o XIV a. antrosios pusės sluoksnyje – 2,5% visų kaulų³⁵⁴. Taurų kaulus sunku atskirti nuo naminių stambiųjų raguočių kaulų. Tyrimų autorė nepateikė duomenų apie terminio apdoravimo pėdsakus žvėrių kauluose. Tuo tarpu atlikus sodybos kieme Aukštutiniame mieste bei virš jo susidariusiame sąnašiniame sluoksnyje aptiktų kaulų analizę, nustatyta, kad laukinių žvėrių kaulai sudarė atitinkamai 5,93% ir 7,2% visų kaulų. Briedžių kaulai sudarė atitinkamai 0,99% ir 0,0%, taurų kaulai 2,57% ir 4,8%, elnių kaulai 0,59% ir 1,6%, šernų kaulai 1,58% ir 0,8%, lokių kaulai 0,2% ir 0,0% visų kaulų³⁵⁵.

Netoli Kernavės esančiame Maišiagalos piliakalnyje XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje laukinių žvėrių kaulų beveik nerasta, o tuo tarpu taip pat netolimame Bradeliškių piliakalnyje to paties laikotarpio sluoksnyje jie sudaro didesnę dalį viso kaulų kiekio. Spėjama, kad Maišiagalos pilies valdytojas rengė pramogines medžiokles Bradeliškių pilies apylinkėse ir čia šventė medžioklės pabaigtuves³⁵⁶. Savo ruožtu galima spėti, kad į medžioklės atžvilgiu produktyvius Bradeliškių apylinkių miškus (čia, skirtingai nei Kernavės apylinkėse, iki šiol auga daug ažuolynų ir mišriųjų miškų, kuriuose visada gausiau nei pušnyuose žvėrių) atvykdavo medžioti ir Kernavės valdytojai.

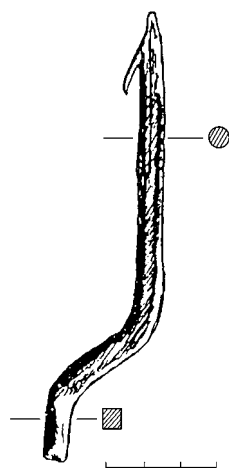
Apie medžioklės būdus nedaug ką tegalime pasakyti. Tikriausiai medžioklėse buvo pasitelkiami varovai, šunys, naudojami lankai ir strėlės. Galbūt statytos ir kilpos.

Žvejyba taip pat praturtindavo viduramžių kernaviškių stalą. Buvo žvejojama Neryje, jos intakuose, turbūt ir iki šiol žuvingumu garsėjančiame Pragarinės ežere į šiaurę nuo Kernavės. Mieste rasta stambių žuvų kaulų, kurie dar nėra tirti. Įvairiose miesto vietose taip pat rasti geležiniai ir žalvariniai dvišakiai bei vienišakiai kabliukai (4 vnt.) (38 pav.) su užbarzdomis ir be jų³⁵⁷. Kabliukai dideli, 3–5 cm aukščio, tad ir žvejojamos žuvis buvo nemenkos.

Plūdėms gaminti naudota pušies žievė. Plūdės buvo aukštos, trapecijos formos su skylute gale arba centre³⁵⁸. Taip pat rastos spėjamos plūdės iš beržo tošies³⁵⁹. Naudoti ir geležiniai žeberklai.

38 pav. Žalvarinis žvejybos kabliukas, rastas Žemutiniame mieste

39 pav. Geležinis žeberklo dantis, rastas Neries pakrantėje

³⁵⁴ Danilčenko V., įdėtiniai lapai ataskaitoje: Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644.

³⁵⁵ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 36–40.

³⁵⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė..., p. 69.

³⁵⁷ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 25; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1202, p. 31; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 19; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 60; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 12.

³⁵⁸ Karnatka G. *LIIR*, b. 2219, p. 24; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 51–52; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 81, 90; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 12.

³⁵⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 52.

Pietinėje Žemutinio miesto dalyje prie Neries rastas geležinio žeberklo dantis (39 pav.) su atsikišusia užbarzda, pagamintas iš keturkampio 0,8 cm storio geležinio strypo. Ilgis – 12,7 cm³⁶⁰.

Didesnio masto žvejybai naudoti tinklai. Du moliniai gerai išdegti kiaušinio formos tinklo pasvarai (ilgis – apie 6,3 cm, skersmuo – iki 3,3 cm) rasti Mindaugo sosto piliakalnyje³⁶¹.

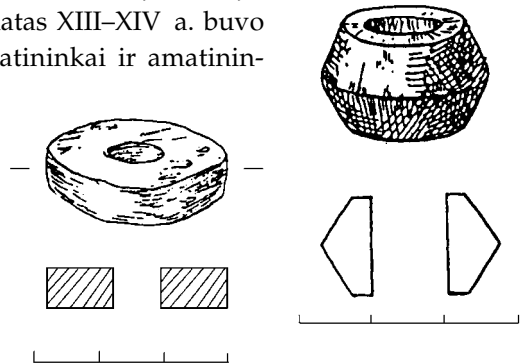
Drevinė bitininkystė buvo gana svarbus kai kurių gyventojų verslas. Kerna- viškiai pirkliai vašką gabendavo į Rygą. Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos kieme rasta lentelė-suoliukas su išpjovomis galuose, naudota dreves kopinėjusią bitininkų³⁶². Netoliese aptiktas medinis *geinys* – specialus kablys, bitininko naudo- jamas lipant į medį³⁶³. Tikriausiai kauladirbis arba jo šeimos narys papildomai vertėsi drevine bitininkyste.

Drabužių gamyba

Drabužių (ir avalynės) gamyba buvo vienas svarbiausių darbų, kurių dažniausiai atlikdavo moterys. Meistrai vyrai tikriausiai dirbdavo darbus, susijusius su metalinių detalių pritaikymu aprangai (pvz., gamindavo odinius diržus su metalinėmis sagtimis ir apkaustais). Drabužių gamybos įrankiai arba jų fragmentai sudaro didelę, o kartais ir pagrindinę radinių dalį įvairialaikiuose Kernavės archeologijos paminkluose. Tai liudija, kad drabužiai buvo gaminami kiekvienoje šeimoje.

Drabužių gamyba kaip atskiras amatas XIII–XIV a. buvo dar tik bepradedantis plėstis. Atskiri amatininkai ir amatinin- kės tikriausiai jau gamino drabužius di- duomenei ir galbūt kariaunos vyrams, tuo tarpu daugelyje eilinių šeimų dra- bužius gamindavo jų moterys. Visose tir- tose miesto sodybose bei piliakalniuose gausiai randami su drabužių gamyba susiję įrankiai bei jų fragmentai leidžia teigti, kad bent jau verpiama buvo kiek- vienuose namuose. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad verpdavo visų šeimų mote- rys, nepaisant turtinių skirtumų, esą ver- pimas buvo ne tik gyvenimo būtinybė, bet ir garbės reikalas. Turtingesnių šei- mų moterys tiesiog galėjo turėti branges- nius, geresnius įrankius (pvz., šiferinius verpstukus), o eilinių šeimų moterys nau- dojo paprastesnius įrankius³⁶⁴.

Verpstukų Kernavėje randama daug ir įvairių. Vyrauja moliniai žemo cilin- dro formos (40 pav.) bei dvigubo nupjau- to kūgio formos (41 pav.) verpstukai. Abiejų tipų verpstukai randami viena- laikiuose sluoksniuose³⁶⁵. Žemo cilindro

40 pav. Molinis žemo cilindro formos verpstukas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

41 pav. Molinis dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

³⁶⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1202, p. 31.

³⁶¹ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 47; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 39.

³⁶² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 90.

³⁶³ *Ten pat*, p. 45.

³⁶⁴ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai...*, p. 82.

³⁶⁵ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 39; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 47–51; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 21–33.

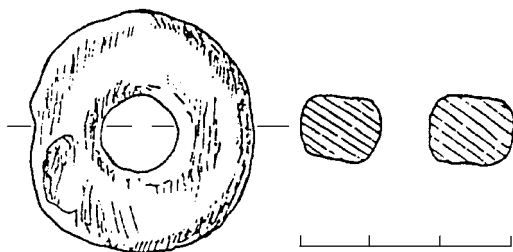
formos ir dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukų randama daugmaž po lygiai. Antroji pagal gausą grupė – verpstukai iš kalkakmenio (42 pav.), savo forma atkartojantys abiejų tipų molinius verpstukus³⁶⁶. Trečioji grupė – žemo cilindro formos raginiai verpstukai³⁶⁷. Ketvirtoji grupė – Žemutiniame mieste rasti du švininiai žemo cilindro formos verpstukai³⁶⁸. Penktoji grupė – iš Senosios Rusijos žemių į Kernavę patekę šiferiniai verpstukai (43 pav.), kurių du rasti Aukuro kalno piliakalnyje³⁶⁹, dar du – Kernavės–Kriveikiškių kapinyne³⁷⁰.

Įvairiose miesto vietose randami 11–27 cm ilgio mediniai *verpstukų koteliai*³⁷¹. Kauladirbio sodybos kieme Žemutiniame mieste aptikta medinė irklo formos *verpstė* su įpjautu svastikos ženklu³⁷². Ten pat rastas (44 pav.) kaulinis juostų audimo įrankis. Aiškesnių audimo staklių liekanų kol kas nepavyko rasti, tačiau šios staklės XIII–XIV a. Kernavėje, be abejo, buvo naudojamos.

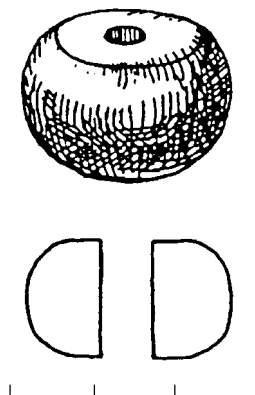
Drabužiams ir kitiems dirbiniams (pvz., tošiniams indams) gaminti naudotos žalvarinės (45 pav.) ir kaulinės (46 pav.) adatos bei kauliniai adikliai. Keletas žalvarinių 4–5 cm ilgio adatų rasta Žemutiniame mieste, Aukuro kalno piliakalnyje, Kernavės–Kriveikiškių kapinyne³⁷³; panašaus dydžio kaulinė adata su ašele aptikta Žemutiniame mieste³⁷⁴.

Drabužiams ir kitiems dirbiniams gaminti naudotos ir įvairaus ilgio (iki 11 cm) geležinės ylos (47 pav.), gausiai randamos mieste ir piliakalniuose. Ylų įkotelės dažniausiai suplotos, keturkampės.

Odos apdirbimas. Avalynės ir akseuarų gamybai naudota oda. Iki šiol mieste nepavyko aptikti specializuotos odininko dirbtuvės. Daugiau ar mažiau odos atraižų aptikta beveik visuose tirtuose plotuose. Riebalams nuo odos gramdyti skirtas kaulinis peilis, aptiktas Aukuro kal-

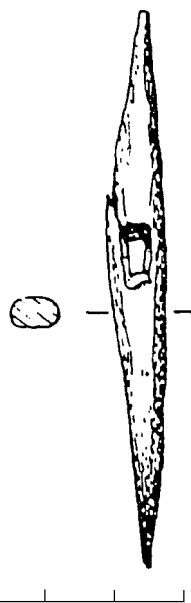

42 pav. Kalkakmeninis žemo cilindro formos verpstukas, rastas Žemutiniame mieste

43 pav. Šiferinis verpstukas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

44 pav. Kaulinis audimo įrankis (dešinėje), rastas Žemutiniame mieste

³⁶⁶ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 37; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 56; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 5, 43; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 54.

³⁶⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 51; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 4; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 25, 34.

³⁶⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2498, p. 21.

³⁶⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 10; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 4.

³⁷⁰ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir ..., *ten pat*, p. 45; Vėlius G. *LIIR*, b. 3154, p. 41.

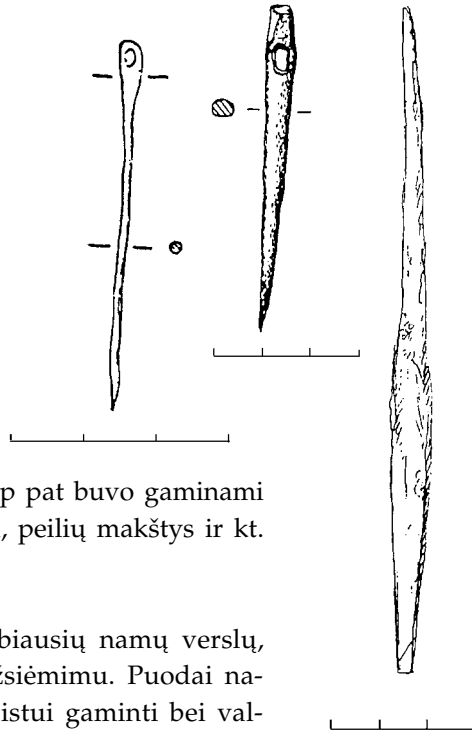
³⁷¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 54; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 44–45.

³⁷² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 54.

³⁷³ *Ten pat*, p. 53; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 25; Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir ..., *ten pat*, p. 45.

³⁷⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 24–39.

no piliakalnyje (V a. vid. – XII a. sluoksnyje)³⁷⁵. Specializuotą odos apdirbėjo ir batsiuvio dirbtuvę tikimasi rasti tiriamojame sodyboje Aukštutiniame mieste. Čia jau rasta kur kas daugiau nei kitose miestose vietose odos atraižų ir odinės avalynės fragmentų, dalis kurių yra taisyti, lopyti. Rasti ir visų trijų Kernavės mieste aptinkamų avalynės tipų pavyzdžiai – naginės, auliukiniai batai (karpės) ir pusauliniai batai. Veikiausiai šios sodybos šeimininkas pagal užsakymus siuvo ir taisė miesto ir aplinkinių kaimų gyventojų avalynę³⁷⁶. Viduramžių Kernavėje taip pat buvo gaminami ir kiti odiniai dirbiniai – diržai, kapšeliai, peilių makštys ir kt.

45 pav. Žalvarinė adata, rasta Žemutiniame mieste

46 pav. Kaulinė adata, rasta Žemutiniame mieste

47 pav. Geležinė yla, rasta Aukuro kalno piliakalnyje

Puodininkystė

Keramikos gamyba – vienas svarbiausių namų verslų, XIII–XIV a. tapęs atskirų amatininkų užsiėmimu. Puodai namų ūkyje naudoti atsargoms laikyti, maistui gaminti bei valgyti. Puodų gamintojai tikriausiai taip pat gamino ir molinius verpstukus. Tuo tarpu auksakalių naudotus molinius tiglius, samtelius bei vienkartinės liejimo formas tikriausiai gaminosi patys auksakaliai.

Buitinės keramikos šukės sudaro didžiąją dalį viduramžių mieste bei piliakalniuose aptinkamų radinių kiekio. Abiejuose objektuose randama keramika niekuo nesiskiria, tik piliakalniuose aptikta daugiau importinės keramikos fragmentų. Šio straipsnio apimtis neleidžia plačiau aptarti viduramžių karnaviškių kasdienėje buityje naudotos keramikos raidos, tad pasiengsime atsekti bent pagrindines tendencijas.

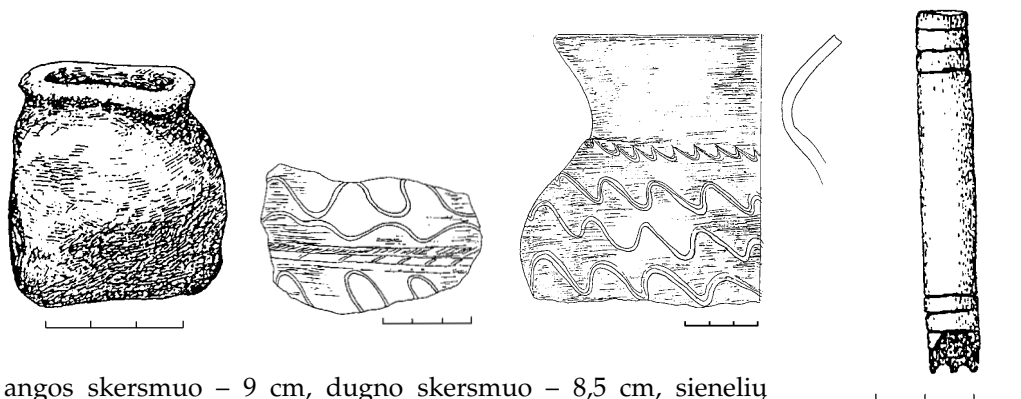
Didžiąją randamos keramikos dalį sudaro žiestos bei (retai) apžiestos keramikos šukės, o lipdytinė keramika, preliminariais duomenimis, sudaro tik apie dešimtadalį aptiktos keramikos kiekio. Stratigrafiškai išskirti didesnę šio tipo keramikos gausą kuriame nors sluoksnyje nepavyko. Geriausiai išlikęs molinis lipdytinis puodelis (48 pav.) rastas kauladirbio sodybos gyvenamajame name (pastatas Nr. 10 Žemutiniame mieste) XIII a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje. Apie 200 ml talpos puodelio paviršius buvo juodas. Kaklelis truputį atlenktas į išorę. Puodelis stovėjo šalia medinio kibiro³⁷⁷.

Toje pačioje sodyboje XIV a. antrosios pusės sluoksnyje rastas nedidelis žiestas puodelis. Jo aukštis – 8,5 cm,

³⁷⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 30.

³⁷⁶ Vaičiūnienė D., Grigonienė D. XIII a. pab. – XIV a. karnaviškių..., p. 9–11.

³⁷⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 23.

angos skersmuo – 9 cm, dugno skersmuo – 8,5 cm, sienelių storis – 0,8 cm, peteliai šiek tiek pūsti³⁷⁸. Randama ir lipdytų apžiestų puodų fragmentų³⁷⁹.

XIII a. – XIV a. pirmosios pusės ir XIV a. antrosios pusės aptinkama žiesta keramika mažai kuo skiriasi. Ankstyvesni puodai kiek storesnėmis sienelėmis, jų gamybai naudoto molio masėje esančios granito priemaišos stambesnės, puošyba ne tokia įvairi kaip XIV a. antrosios pusės puodų. Sprendžiant pagal išlikusių kaklelių fragmentų skaičių, puodų tiesiais ir riestais kakleliais abiejuose sluoksniuose yra daugmaž po pusę. Puodų kaklelių briaunos dažniausiai buvo užapvalintos, rečiau plokščios arba įdubusios. Puodai dažniausiai pilkšvos, pilkai juodos, pilkai rusvos spalvos, iš išorės dažnai aprūkę. Vyraujanti forma – puodai pūstais šonais, labiau profiliuota viršutine dalimi, tiesiu arba riestu kakleliu. Dažniausiai pasitaikantis puodų sienelių storis – 0,8–0,9 cm, dugno storis – apie 1 cm, dugno skersmuo – 12–13 cm, angos skersmuo – 17–18 cm. Puodai (ypač peteliai) buvo puošiami įvairiais ornamentais bei jų deriniais (49, 50 pav.): vienguba, dviguba, triguba persipinančia arba nepersipinančia, riesta arba retai laužta bangele, duobučių eilėmis, lygiagrečiomis juostomis, įkartomis ir pan. Žemutiniame mieste rasto puodo sienelės dalis buvo puošta bangele, dviem eilėm duobučių, voleliu ir dar viena bangele³⁸⁰. Kauladirbio sodyboje aptiktas raginis keramikos ornamentavimo įrankis (51 pav.) su trimis danteliais linijiniam ornamentui puodų sienelėse išgauti. Įrankis nebuvo naudotas, nes sulūžo nebaigtas gaminti³⁸¹. Dalis puodų turėjo dangtelių, nes randama puodų kaklelių fragmentų su vidinėje pusėje esančiais laipteliais dangčiui prilaikyti. Tokių puodų kakleliai paprastai yra žemi³⁸². Deja, iki šiol keramikinių dangtelių arba identifikuoatų jų šukių nėra rasta, tačiau aptikta medinių dangtelių.

Buitėje buvo naudojami ne tik įvairaus dydžio puodai, bet ir dubenėliai. Vieno jų fragmentas rastas Mindaugo

48 pav. Lipdytinis puodelis, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodybos gyvenamajame name (pastate Nr. 10)

49 pav. Žiesto puodo sienelės dalis, ornamentuota bangelėmis ir voleliu, rasta Žemutiniame mieste

50 pav. Žiesto puodo dalis ir kaklelio profilis, rasti Žemutiniame mieste

51 pav. Raginis keramikos ornamentavimo įrankis, rastas Žemutiniame mieste

³⁷⁸ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 59.

³⁷⁹ Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 50.

³⁸⁰ Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 68.

³⁸¹ Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 17.

³⁸² Luchtanas A. LIIR, b. 1280, p. 49–74.

sosto piliakalnio pylime³⁸³. Tikriausiai vietos puodžiai gamino ir molines lėkštes, tačiau kol kas pavyko rasti tik vieną importinės glazūruotos balto molio masės lėkštės šukę Žemutiniame mieste³⁸⁴.

Žemutiniame mieste rasti ir trys puodų dugnų fragmentai su išpaustais puodžių ženklais: kryžiumi, svastika³⁸⁵, penkialape rozete bei nenustatytos formos ženklu³⁸⁶.

Aukuro kalno piliakalnyje aptikta gotikinių proporcijų (28 × 12,5 × 8 cm) molinė plyta bei keli kitos plytos fragmentai³⁸⁷. Tikriausiai šios plytos yra atvežtiniai pavyzdžiai arba eksperimentiniai vietos meistrų dirbiniai.

Iki šiol Kernavėje nepavyko aptikti viduramžių puodžiaus dirbtuvės, žiedžiavimo rato, puodų degimo krosnies arba kokio nors kito su puodininkyste susijusio objekto.

Kalvystė

Kernavėje juodoji metalurgija žinoma nuo seno. Žaliavos nereikėjo toli ieškoti – pelkių (limonitinės) geležies rūdos klodai slūgso pelkėtose Pajautos slėnio vietose. Be abejo, senovės kernaviškiai ne tik gamino geležinius dirbinius, bet ir apsirūpindavo geležies žaliava.

Lietuvoje geležis iš vietinės pelkių rūdos buvo pradėta išgauti VII–V a. pr. Kr. Didesniu mastu geležį baltai pradėjo naudoti nuo Kristaus gimimo. Pelkių rūda būdavo kasama žemesnėse vietose, išgriebiama iš balų, raistų, matyt, vasarą perplaunant sodrinama, džiovinama, smulkinama, o žiemą iš jos gaunama geležis. Gamybos procesui būtinai reikėjo medžio anglių³⁸⁸.

Kernavėje viduramžių geležies lydimo krosnelių nėra rasta. Jų pėdsakų tikriausiai reikėtų ieškoti ketvirtojoje antsalpinėje Neries terasoje. Manoma, kad dažnai geležies lydymo lauko krosnys buvo įrengiamos pakilesnėse vietose, kalvų šlaituose arba viršūnėse, kur buvo galima panaudoti natūralią oro trauką³⁸⁹. Be to, lydyti geležį pačiame mieste arba šalia jo buvo nepatogu (daug dūmų) ir nesaugu (galėjo kilti gaisras). Tikriausiai ir kalves buvo stengiamasi įrengti atokiau nuo kitų pastatų. Žemutiniame mieste kol kas nėra tirtas nė vienas pastatas, kurį galima būtų laikyti kalve.

Kalviui priklausė 1995 m. pradėta tirti sodyba Žemutiniame mieste, kurios kieme rasta gargažių, pavienių geležies gabalėlių, kričių³⁹⁰. Sodybos tyrimai nėra baigti. Tikriausiai joje pavyks rasti kalvės liekanų.

Šiek tiek geležies gabalėlių bei gargažių rasta Pilies kalno piliakalnyje³⁹¹ bei Mindaugo sosto piliakalnyje³⁹². Manoma, kad kalvės dėl gaisrų pavojaus visada stovėdavo atokiau nuo gyvenviečių ir piliakalnių, tad juodosios metalurgijos atliekos piliakalniuose yra arba atsitiktinės, arba rodo buvus trumpalaikius kalvystės darbus pilių apgaulių metu³⁹³.

Kernavėje rasti geležiniai dirbiniai technologiniu atžvilgiu nėra tyrinėti. Nustatyta, kad aptariamojo laikotarpio geležinių dirbinių gamybos technologijos Lietuvoje buvo gana įvairios. Netgi peilių ir žirklių geležtės buvo ka-

³⁸³ Kulikauskas P., Luchtanas A. *LIIR*, b. 700, p. 84.

³⁸⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 10.

³⁸⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 47.

³⁸⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 61, 63.

³⁸⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 5.

³⁸⁸ Malinauskas Z., Linčius A. Pelkių (limonitinė) geležies rūda Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1999, t. 18, p. 114.

³⁸⁹ *Ten pat*, p. 115.

³⁹⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2498, p. 16.

³⁹¹ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 5–9.

³⁹² Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 31–38.

³⁹³ Zabiela G. *Lietuvos medinės...*, p. 144.

lamos skirtingai³⁹⁴. Reikia manyti, kad tokio stambaus prekybinio ir gamybinio centro, koks XIII–XIV a. buvo Kernavė, kalviai buvo įvaldę daugelį to meto juodosios metalurgijos technologijų.

Kernavėje randama daug įvairių geležinių dirbinių. Kalviai gamino buitines daiktus (peilius, geležinius skiltuvus, skustuvus), diržų sagtis ir grandis, ylas, adatas, žirkles, ginklus ir kitus dirbinius. Tikriausiai vietoje gaminti ir specialūs amatininkų įrankiai – kaulo bei rago gręžimo ir ornamentavimo grąžtai, kaltai, medžio nužievimo įrankiai ir kt. Atskirti vietoje gamintus ir įvežtinius dirbinius galbūt pavyktų atlikus cheminę metalų analizę. Be anksčiau minėtų dirbinių, randama nemažai geležinių įvairaus dydžio ir formos apkalų, vinių, kilpų ir kitų statybinių detalių. Taigi kalvių produkcija buvo plačiai naudojama kernaviškių kasdieniame gyvenime.

Spynų gamyba buvo specifinė, didelio profesionalumo reikalaujanti kalvystės šaka. Kernavėje rasta daug cilindrinų spynų bei jų raktų. Spynų korpusai gaminti iš geležies–vario–geležies sluoksnių, kaip ir Vilniaus Žemutinėje pilyje rastų spynų³⁹⁵. Tikriausiai spynas gaminęs ir taisęs amatininkas gyveno Žemutinio miesto pietinėje dalyje, netoli Neries. Kultūrinis sluoksnis čia smarkiai suardytas, tačiau pavyko rasti aštuonių cilindrinų spynų lobį. Aplinkiniame plote aptikta daug atskirų spynų mechanizmų bei jų nuolaužų³⁹⁶.

Auksakalystė

Auksakalių produkcija paklausą turėjo visada. Auksakalystės reikšmė Kernavėje tolydžio augo, išsiskiriant turtingesniems bendruomenės nariams, vėliau feodaliniam elitui ir didėjant jų galimybėms įsigyti technologiškai vis sudėtingesnius ir brangesnius papuošalus. Papuošalai ir jų fragmentai – dažniausiai (greta buitinių daiktų) Kernavėje aptinkami radiniai. Taigi auksakalystė buvo paklausus verslas.

Aptariamuoju laikotarpiu auksakalystė Lietuvoje buvo labai išplėtotą. Spalvotųjų metalų apdirbimo technika mūsų krašte buvo analogiška kaimyniniuose kraštuose naudotai technikai³⁹⁷. Kernavės auksakaliai, be abejo, buvo įvaldę daugelį technologijų. Šio darbo apimtis neleidžia jų išsamiau nagrinėti, juolab kad reikalingi specialūs fizikiniai ir cheminiai tyrimai. Be to, gana sunku arba netgi neįmanoma atskirti kai kuriuos iš Senosios Rusios įvežtus bei vietinės kilmės dirbinius. Vietiniai meistrai, be abejo, perėmė dalį auksakalystės technologijų ir dirbinių puošybos madų iš rytinių kaimynų. Taip pat labai tikėtina, kad Kernavėje gyveno bent keletas auksakalių slavų, kurie atlikdavo sudėtingiausius užsakymus bei perdavė savo patirtį vietiniams meistrams. Tiesa, šiai prielaidai kol kas trūksta įrodymų – nerasta nė vienos auksakalio dirbtuvės, kurioje būtų aptikta sudėtinga, baltų auksakaliams nežinoma technologija pagamintų dirbinių ruošinių.

Auksakalių dirbtuvių vietose randama daug tipiška baltiškų ir importinių dirbinių nuolaužų, skirtų perlydimui. Iki šiol Kernavėje tirta viena amatininko auksakalio sodyba Žemutinio miesto šiaurinėje dalyje³⁹⁸. Be to, tirtos

³⁹⁴ Stankus J. Juodoji metalurgija, *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*, Vilnius, 1978, p. 81.

³⁹⁵ Skučienė A., Steponavičienė D. Spynos ir raktai..., p. 14–15.

³⁹⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1727, p. 13–27; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4.

³⁹⁷ Vaitkunskienė L., Merkevičius A. Spalvotųjų metalų dirbiniai bei jų gamyba, *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*, Vilnius, 1978, p. 104.

³⁹⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 13–18; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 28–30.

dvi – Žemutinio miesto pietinėje dalyje³⁹⁹ bei Pilies kalno piliakalnyje⁴⁰⁰ – spėjamos auksakalių dirbtuvių vietos, kur permaišytuose sluoksniuose rasta daug gamybos atliekų (spalvotųjų metalų skardelių atraižų, vielučių, papuošalų bei (dažniausiai) jų nuolaužų, tiglių fragmentų ir pan.). Pavieniai spalvotųjų metalų gabalėliai bei dirbinių nuolaužos aptinkamos ir kituose archeologijos paminkluose. Atrodo, auksakalyste buvo užsiimama tiriamojoje sodyboje Aukštutiniame mieste. Čia dar neaptikta auksakalio dirbtuvė, tačiau tirtojoje kiemo dalyje gausiai randami spalvotųjų metalų gabalėliai bei skardelės veikiausiai buvo skirti perlydymui. Čia pasitaiko iš vario, švino bei alavo, sidabro, paausuoto sidabro pagamintų dirbinių fragmentų bei šių metalų žaliavos, išskyrus auksą⁴⁰¹. Įdomu, kad šioje sodyboje rasta ir labai daug odos atraižų, avalynės fragmentų. Gali būti, kad šioje sodyboje gyvenusios šeimos atstovai vertėsi ir auksakalyste, ir odos apdirbimu.

Žemutiniame mieste stovėjo auksakalio dirbtuvė (pastatas Nr. 5). Šioje dirbtuvėje buvo krosnis, skirta ne tik patalpai šildyti, bet ir spalvotiesiems metalams lydyti.

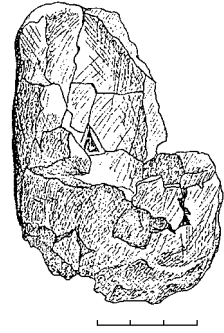
Metalamis lydyti naudoti moliniai tigliai (52 pav.) bei samteliai. Buvo lydomas varis, žalvaris, sidabras, alavas, švinas. Randama įvairių šių metalų gabalėlių, lašų, žalvario gargažių. Aptiktos vienkartinės molinės ir daugkartinės kalkakmeninės (53 pav.) liejimo formos⁴⁰². Ne visada liejimo darbai pavykdavo. Auksakalio dirbtuvėje (pastate Nr. 5) rasta tik 40% išlieta žalvarinė segė⁴⁰³.

Mindaugo sosto piliakalnyje rastas 16 cm ilgio žalvario strypas suplotais galais, kurį tyrinėjimų autorė laiko „steku puodams žiesti“⁴⁰⁴, tikriausiai yra pasaginės segės ruošinys.

Atrodo, Kernavės amatininkai buvo įvaldę auksavimo technologiją. Auksakalio dirbtuvėje rasta keletas varinių paausuotų skardelių, jų atraižų bei nebaigtas gaminti žalvarinis paausuotas žiedas paplatinta priekine dalimi, sukeistais galais. Šis žiedas buvo puoštas įmuštų duobučių ornamentu⁴⁰⁵.

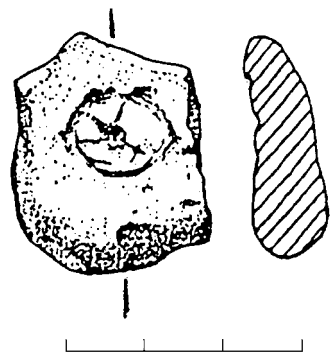
Kernavėje rasta daugiau nei 30 sagų iš alavo–švino lydinio. Jų aptikta Kernavės–Kriveikiškių kapinyne⁴⁰⁶ bei Žemutiniame mieste⁴⁰⁷. Mindaugo sosto piliakalnyje rastas švino gabalas⁴⁰⁸.

Pagrindinė XIII–XIV a. auksakalystės Kernavėje plėtojimosi tendencija – masinė panašių arba beveik vienodų dir-

52 pav. Molinio tiglio fragmentas, rastas Žemutiniame mieste

53 pav. Kalkakmeninis liejimo formos ruošinys, rastas Žemutiniame mieste

³⁹⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4–14; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2674, p. 4–8.

⁴⁰⁰ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 6–12.

⁴⁰¹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 10–22.

⁴⁰² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 66; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 36–92.

⁴⁰³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1318, p. 58.

⁴⁰⁴ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 35.

⁴⁰⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 51–53.

⁴⁰⁶ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 94.

⁴⁰⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2674, p. 8.

⁴⁰⁸ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 789, p. 40.

binių gamyba ne tik vietinei rinkai, bet ir tolesnei prekybai. Tokiais dirbiniais laikytini žiedai pinta priekine dalimi arba ištisai pintu lankeliu, žiedai paplatinta priekine dalimi, juostinės apyrankės, skardinės plokštinės segės, žalvarinės diržų sagtys, grandys, įvairūs apkalėliai, galbūt ir kiti dirbiniai. Šių dirbinių bei gamybos atliekų randa beveik visuose Kernavės archeologijos paminkluose. Žinoma, kai kurie dirbiniai buvo gaminami ir pagal individualius užsakymus.

Tikriausiai ne tik pirklių, bet ir auksakalių darbe buvo naudojamos svarstyklės bei svareliai. Auksakalių darbui reikalingi kalteliai, replės, ylos, kirstukai, žirkklės skardelėms karpyti, pincetai. Daugelio šių įrankių (išskyrus ylas) Kernavėje kol kas nepavyko rasti. Kai kurie įrankiai (pvz., žirkklės) sunkiai atskiriami nuo buities daiktų.

Kernaviškiai auksakaliai gamino žalvarinius raktus, dalis kurių buvo simboliniai. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne ir kauladirbio sodyboje Žemutiniame mieste rasti analogiški toje pačioje formoje lieti raktai⁴⁰⁹.

Siekiant iki galo rekonstruoti auksakalystės procesus viduramžių Kernavėje, reikalingas išsamus darbas, paremtas specialių tyrimų (visų pirma cheminių) duomenimis.

Medžio apdirbimas.

Beržo tošies ornamentavimas

Medis – labai svarbi aptariamojo laikotarpio medžiaga kasdieniam žmonių gyvenimui. Iš medžio statyti būstai, įtvirtinimai, gaminti baldai, daugybė įvairių daiktų (įrankių kotai, arklai, mediniai indai, strėlių ir iečių kotai, lankai ir kt.). Medis naudotas kurui ir apšvietimui (balanos). Iš medžio žievės gamintos plūdės ir dar daug kitų dirbinių, kurių daugelis neišliko iki mūsų dienų. Kaip matome, medžio gaminių reikšmė ir svarba kasdieniam žmonių gyvenimui buvo didžiulė.

Kernavėje ir jos apylinkėse statyboms ir dirbinių gamybai dažniausiai naudota pušis – gausiausiai aplinkiniuose miškuose augantis medis.

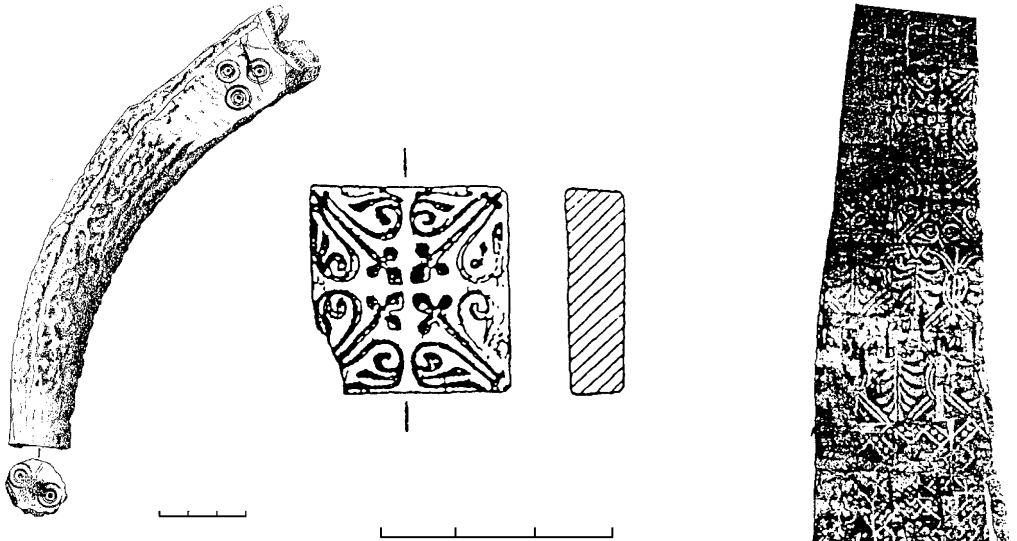
Sunku pasakyti, ar buvo išsiskyrę atskirų specializacijų amatininkai – staliai (gaminę baldus, namų apyvokos daiktus, interjero detales) ir dailidės (statę namus, pilis). Tikriausiai sodybas statė patys jų šeimnininkai su talkininkais, pilis – visa valdovo žinioje buvusi bendruomenė, o darbams vadovavo patyrę meistrai – dailidės. Pilių statybai galbūt buvo pasitelkiami ir nevietiniai meistrai.

Paprastesnius medinius daiktus (medines įrankių rankenas, verpstukų kotelius, ližes ir kt.) galėjo pasigaminti kiekvienas elementarius igūdžius ir paprasčiausius įrankius turėjęs vyras, o sudėtingesnių dirbinių (statinių, kubilų, tekintų lėkščių ir dubenų) gamybai reikėjo jau specialių žinių ir įrankių. Tenka manyti, jog būta amatininkų, besivertusių medinių dirbinių gamyba. Deja, iki šiol Kernavėje nėra rasta dirbtuvės, kurią būtų galima laikyti buvus tokio amatininko darbo vieta.

Kernavėje rasti medžio apdirbimo įrankiai ir dirbiniai liudija, kad vietos meistrai buvo įvaldę medžio skėlimo, tašymo, pjovimo, grėžimo būdus ir techniką ir turėję jo apdirbimo patirtį.

Beržo tošies ir liepos karnų apdirbimas. Kernavėje rasti unikalūs viduramžių taidymojo meno – beržo tošies ornamentavimo – pėdsakai. Su šia veikla susiję dirbiniai koncentravosi dirbtuvėje (pastatas Nr. 8), stovėjusioje Žemutiniame mieste, kauladirbio sodybos kieme. Čia aptikti

⁴⁰⁹ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir ..., *ten pat*, p. 45.

raginiai spaudai tošiai ornamentuoti (54, 55 pav.), viena medinė spaudo rankena bei daug ornamentuotos tošies fragmentų (56 pav.) ir žaliavos. Tošis ornamentuota gėlyčių, palmečių, kryželių, geometrinių figūrų ornamentais, įvairiais persipinančiais augaliniais motyvais. Spėjama, kad tošiai ornamentuoti papildomai galėjo būti naudojami augalinės kilmės dažai⁴¹⁰. Kernavėje pavyko rasti kelių indų, kurių gamybai naudota beržo tošis, fragmentus (žr. straipsnio dalį „Buities daiktai“), tačiau tošies ornamentavimo pėdsakų juose nepastebėta. Tikriausiai iš ornamentuotos beržo tošies gamintos (arba ja puoštos) dailios dėžutės papuošalams, smulkiems buities daiktams laikyti ir panašūs dirbiniai. Aukštutinio miesto sodybos kieme rasti į ritinėlius susuktos beržo tošies gabalai. Veikiausiai tai žaliava tošinių indų gamybai. Dalyje tošies gabalų pastebimos skylutės, skirtos jiems susiūti gaminant dirbinius⁴¹¹. Taip pat spėjama, kad beržo tošis naudota aukšto cilindro formos strėlinių, turėjusių vielinį arba medinį rėmą, gamybai⁴¹². Senojoje Rusijoje, Novgorode, ant beržo tošies buvo rašomi laišškai⁴¹³.

Beržo tošies ornamentavimo technologiją bando rekonstruoti Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato darbuotojai. Paaiškėjo, kad lengviausiai ornamentuojama pavasarį nulupta tošis. Ji klojama ant kieto pagrindo, minkštojoje pusėje dedamas spaudas su rankena ir į jį smūgiuojama mediniu plaktuku. Kauladirbio sodyboje pavyko rasti ažuolinį plaktuką su rankena. Jo bendras ilgis – 30 cm, koto ilgis – 17 cm⁴¹⁴. Viduramžių Kernavėje taip pat buvo gaminami dirbiniai iš liepos karnų. Sodybos kieme (Aukš-

54 pav. Raginis spaudas beržo tošiai ornamentuoti, rastas Žemutiniam mieste kauladirbio sodyboje

55 pav. Raginis spaudas beržo tošiai ornamentuoti, rastas Žemutiniam mieste kauladirbio sodyboje

56 pav. Ornamentuota beržo tošis, rasta Žemutiniam mieste kauladirbio sodyboje

⁴¹⁰ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 50–95; Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 45.

⁴¹¹ Vaičiūnienė D. LIIR, b. 3147, p. 6.

⁴¹² Luchtanas A. Kernavė. Pajautos slėnio..., p. 62.

⁴¹³ Арциховский А. В., Тихомиров М. Н. Новгородские грамоты на бересте, Москва, 1953.

⁴¹⁴ Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 44.

tutiniame mieste) rasta dalis indo, kurio dugnas buvo medinis, o šonai – iš karnų⁴¹⁵. Bene seniausi Lietuvoje rasti dirbiniai iš liepos karnų aptikti Lieporių senovės gyvenvietėje (dab. Šiaurlių miesto teritorijoje), datuojamoje I tūkstantmečio viduriu⁴¹⁶.

Kaulo ir rago apdirbimas

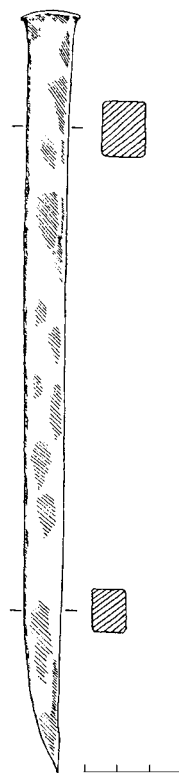
Kaulas ir ragas – lengvai gaunamos (medžioklės ir gyvulininkystės dėka) ir nesunkiai apdirbamos medžiagos, iš kurių pagaminti dirbiniai buvo plačiai naudojami Kernavės gyventojų.

Kaulo ir rago apdirbimas – iki šiol išsamiausiai ištirtas viduramžių kernaviškių amatas. Apie kaulinių ir raginių dirbinių gamybą Kernavėje XIII–XIV a. yra paskelbta išsami publikacija⁴¹⁷. Žemutiniame mieste aptiktos kauladirbio sodybos tyrimai leido gerai atkurti kaulo ir rago apdirbimo procesą nuo žaliavos paruošimo iki dirbinių gamybos ir pritaikymo. Čia gautus duomenis papildė Pilies kalno piliakalnio tyrimų medžiaga⁴¹⁸ bei sodybos Aukštutiniame mieste tyrimų duomenys⁴¹⁹. Kaulinių ir raginių dirbinių rasta ir Aukuro kalno bei Mindaugo sosto piliakalniuose. Iš viso Kernavėje rasta keletas tūkstančių kaulinių ir raginių dirbinių ruošinių, drožlių, nuolaužų, sveikų dirbinių, taip pat keliolika įvairių kauladirbio įrankių (57, 58, 59, 60, 61, 62 pav.).

Pagrindinė žaliava – elnių ir briedžių ragai. Sukapati ir suskaldyti ragai sodybos kieme stovėjusioje statinėje buvo minkštinami, naudojant augalinę rūgštį, gaunamą iš supjaustytų ir sugrūstų laukinių rūgštynių. Suminkštėję iki medžio kietumo kaulai ir ragai buvo tašomi, obliuojami, dildomi, gręžiami, vėliau pjūkleliu arba rėžtuku supjaustomi į plokšteles, kurios buvo nulyginamos. Dantytų dirbinių ruošiniai išpjaustomi, gręžiamos skylutės.

Apkalėliams tvirtinti prie puošiamo daikto naudotos raginės arba metalinės vinutės, nenustatytos kilmės klijai⁴²⁰.

Kauladirbių gaminama produkcija pasiekdavo daugelį Kernavės gyventojų. Peiliams dažnai pritaismomos kaulinės rankenos, rečiau – kriaušos⁴²¹. Iš rago pagaminta gana daug šlifutų verpsutukų, iš kaulo – adiklių, ylių, adatų, naudotų rūbų gamybai⁴²². Raginiai apkalai naudoti balnams, šukoms puošti⁴²³, raginiai spaudai – beržo tošiai ornamentuoti⁴²⁴. Beje, beržo tošį ornamentavo kauladirbis arba jo šeimos narys, nes kol kas vienintelė aptikta beržo tošies ornamentavimo dirbtuvė buvo būtent kauladirbio sodyboje⁴²⁵. Kauladirbio sodybo-

57 pav. Geležinis kaltas, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

⁴¹⁵ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 20.

⁴¹⁶ Salatkienė B. Lieporių gyvenvietės tyrinėjimai, *ATL 1992 ir 1993 metais*, Vilnius, 1994, p. 70–73.

⁴¹⁷ Jarockis R. Kaulinių-raginių..., p. 168–181.

⁴¹⁸ Karnatka G. *LIIR*, b. 2020; Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644.

⁴¹⁹ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 15–21.

⁴²⁰ Jarockis R. Kaulinių-raginių..., p. 170–181.

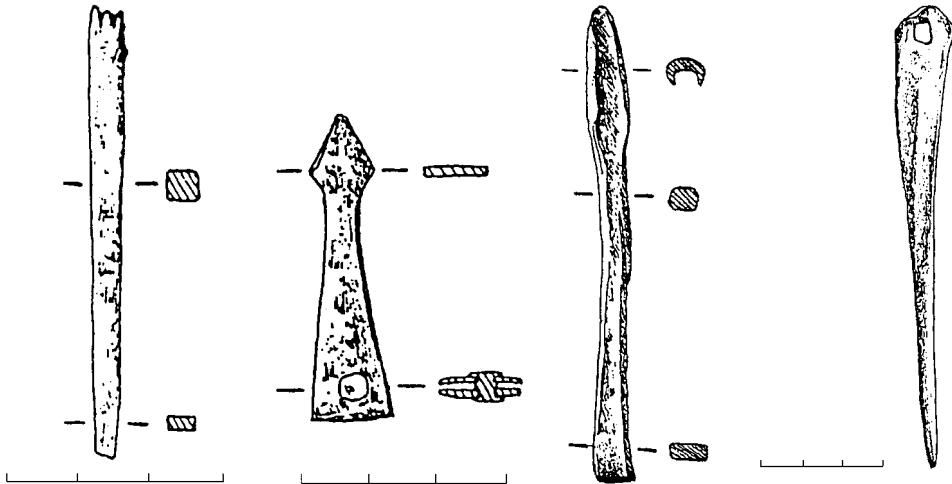
⁴²¹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 51–55.

⁴²² Karnatka G. *LIIR*, b. 2020, p. 9; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 51–56; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 24–42; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 21.

⁴²³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 11–12, 24–34.

⁴²⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 52; Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 21.

⁴²⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 14–16.

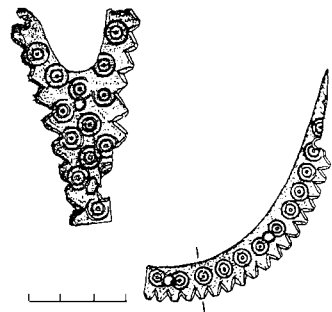

je aptiktas ir tris dantukus turėjęs raginis keramikos ornamentavimo įrankis linijiniam ornamentui puodo sienelėse išgauti. Įrankis nebuvo naudotas, nes sulūžo nebaigtas gaminti⁴²⁶.

Manoma, kad iš taurų bei naminių stambiųjų raguočių ragų makštų buvo gaminami geriamieji ragai⁴²⁷. Tiesa, nė vieno tokio dirbinio Kernavėje kol kas nerasta.

Iš kiaulių kojų kaulų buvo gaminami *brūzguliai*, laikomi žaislais arba muzikos instrumentais. Taip pat rastas raginis lošimo kauliukas, atvežtas iš svetur arba pagamintas vietinio meistro.

Raginiai ir kauliniai apkalėliai tikriausiai naudoti ir kitų dirbinių puošybai. Tikėtina, kad kauladirbis bendradarbiavo su kitų specializacijų amatininkais, gaminant atskirus dirbinius, pvz., balnus. Prie odinių dirbinių kauliniai ir raginiai apkalėliai buvo tvirtinami geležinėmis vinutėmis⁴²⁸, kurias tikriausiai gamino kalviai. Be abejo, kalviai gamino kauladirbio darbui reikalingus geležinius įrankius – kaltus, rėžtukus, šaukštinius grąžtus-gramdiklius, ornamentavimo grąžtelius, peilius, rastus kauladirbio sodybos teritorijoje⁴²⁹. Dantytais ornamentavimo grąžteliais buvo padaromas pagrindinis kaulinių ir raginių dirbinių puošybos motyvas – viengubos ir dvigubos akutės. Kol kas sunku pasakyti, kaip buvo padaromos sudėtingos, bet geo-

58 pav. Geležinis grąžtelis, skirtas kaului ir ragui ornamentuoti, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

59 pav. Geležinis strėlės formos rėžtukas, skirtas kaului ir ragui apdirbti, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

60 pav. Geležinis šaukštinis grąžtas-gramdiklis, skirtas kaului ir ragui apdirbti, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

61 pav. Kaulinis adiklis, rastas Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

62 pav. Raginiai apkalai, rasti Žemutiniame mieste kauladirbio sodyboje

⁴²⁶ Luchtanas A. LIIR, b. 1644, p. 17.

⁴²⁷ Jarockis R. Kaulinių-raginių..., p. 180.

⁴²⁸ Ten pat.

⁴²⁹ Luchtanas A. LIIR, b. 1536, p. 18–71.

metriškai labai taisyklingos ornamentinės išpjovos ant beržo tošiai ornamentuoti skirtų spaudų.

Kaulo ir rago apdirbimas priskirtinas prie labiausiai specializuotų viduramžių kernaviškių amatų, nes dirbinių gamybos technologija gana sudėtinga, reikalaujanti specialių žinių bei įrengimų. Kaulo ir rago apdirbimo liekanos aiškiai koncentruojasi dviejų amatininkų sodybų vietose – Žemutiniame mieste ir Pilies kalno piliakalnyje.

Akmens apdirbimas

Sunku pasakyti, ar akmens apdirbimas viduramžių Kernavėje buvo specializuotas kurio nors amatininko užsiėmimas. Akmeninių dirbinių, palyginti su iš kitų medžiagų pagamintais įrankiais ir buities daiktais, yra gana nedaug. Didžiausias iki šiol rastas akmeninis dirbinys – girnapusė. Be to, kernaviškiai naudojo iš smulkiagrūdžio akmens pagamintus galastuvus su skylutėmis ir be jų, verpstukus iš smiltainio ir kalkakmenio. Smiltainio artimiausiose Kernavės apylinkėse reta, o kalkakmenio (klinčių su įv. priemaišomis) Neries pakrantėse žemiau Kernavės yra gana daug. Dar pokario metais iš kalkakmenio degė kalkes Ardiškio ir aplinkinių kaimų gyventojai.

Auksakalio sodyboje (Žemutiniame mieste) rasta nebaigta gaminti kalkakmeninė liejimo forma. Tikriausiai kalkakmenines liejimo formas gamino pats auksakalys.

Titnagas buvo naudojamas ugniai išskelti. Be to, titnaginį kirvelis, rastas Mindaugo sosto piliakalnyje, kaip spėjama, viduramžiais naudotas magiškomis apeigoms. Neabejotina, kad tai akmens arba bronzos amžiaus dirbinys, viduramžiais rastas Kernavės apylinkėse ir atneštas į piliakalnį.

Apibendrinami galime konstatuoti, kad viduramžių Kernavėje (arba jos apylinkėse) buvo gaminami akmeniniai dirbiniai, o vietos akmenskaldžiai buvo įvaldę akmens skaldymo, šlifavimo ir gręžimo technologijas.

Prekyba ir pinigine apyvarta

Kernavės geografinė padėtis (Neries upės pakrantė) bei jos reikšmė Rytų Lietuvai įvairiais periodais lėmė tai, jog čia rasta gana daug importinių dirbinių, ypač XIII–XIV a. datuojamuose sluoksniuose. Didžiąją dalį šių dirbinių Kernavėje sudaro papuošalai bei prabangos daiktai. Nemaža jų dalis neturi analogų kitose Lietuvos vietose.

Viduramžių kernaviškių vienas svarbiausių verslų neabejotinai buvo prekyba, o materialinėje kultūroje svarbią vietą užėmė importiniai dirbiniai. Kernavėje aptiktus XIII–XIV a. datuojamus importinius dirbinius yra apžvelgęs L. Girlevičius⁴³⁰. Pirklių iš Kernavės lankymąsi Rygoje XIII a. liudija to meto rašytiniai šaltiniai. Iš jų matyti, kad tuo metu kernaviškiai gabeną į Livoniją vašką – vieną svarbiausių to meto Lietuvos eksporto prekių⁴³¹.

Prekyvietė. Tiksliai nustatyti jos vietą kol kas nepavyko, tačiau veikiausiai tai buvo smėlėta aukštumėlė prie Neries, šalia Mitkiškių vienkiemio. Viduramžių kultūrinis sluoksnis čia visiškai

⁴³⁰ Girlevičius L. XIII–XIV a. importiniai dirbiniai Kernavėje. Diplominis darbas, *Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra*. 2000 (toliau – Girlevičius L. XIII–XIV a. importiniai dirbiniai...).

⁴³¹ Gudavičius E. *Miestų atsiradimas Lietuvoje*, Vilnius, 1991, p. 31–32.

suardytas, aptikti tik pavieniai radiniai, kurių nemaža dalis liudija čia vykusią prekybą arba buvusią pirklio sodybą: žalvarinis svarstyklių petelis⁴³², žalvariniai svarstyklių svareliai⁴³³, geležinis žalvariu dengtas svarelis⁴³⁴, labai sunykęs sidabrinio lydinio fragmentas⁴³⁵, sidabrinė I tipo lietuviška moneta⁴³⁶.

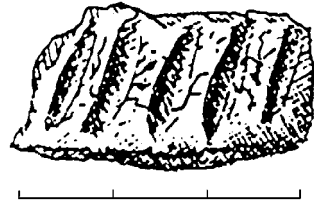
Pirklių lankymąsi importinių dirbinių gausa išsiskiriančiame Aukuro kalno piliakalnyje liudija čia aptiktos švininės prekių plombos⁴³⁷, žalvarinių svarstyklių dalys, du lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių fragmentai⁴³⁸. Tikriausiai Kernavės valdovai ir jiems artimi žmonės kviesdavo pirklius į kunigaikščio rezidenciją ir čia atlikdavo prekybinius sandorius. Didelė importinių dirbinių dalis likdavo kunigaikščio pilyje. Tiesiogiai su pirkliais kunigaikščiai veikiausiai bendraudavo retai, sandorius sudarinėdavo dvariškiai. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad Traidenis pirklių luomo apskritai nevertino – rygiečiams pranešus apie sulaikytus lietuvių pirklius, šis pareiškęs, kad jam nerūpi kažkokie „kaimiečiai ir šunys“⁴³⁹.

Pirklio šeimos nario palaidojimu galbūt galima laikyti Kernavės–Kriveikiškių kapinyno kapą Nr. 109. Šalia griaučių ties dubeniu rastas žalvarinis svarstyklių petelis (ilgis – 58 mm, skersmuo – 5 mm), pagamintas iš žalvarinės tūtelės, į kurios vieną galą įstatyta plokštelė su dviem skylutėmis, o prie kito galo prilituotos dvi kilpelės. Tame pačiame kape rastas vėrinys iš žalvarinių žvangučių, kabučių, importinių juodo stiklo karolių ir kauri kriauklių⁴⁴⁰. Antropologinių tyrimų duomenimis, kape palaidotas 5–9 metų amžiaus vaikas, kurio lyties nustatyti nepavyko⁴⁴¹.

Pinigai, naudoti Kernavėje prekybinėms operacijoms atlikti, buvo lietuviški lydiniai ir ankstyvosios monetos. Lietuviškų pusapvalės lazdelės formos sidabrinų lydinių (*lietuviškųjų ilgųjų*) lobis aptiktas Pilies kalno piliakalnyje. Keturi lydiniai (ilgiai – 12,7, 11,4, 13,5, 12,5 cm, svoriai atitinkamai – 102, 103,3, 105,7, 108,9 g) paskubomis paslėpti ištraukto kuolo duobuteje tikriausiai 1365 m. kryžiuočių anpuolio metu⁴⁴². Apskaičiuota, kad šio lydinių lobia perkamoji galia XIV a. buvo 2–3 žirgai⁴⁴³.

Du tokių pačių lydinių fragmentai rasti Aukuro kalno piliakalnyje (63 pav.). Čia taip pat rastas *lietuviškojo ilgojo* fragmentas – falsifikatas⁴⁴⁴. Po vieną *lietuviškojo ilgojo* fragmentą rasta pušyne prie Neries⁴⁴⁵ ir atsiktinai Kernavės–Kriveikiškių kapinyno teritorijoje⁴⁴⁶, šeši – sodybos kieme Aukštutiniame mieste⁴⁴⁷. Tokia piniginių lydinių smulkių fragmentų gausa liudija, kad, plėtojantis prekybai ir mainus vis labiau

63 pav. Lietuviškojo ilgojo fragmentas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje

⁴³² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1727, p. 27.

⁴³³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1280, p. 67; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2359, p. 24.

⁴³⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2359, p. 24.

⁴³⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4.

⁴³⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2674, p. 4.

⁴³⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 25, 30.

⁴³⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 23, 38.

⁴³⁹ Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškosios Lietuvos visuomenės bruožai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 1996, t. 5, p. 17.

⁴⁴⁰ Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 31–32.

⁴⁴¹ Jankauskas R., įdėtinis lapas ataskaitoje: Vėlius G. *LIIR*, b. 2648.

⁴⁴² Luchtanas A. *LIIR*, b. 1230, p. 5–6.

⁴⁴³ Zabiela G. *Lietuvos medinės...*, p. 160.

⁴⁴⁴ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 38.

⁴⁴⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4.

⁴⁴⁶ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir ..., *ten pat*, p. 45.

⁴⁴⁷ Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3147, p. 11; Vaičiūnienė D. *LIIR*, b. 3304, p. 14–21.

pakeičiant apmokėjimu pinigais, atsirado didelis smulkaus nominalo pinigų poreikis. Vienas *lietuviškojo ilggojo* fragmentas atsitiktinai rastas Kernavės–Kriveikiškių kapinyne teritorijoje. Tikėtina, kad ikimonetiniu laikotarpiu į kapus kartais dėta *lietuviškųjų ilgųjų* fragmentų⁴⁴⁸.

Neaiškios formos apdegusio ir apsilūdžiusio sidabrinio lydinio fragmentas rastas prie Neries, spėjamos prekyvietės teritorijoje⁴⁴⁹. Čia taip pat rasta puikiai išlikusi sidabrinė I tipo lietuviška moneta⁴⁵⁰. Analogiška moneta rasta XV–XVII a. datuojamame Kernavės kapinyne⁴⁵¹. Tame pačiame kapinyne rastos keturios II tipo lietuviškos monetos⁴⁵². Nors II tipo lietuviškos monetos rastos kapinyne, kurio chronologija pradedama XV a. pr., negalima atmesti galimybės, kad šios monetos naudotos Kernavėje ir XIV a., juolab kad tokios monetos datuojamos XIV a. pab. – XV a. pr.⁴⁵³ IV tipo lietuviška moneta (64 pav.) rasta spėjamoje alkvietėje prie Neries laužavietės pakraštyje⁴⁵⁴. Dar keturios IV tipo lietuviškos monetos bei viena nenustatyto tipo moneta rastos Kernavės–Kriveikiškių kapinyne⁴⁵⁵. IV tipo monetos taip pat datuojamos XIV a. pab. – XV a. pr.⁴⁵⁶

64 pav. IV tipo lietuviška moneta, rasta spėjamojoje alkvietėje prie Neries

Kernavėje nerasta kitų kraštų monetų, išskyrus XIV a. pirmosios pusės Liubeko miesto brakteatą, kuris, žalvarine kniede pritvirtinus varinę ašelę, buvo naudojamas kaip kabutis. Jis rastas Žemutiniame mieste, kauladirbio sodybos teritorijoje, kultūrinio sluoksnio horizonte, datuojamame XIII a. – XIV a. pirmąja puse⁴⁵⁷. Ši moneta Kernavėje tikriausiai nebuvo naudota pinigineje apyvartoje.

Prekybiniai ryšiai su Hanzos sąjungos miestais ir Vakarų Europa. Be jau minėto Liubeko miesto brakteato, kernaviškių prekybinius ryšius su Hanzos miestais (šiuo atveju – su Ryga) liudija rašytiniai šaltiniai ir Rygoje bei Kernavėje naudotų svarstyklių panašumas. Aukuro kalno piliakalnyje rasto svarstyklių petelio, datuojamo XII–XIII a., analogiją su Rygoje naudotomis svarstyklėmis patvirtina Rygos senamiesčio archeologiniai radiniai⁴⁵⁸.

Žemutiniame mieste rastas suktas karoliukas iš žalsvo permatomo stiklo, dažytas kobaltu. Jis laikomas importu iš Vakarų Europos ir datuojamas XIV a.⁴⁵⁹

Iš Vakarų Europos į Kernavę buvo atvežta audinių. Aukuro kalno piliakalnyje rastos prekių plombos, naudotos Europos pirklių nuo XII a., buvo tvirtinamos prie brangių audinių rietimų. Geriau išlikusios aštuoniukės formos plombos averse taškučių apvade vaizduojamas sparnuotas liūtas su aureole (Venecijos miesto herbas). Virš liūto gal-

⁴⁴⁸ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 94.

⁴⁴⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1826, p. 4.

⁴⁵⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2674, p. 4.

⁴⁵¹ Jankauskas A. *LIIR*, b. 1864 A., p. 46.

⁴⁵² Jankauskas A. *LIIR*, b. 1864 A., p. 42, 47; Karnatka G. 15–17 a. kapinyne tyrinėjimai Kernavėje 1991 m. Ataskaita, *LIIR*, b. 1827 A, p. 49–51.

⁴⁵³ Michelbertas M. *Lietuvos numizmatikos įvadas* (toliau – Michelbertas M. *Lietuvos numizmatikos...*), Vilnius, 1989, p. 37.

⁴⁵⁴ Luchtanas A., Merkytė I., Abaravičius G. *LIIR*, b. 1659, p. 9.

⁴⁵⁵ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 94.

⁴⁵⁶ Michelbertas M. *Lietuvos numizmatikos...*, p. 38.

⁴⁵⁷ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 9, 35.

⁴⁵⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 8.

⁴⁵⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 42, 64.

vos išliko gotikinėmis raidėmis atspaus-
to įrašo fragmentas „OPI...“, kitame skri-
tulėlyje – „IE...“⁴⁶⁰

Vienas įdomiausių Kernavėje ras-
tų importinių daiktų – Saksonijos Hil-
desheimio mieste pagaminta žvakidės da-
lis⁴⁶¹ (65 pav.). XIX a. Kernavėje rastas
dirbinys (tiksliai radimo vieta nežinoma)
laikytas „pagoniško dievo statulėle“ ir vadintas
Kernavės Perkūnu. Veikiausiai šis brangus daik-
tas, kaip ir kitos prekės iš Vakarų Europos, pa-
teko į Kernavę per Rygą.

Importiniai dirbiniai iš Senosios Rusios žemių suda-
ro didžiąją dalį Kernavėje rastų nevietinės kilmės dir-
binių. Daugiausia tai papuošalai.

Apgalvių plokštelės tikriausiai buvo gaminamos
vietoje (žalvarinės) ir įvežamos iš Senosios Rusios že-
mių (paaukuotos). Artimiausias paaukuotų apgalvių
plokštelių gamybos centras – Naugardukas. Dalį paaukuotų
apgalvių plokštelių galbūt galėjo pagaminti ir Kernavėje gyvenęs vietos auksakalys,
įvaldęs metaloplastines technologijas, arba iš slavų žemių atvykęs meistras. Tačiau
kol kas tai tik prielaida. Kartu su paaukuotomis plokštelėmis į Kernavę atkeliavo
ir iš metalizuotų siūlų austos apgalvių juostelės⁴⁶².

Antroji importinių galvos papuošalų grupė – auskarai, iki pastarojo meto
laikyti antsmilkiniais. Kernavėje rasti sudėtingesnių technologijų auskarai (trikaro-
liai ir daugiakaroliai) tikriausiai pagaminti Senosios Rusios miestuose – Kijeve,
Novgorode, Riazanėje⁴⁶³. Vieni puikiausių Kernavėje rastų papuošalų buvo Kerna-
vės–Kriveikiškių kapinyne; kape Nr. 21 aptikti du itin gražūs, technologiškai labai
sudėtingi trikaroliai auskarai, pagaminti aukštos kvalifikacijos Senosios Rusios ju-
velyro⁴⁶⁴. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne kape Nr. 124 taip pat rasti du žalvariniai
klaustuko formos auskarai, iš kurių vienas yra itin dailus ir jis laikomas importuotu
iš Senosios Rusios žemių arba iš dar tolimesnių Rytų kraštų, nes į Rusiją klaustuko
formos auskarų moda atėjo iš Aukso Ordos ir Volgos Bulgarijos.

Importu iš Senosios Rusios laiko-
mi ir trys Kernavėje rasti kryželio formos
kabučiai. Žalvarinis sidabruotas kryže-
lis rastas Pilies kalno piliakalnyje XIV a.
antrosios pusės sluoksnyje⁴⁶⁵. Savo for-
ma labai panašus sidabrinio kryželio
fragmentas aptiktas Kernavės–Kriveikiš-
kių kapinyne⁴⁶⁶. Iš viso Kernavės–Kri-
veikiškių kapinyne rasti šeši kryželio
formos kabučiai⁴⁶⁷. Dar vienas sidabri-
nio kryželio fragmentas rastas Aukuro
kalno piliakalnyje⁴⁶⁸.

65 pav. Kernavės
Perkūnas – importinės
žvakidės dalis

⁴⁶⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 10.

⁴⁶¹ Даркевич В. П. Произведения Западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV в. в.), *Археология СССР: свод археологических источников*. Вып. E1–57, Москва, 1996, с. 42.

⁴⁶² Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 54–57.

⁴⁶³ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 34.

⁴⁶⁴ Vėlius G. *LIIR*, b. 2392, p. 29–30.

⁴⁶⁵ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 29.

⁴⁶⁶ Vėlius G. *LIIR*, b. 2392, p. 32.

⁴⁶⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 74–80.

⁴⁶⁸ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 33.

XV–XVII a. Kernavės kapinyne rastas sidabrinis kaklo vėrinys iš 5 stilizuoto lelijos ženklų formos iškilium ornamentu puoštų tuščiavidurių kabučių⁴⁶⁹. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptikti pavieniai bei į vėrinius suverti tokie pat kabučiai. Minėtame kapinyne taip pat rasta ir kitų formų kabučių, kurie, kaip ir minėti lelijos formos kabučiai, laikomi importu iš Senosios Rusijos žemių arba buvo paplitę plačiame baltų ir slavų gyvenamajame areale⁴⁷⁰. Dėl šių kabučių gausos ir įvairovės šiame darbe plačiau jų neaptarsime. Neabejotina, kad dalis kabučių bei vėrinių atgabenta iš Novgorodo, o kai kurie kiti kabučiai ir vėriniai į Kernavę veikiausiai pateko iš kitų Senosios Rusijos žemių arba slavų įtakoje buvusių baltiškų Padauguvio ir Nemuno aukštupio regionų⁴⁷¹.

Dar viena radinių grupė – vėriniuose naudoti stikliniai ir emaliniai karoliai. Mindaugo sosto piliakalnyje rastas mėlyno emalio karoliukas, datuojamas XIII a.⁴⁷² Šių radinių tyrinėtoja laiko importu iš Senosios Rusijos žemių. Taip pat importuotu iš Senosios Rusijos arba Bizantijos laikomas juodas matinio stiklo karoliukas su dviguba baltos emalio masės bangele, rastas Žemutiniame mieste⁴⁷³. Kituose Kernavės archeologijos paminkluose, visų pirma Kernavės–Kriveikiškių kapinyne, rasta įvairių tipų karolių (biserinių, rantytų ir kt.), kurie buvo plačiai paplitę baltų ir slavų žemėse⁴⁷⁴, todėl identifikuoti juos kaip importinius arba kaip vietinės kilmės dirbinius galbūt bus galima tik atlikus išsamią analizę.

Dalis žiedų į Kernavę taip pat pateko iš Senosios Rusijos žemių. Daliai Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptiktų žiedų analogijos surastos Novgorode, tai patvirtinta Novgorodo archeologiniais radiniais. Iš Senosios Rusijos į Kernavę pateko ir stiklinės apyrankės. Keliasdešimt jų fragmentų rasta įvairiose miesto vietose ir piliakalniuose. Apyrankės datuojamos XII–XIV a.

Veikiausiai į Kernavę iš Senosios Rusijos buvo atgabenama ir audinių. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne aptikti jau minėti metalizuoto audinio apgalviai, o kape Nr. 24 rasto audinio fragmento analogija, datuojamą XII a., patvirtino Minsko archeologiniai radiniai⁴⁷⁵.

Iš Senosios Rusijos į Kernavę pateko glazūruota keramika. Daugiausia jos fragmentų rasta Aukuro kalno piliakalnyje⁴⁷⁶. Dvi šukės aptiktos Pilies kalno piliakalnyje⁴⁷⁷, viena – Mindaugo sosto piliakalnyje⁴⁷⁸. Šiuos radinius, kaip ir Pajautos slėnyje aptiktą lėkštės fragmentą⁴⁷⁹, tyrinėjimų autoriai datuoja XIII–XIV a. ir laiko importu iš Juodosios Rusijos ir Volynės.

Galbūt nedidelė dalis indų į Kernavę atkeliavo iš Bizantijos. Tikėtina, kad brangiuose importiniuose induose buvo atvežtas vynas, skirtas kunigaikščio stalui, juolab kad didžioji dalis indų fragmentų rasta būtent Aukuro kalno piliakalnyje. Deja, nė vieno indo nepavyko rekonstruoti.

Dar viena brangių dirbinių grupė – šiferiniai verpstukai. Kernavėje rasti trys tokie verpstukai, iš kurių du – Aukuro kalno piliakalnyje, permaišyta-

⁴⁶⁹ Vėlius G. *LIIR*, b. 2392, p. 34; Vėlius G. *LIIR*, b. 2648, p. 35–36.

⁴⁷⁰ Girlevičius L. XIII–XIV a. importiniai dirbiniai, p. 29–30, 40–45.

⁴⁷¹ *Ten pat*, p. 44–45.

⁴⁷² Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 33.

⁴⁷³ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 42.

⁴⁷⁴ Vėlius G. Kernavės–Kriveikiškių kapinynas ir..., *ten pat*, p. 39.

⁴⁷⁵ Girlevičius L. XIII–XIV a. importiniai dirbiniai..., p. 60.

⁴⁷⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 9, 34; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 4.

⁴⁷⁷ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 22.

⁴⁷⁸ Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 992, p. 39.

⁴⁷⁹ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1536, p. 10.

me X a. – XIV a. pirmosios pusės sluoksnyje⁴⁸⁰; du tokie verpstukai rasti Kernavės–Kriveikiškių kapinyne⁴⁸¹.

Labai įdomus radinys yra Pilies kalno piliakalnio pylime (XIV a. sluoksnyje) aptiktas sidabrinis apkaustėlis⁴⁸². Manoma, kad šis dirbinys gali būti XIV a. datuojamas Senojoje Rusijoje pagamintas knygos viršelio apkalas⁴⁸³. Taip pat iš Senosios Rusijos į Kernavę pateko rašymui skirtas geležinis instrumentas – *stilius*, aptiktas Aukuro kalno piliakalnyje. Juo veikiausiai rašė kunigaikščio dvaro raštininkas. Analogijos Kernavėje rastam *stiliui* žinomos daugelyje Senosios Rusijos miestų⁴⁸⁴. Deja, Kernavėje kol kas nepavyko rasti nė vieno rašto, rašyto, pavyzdžiui, ant beržo tošies, fragmento.

Galbūt iš Senosios Rusijos į Kernavę pateko ir raginis žaidimo kauliukas, rastas Aukuro kalno piliakalnyje⁴⁸⁵, tačiau jį galėjo pagaminti ir vietos meistrai.

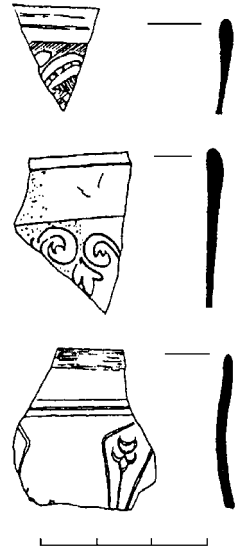
Importiniai dirbiniai iš Arabų kraštų ir Bizantijos į Kernavę pateko per tarpininkus, kuriais tikriausiai buvo Senosios Rusijos pirkliai.

Aukuro kalno piliakalnyje bei jo papėdėje rastos 63 stiklinių indų šukės, kurių daugiau nei pusė buvo puoštos polichrominiu ornamentu. Daugiausia tai taurių fragmentai (66 pav.).

Kai kurios taurės buvo puoštos arabiškais įrašais. Tyrinėjimų autorius nustatė, kad polichrominiu ornamentu puošti indai importuoti iš Sirijos, Egipto, Irano, Bizantijos ir datuojami XIII–XIV a.⁴⁸⁶

Tarpininkaujant Artimųjų Rytų pirkliais, į Europą pateko kauri kriauklės, kurių natūrali gamtinė radimvietė yra Maldyvų salos Indijos vandenyne. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne keturiuose vėriniuose rasta 13 tokių kriauklių arba jų fragmentų. Veriant vėrinius, jos komponuotos su įvairiais karoliukais, žalvariniais žvangučiais, sagutėmis ir kt.⁴⁸⁷ Į Kernavę kauri kriauklės pirkliai veikiausiai atgabeno iš dabartinės Latvijos teritorijos arba iš šiaurinės Baltarusijos, nuo Dauguvos prekybos kelio.

Apžvelgus viduramžių Kernavėje rastus importinius dirbinius, galima daryti keletą išvadų. Kernavės pirkliai neabejotinai tiesiogiai prekiaavo su Rygos miestu, lankėsi jame. Veikiausiai jie patys vyko ir į Senosios Rusijos žemes, iš kur į Kernavę pateko didžioji importo dalis. Dirbiniai iš tolimesnių kraštų (Vakarų Europos ir Artimųjų Rytų) tikriausiai įsigyti per tarpininkus. Didelę importinių dirbinių dalį sudarė brangūs daiktai, prieinami tik kunigaikščiui bei jo aplinkos žmonėms ir turtingiesiems miestiečiams. Labai tikėtina, kad dalį nevietinės kilmės dirbinių (pavyzdžiui, papuošalų) atsinešė žmonės, atsikraustę

66 pav. Importinių stiklinių indų šukės, rastos Aukuro kalno piliakalnyje

⁴⁸⁰ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 10; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 4, 9.

⁴⁸¹ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 90–91.

⁴⁸² Kulikauskienė R. *LIIR*, b. 1097, p. 30.

⁴⁸³ Girlevičius L. XIII–XIV a. importiniai dirbiniai..., p. 72–73.

⁴⁸⁴ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacijos santrauka, p. 17.

⁴⁸⁵ Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 9.

⁴⁸⁶ Luchtanas A. *LIIR*, b. 1644, p. 11, 13; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2032, p. 9, 25; Luchtanas A. *LIIR*, b. 2230, p. 4.

⁴⁸⁷ Vėlius G. Kernavės miesto... Daktaro disertacija, p. 75–78.

iš baltų–slavų paribio, slavų žemių, arba kad tie daiktai pateko į Kernavę kaip karo grobis, duoklė. Kai kuriuos technologiškai nesudėtingus dirbinius, nusižiūrėję į atvežtinius pavyzdžius, galėjo pagaminti ir vietiniai amatininkai. O gal Kernavėje būta ir svetimšalių meistrų.

Baigiamosios išvados

Kernavės archeologijos paminklų komplekso tyrinėjimų duomenys suteikia labai daug informacijos apie Rytų Lietuvos gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą, šiame regione vykusius etnokultūrinius pokyčius nuo akmens amžiaus iki viduramžių.

XIII–XIV a. Kernavė buvo vienas svarbiausių Lietuvos administracinių, politinių, gynybinių ir ekonominių centrų. Tai buvo miestas, kurio daugumos gyventojų pragyvenimo šaltiniu tapo ne žemės ūkis ir jam artimos ūkio šakos, bet amatai, prekyba ir veikiausiai karyba.

Kernavės miesto gyventojų kultūrinė orientacija buvo nukreipta rytų slavų miestų link. Tai liudija Kernavės–Kriveikiškių kapinyno įkapių analizė. Pats Kernavės miestas daugeliu atžvilgių buvo artimas tuolaikiniams rytų slavų miestams, tačiau antropologinių tyrimų rezultatai nepatvirtina prielaidos, kad žymesnę viduramžių kernaviškių dalį sudarė ateiviai iš slavų žemių. Taigi materialinės kultūros panašumus visų pirma lėmė politiniai bei etnokultūriniai etninių lietuvių žemių gyventojų kontaktai su Lietuvos valstybės sudėtyje buvusių slavų žemių gyventojais. Kernavėje taip pat galėjo gyventi tam tikras skaičius jotvingių, savo materialine kultūra tuomet gana artimų rytų slavams. Kasdienio gyvenimo bruožai XIII–XIV a. Kernavėje (visų pirma pastatų architektūra bei buities daiktai) daugeliu atžvilgių panašūs į vėlesnių laikotarpių Rytų Lietuvos kaimo gyventojų buitį.

Viduramžių Kernavės mieste išskirtinos trys pagrindinės funkcinės zonos: administracinė-gynybinė (piliakalniai, išskyrus Pilies kalną), gyvenamoji-gynybinė (Pilies kalno piliakalnis) bei gyvenamoji (miestas Pajautos slėnyje ir miesto dalis į šiaurę nuo Lizdeikos kalno piliakalnio). Aukuro kalno piliakalnyje buvo pagrindinė Kernavės pilis ir valdovo rezidencija, kurioje buvo sukaupta didelė prabanga liudijančių daiktų dalis.

Kernavės gyventojai specializavosi atskiruose versluose (būta amatininkų – kauladirbių, auksakalių, taip pat pirklių ir pan.), jie buvo įvaldę įvairias gamybos technologijas, o žemdirbystė, gyvulininkystė, medžioklė ir žvejyba daugeliui gyventojų buvo tik pagalbiniai verslai. Didelė amatininkų produkcijos dalis buvo masinio pobūdžio, skirta realizuoti bendruomenės viduje ir už jos ribų. Be to, buvo atliekami ir individualūs užsakymai. Į Kernavę atvykdavo pirkliai iš svetur, o kernaviškiai pirkliai taip pat dalyvavo regioninėje prekyboje, tai liudija rašytiniai šaltiniai ir gausiai Kernavėje randami importiniai dirbiniai. Intensyviausiai prekiauta su Senosios Rusios žemių pirkliais.

XIV a. Kernavė buvo du kartus sudeginta kryžiuočių žygių metu (1365 ir 1390 m.). Šiuos istorinius faktus, užfiksuotus rašytiniuose šaltiniuose, patvirtina archeologinių tyrimų duomenys. Iki 1365 m. gaisro mieste Pajautos slėnyje gyventa intensyviau nei po to. 1390 m. kryžiuočių užpuolimas ir viską sunaikinantis gaisras sustabdė Kernavės, kaip vieno svarbiausių viduramžių Lietuvos centrų, plėtrą.

Tyrinėjimai Kernavėje tęsiami. Jų duomenys padės atsakyti į daugelį dar neatsakytų klausimų ir leis geriau pažinti mūsų tautos praeitį bei vieną mažiausiai pažįstamų jos puslapių – kasdienį gyvenimą senovės Lietuvoje.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2002 01 25, spaudai parengtas 2005 05 10.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“, Vilnius, *Versmė*, 2005, p. 63–124 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Stanislovas Buchaveckas).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 04 04.